

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 1 (2026)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/BGQF1864>

Бас редакторы – главный редактор
Аубакирова С. С.

доктор PhD

Заместитель главного редактора **Кожамжарова М. Ж., к. филос. н.**

Ответственный секретарь **Искакова З. С. магистр**

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Ветренко И. А.,	<i>д. полит. н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д. полит. н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д. полит. н., профессор (София, Болгария)</i>
Севальников А. Ю.,	<i>д. филос. н., профессор (Россия);</i>
Уразалиева Г. К.,	<i>к. филос. н., доцент (Россия);</i>
Турсунов Л. Э.,	<i>к. филос. н., доцент (Узбекистан);</i>
Акишев А. А.,	<i>д. полит. н., профессор;</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д. и. н., профессор;</i>
Сагикмызы А.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Исмагамбетова З. Н.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Карипбаев Б. И.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Избасарова Г. Б.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к. филос. н., доцент;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к. полит. н., ассоц. профессор (доцент);</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к. социол. н.;</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к. филос. н.;</i>
Ермагамбетова К. С.,	<i>доктор PhD;</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Шакиров С. Е.,	<i>доктор PhD;</i>
Құранбек Ә. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Утегенов М. З.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»
SECTION «PHILOSOPHY»

Альмуханов С. Х., Султанова Г. Ш., Кулумжанов Н. Е. Философия мягкой силы как форма проявления власти	5
Аубакиров Е. Ж., Мезенцев С. Д., Шамахай С. Проблематизация природы в работе Тимоти Мортон «Как стать экологичным»	19
Karpova N. I., Kabdrakhmanova F. K., Tarlaubay M. Sh., Zhirenova A. T. Intelligence, creativity and cult of knowledge: philosophical analysis of personality formation	42
Мумджи А. А. Концепция «Цивилизации без боли» М. Мориоки в контексте философии религии	57
Nurkabekuly S., Gabitov T., Abitay D. Human and time in the kazakh worldview: a philosophical view of existential being	76
Ozkan A. R., Jalmagambetova S. M. The current problems of the philosophy of consciousness.....	88
Орынбасар Д. Ш. «Кемел адам» идеясының философиялық негіздері және қазақ дүниетанымындағы орны	101
Рамазанова А. Ч., Кикимбаев М. Ж., Атымтаева А. Ж., Шыныбеков Б. Ш. Ұлттық бірегейлік пен этикалық дилеммалар: Мұхтар Мағауин шығармаларындағы рухани мәдениет контексті. 114	
Смагулова Б. Т., Сыздыкова Д. Т. Феномен постмодернистского мировоззрения в Казахстане в аспекте традиции и инновации	127
Shaldarbekova A., Rakhimshikova M., Tumashbay T. Man and his freedom: problems in philosophy of history	141

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
 СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»
 SECTION «CUKTUROLOGY»

Туребаева Ж. А.

Киберспорт ареналары қаланың жаңа мәдени кеңістігі ретінде
 (PGL ASTANA 2025 мысалында)..... 160

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
 СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»
 SECTION «POLITOLGY»

Ельмуратов Г. Ж., Аубакиров М. Н.

Бұқараның саяси белсенділігі құбылысын зерттеудің
 теориялық-әдіснамалық аспектілері 174

Каппасова Г. М., Алтыбасарова М. А.

Ядролық тәртіп модельдері: эволюциялық кезеңдер,
 формалар және нормативтік принциптер 191

Куандықова Э. Д., Иманбекова Г. М., Мусабекова Г. К.

Жаһандану үдерісінде ұлттық идеология мен
 ұлттық бірегейліктің әлеуметтік-саяси маңыздылығын талдау 202

Kulyntay G. Zh., Ospanova A. N., Seilkhan B., Mukanov M. R.

The normative and legal framework for cooperation between
 the european union and the countries
 of Central Asia in the transport sector 220

Ноа Такер, Раздыкова Г. М.

Факторы радикализации современной молодежи
 в Казахстане: политологический дискурс 232

Авторлар туралы ақпарат

Правила для авторов
 Information about the authors..... 215

Авторларға арналған ережелер

Правила для авторов
 Rules for authors 224

Жарияланым этикасы

Публикационная этика
 Publication ethics..... 236

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 02.15.99

<https://doi.org/10.48081/BGQF1865>

***С. Х. Альмуханов¹, Г. Ш. Султанова², Н. Е. Кулумжанов³**

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар;

³Казахский национальный аграрный исследовательский университет,

Республика Казахстан, г. Алматы.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7673-7162>

*e-mail: sikola@list.ru

**ФИЛОСОФИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ
 КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ ВЛАСТИ**

Философский анализ мягкой силы выходит далеко за рамки инструментального подхода. В этой связи мягкая сила является не только политическим, но и философским феноменом, выражением перехода мировой политики от логики доминирования к логике признания и диалога.

Военная и экономическая мощь, оставаясь важными компонентами государственной силы, уже не способны в полной мере объяснить механизмы устойчивого лидерства и глобального авторитета. В этом контексте концепция «мягкой силы» (soft power) становится ключевым аналитическим инструментом для понимания современной политики. Современный мир характеризуется не только глобализацией и ростом взаимозависимости, но и усложнением механизмов власти и влияния. Традиционные формы жёсткой силы – военная мощь, экономическое давление, политическое принуждение – хотя и остаются важными инструментами в международных отношениях, но уже не обеспечивают устойчивого и долгосрочного влияния на поведение других субъектов политики. В условиях глобализации, информационной открытости и усложнения международных связей жёсткие формы принуждения всё чаще

уступают место более тонким механизмам воздействия, основанным на убеждении, привлекательности и нормативности. В этой связи особую актуальность приобретает концепция мягкой силы, позволяющая осмыслить новые формы политического доминирования и сотрудничества.

Таким образом, философия позволяет осмыслить концепцию мягкой силы в условиях кризиса международного права как форму символического, нормативного и культурного воздействия, которая сохраняет своё значение даже при ослаблении жёсткой силы и традиционных институтов. Она остаётся ключевым инструментом устойчивого влияния, способного формировать поведение и ориентиры на международной арене через признание, доверие и культурно-нормативное притяжение, что делает её незаменимым компонентом современной глобальной политики.

Ключевые слова: мягкая сила, философия политики, нормативная власть, ценности, идентичность, глобализация, лидерство, демократия, солидарность, философия власти, актор.

Введение

Истоки концепции мягкой силы можно обнаружить ещё в древней Греции, где Аристотель в трактате «Политика» [1] рассматривал власть как совместное стремление к благу, подчёркивая, что она существует в контексте общих целей и согласия граждан, а Платон в «Государстве» [2] акцентировал управление через знание и идею справедливости, полагая, что истинная власть опирается на моральный и интеллектуальный авторитет. В восточной философии подобные идеи можно обнаружить в трактате «Беседы и суждения» Конфуция, где центральным понятием является «дэ» – нравственная добродетель правителя, притягивающая подданных сильнее любых карательных мер. Также в даосской традиции у Лао-цзы [3], который наряду с Сун-цзы [4] использует принцип «у-вэй» (недеяние), при управлении страной без прямого принуждения, когда правитель достигает целей, не прибегая к насилию, следуя естественному ходу вещей и воздействуя на сознание людей через пример и гармонию во взаимоотношениях. В этом контексте мягкая сила выступает как продолжение древнего философского тезиса: наиболее устойчивая власть только та, которая воспринимается как легитимная и желанная.

Все эти идеи создают онтологическую основу мягкой силы как влияния, основанного на признании и уважении, а не на страхе и принуждении. В этой парадигме влияние и авторитет существуют постольку, поскольку

субъекты принимают их как желательные и справедливые. Именно это философское основание позволяет мягкой силе функционировать как способ устойчивого воздействия, который не разрушает, а созидает общественные и международные связи.

В XX веке философия власти получает новое измерение. М. Вебер вводит понятие легитимного господства, подчёркивая, что власть существует только тогда, когда она признаётся подвластными. Это положение, безусловно, перекликается с концепцией мягкой силы: влияние эффективно, если оно добровольно принимается другими акторами. Итальянский философ А. Грамши развивает теорию культурной гегемонии [5], показывая, что доминирование осуществляется через контроль над смыслом, нормами и ценностями, а не только через физическую силу. В рамках этой парадигмы мягкая сила выступает как инструмент формирования общественного согласия и символического капитала, который позволяет государствам и международным организациям продвигать свои интересы посредством культурного, политического и идеологического притяжения. Ю. Хабермас в своём труде «Моральное сознание и коммуникативное действие» [6] подчёркивает, что власть проявляется в рамках диалога и коммуникации, – это делает мягкую силу формой воздействия, основанной на рациональном обсуждении, обмене аргументами и взаимном признании ценностей. М. Фуко рассматривает власть как неразрывно связанную со знанием и дискурсом, что позволяет интерпретировать мягкую силу как инструмент воздействия через формирование рамок мышления и нормативных ориентиров [7].

Материалы и методы

В ходе исследования авторы опирались на комплекс философских методов: диалектический, при соотношении мягкой и жесткой силы в их развитии и изменении; историко-философский метод рассмотрения идей в контексте их исторического формирования; герменевтический метод, при анализе смыслов и дискурсов; сравнительно-философский метод сопоставления различных философских традиций; аксиологический метод, направленный на изучение смыслов и ценностей разных культур; антропологический метод, фиксирующий особенности идентичности человека.

Результаты и обсуждение

Философский анализ концепции мягкой силы требует обращения к фундаментальным теориям власти, легитимности и социального действия. Отметим следующее: в классической философии политика никогда не сводилась исключительно к насилию. К примеру, Аристотель понимал власть как форму совместного стремления к благу. Он различал власть тираническую и политическую, указывая, что последняя основана на согласии управляемых

и общем представлении о благе. Платон же под ней понимал управление государством посредством знания и идеи справедливости. Так рассуждая о справедливом государстве он утверждал: подлинное управление возможно лишь тогда, когда правители обладают не только силой принуждения, но и моральным авторитетом, признанным гражданами. Эти идеи закладывают фундамент того, что в современной терминологии может быть названо «мягким измерением власти» – способности формировать убеждения, ценности и добровольное подчинение; они формируют онтологическую основу мягкой силы как власти, укоренённой в признании, а не в страхе.

В европейской философии Нового времени проблема власти приобретает иное толкование. Хотя в своих трудах Т. Гоббс связывает власть с принуждением и суверенитетом, обосновывая необходимость сильного государства, одновременно он признаёт важность согласия среди граждан, передающих суверену часть своей свободы ради безопасности. Отсюда и возникает мотив добровольного признания власти, без которого даже абсолютное господство оказывается хрупким.

Так, в своих трудах Дж. Локк и Ж.-Ж. Руссо вводят принцип согласия как источника легитимности. Н. Макиавелли, которого часто считают апологетом жесткой силы, признаёт важность репутации, образа и умения вызывать любовь и уважение. Несмотря на то, что страх для итальянского философа был более надёжным инструментом. Тем не менее, он понимал, что чрезмерное насилие подрывает устойчивость власти.

Философия Просвещения усиливает ценностное измерение политического влияния. Идеи свободы, разума, прогресса и прав человека формируют новый тип легитимности, основанный не на страхе, а на привлекательности определённого общественного устройства. И. Кант, рассуждая о «вечном мире», утверждал, что устойчивые международные отношения возможны лишь при условии морального самоограничения государств и признания универсальных норм. В этом смысле мягкая сила может рассматриваться как практическое выражение кантовского проекта – попытка воздействовать на международную систему через нормы, ценности и примеры, а не через принуждение.

В XX веке философия власти претерпевает радикальное переосмысление. В частности, М. Вебер вводит понятие легитимного господства, подчёркивая, что власть существует постольку, поскольку она признаётся подвластными. Другой итальянский философ А. Грамши развивает теорию культурной гегемонии, показывая, что доминирование осуществляется через контроль над смыслами, ценностями и мировоззрением. Он отмечает, что господствующий класс удерживает власть не только посредством насилия, но и через формирование

«здорового смысла», норм и представлений, которые воспринимаются как естественные. Грамшианская гегемония – это философское предвосхищение soft power, выраженное в категориях культуры и идеологии; эта идея напрямую соотносится с концепцией мягкой силы, потому что последняя также предполагает способность навязывать собственную интерпретацию реальности, делая её общепринятой.

Французский философ М. Фуко, анализируя дискурсивную природу власти, утверждает, что власть пронизывает все социальные отношения и действует не только сверху вниз, но и через знания, нормы и практики. Власть наиболее эффективна тогда, когда она незаметна и воспринимается как естественный порядок вещей. Мягкая сила в этом контексте предстаёт как форма дискурсивного влияния, при которой государство или иной актор формирует рамки допустимого мышления и поведения, не прибегая к прямому принуждению. Тогда как Х. Арндт различала власть и насилие, утверждая, что подлинная власть возникает из коллективного согласия и исчезает там, где начинается принуждение. Для неё насилие – признак кризиса легитимности. Мягкая силу она воспринимает как форму власти, способную действовать совместно на основе признанных смыслов.

Если Фуко показывает, что власть функционирует через производство знания и нормальности, то П. Бурдье вводит понятие символического насилия, – мягкого, незаметного навязывания структур восприятия мира. Мягкая сила в таком ракурсе предстаёт не как нейтральный инструмент, а как сложный механизм формирования идентичностей и предпочтений. При этом оба философа дополняют эту картину анализом дискурсивной и символической власти.

Особое значение имеет и философия коммуникации Ю. Хабермаса [8], в рамках которой власть противопоставляется коммуникативному действию. Мягкая сила, в отличие от жёсткой, ближе именно к коммуникативной рациональности, поскольку она предполагает диалог, аргументацию и взаимное признание. В этой связи мягкая сила может быть интерпретирована как нормативная форма власти, соответствующая постклассической модели политики.

В этом контексте мягкая сила предстаёт как форма символического господства, действующая через культуру, язык и нормы. Нельзя обойти вниманием и этическое измерение концепции. С одной стороны, мягкая сила может восприниматься как более гуманная альтернатива насилию, способствующая снижению конфликтности и укреплению международного сотрудничества. С другой стороны, философская критика указывает на манипулятивный потенциал этого инструмента. Если ценности и культурные

образы используются не для диалога, а для скрытого доминирования, мягкая сила превращается в форму символического насилия. В этом смысле она поднимает классический философский вопрос о границе между убеждением, манипуляцией, свободой и навязыванием.

В современной мировой политике концепция мягкой силы реализуется через разнообразные каналы. Культурное влияние включает международные обмены, образовательные программы, распространение языков и культурных практик, что формирует позитивный образ страны или объединения. Политические и правовые нормы, продвигаемые государствами, формируют привлекательность через универсальные ценности, такие как демократия, права человека и верховенство закона. Дипломатическая активность и гуманитарная помощь укрепляют международный авторитет, формируя доверие и признание. Примеры глобальной мягкой силы включают США в послевоенный период, когда культурные и образовательные инициативы, такие как программа Fulbright и распространение Голливуда, усилили их глобальное влияние; Китай через инициативу «Один пояс – один путь» использует мягкую силу для экономического и культурного притяжения; скандинавские страны демонстрируют привлекательность через социально-экологические стандарты и устойчивое развитие; международные организации и гуманитарная дипломатия укрепляют влияние через продвижение универсальных ценностей и норм.

Философский аспект мягкой силы является глубинной формой власти, опирающейся, как указывалось выше, на символическое воздействие и нормативную рациональность. Влияние осуществляется через формирование представлений о желаемом, через легитимизацию норм и создание привлекательной модели поведения. В отличие от жёсткой силы, мягкая сила воздействует не напрямую, а через признание, доверие и согласие. Это делает её инструментом устойчивого влияния, способного формировать международные порядки и поведение акторов через дискурс, культуру и нормы.

Правда кризис международного права сейчас создаёт новые вызовы для реализации мягкой силы. Ослабление универсальных норм, рост политической поляризации, усиление роли авторитарных режимов и военных конфликтов снижают эффективность традиционных моделей влияния, основанных на привлекательности ценностей и институтов. В этих условиях мягкая сила сталкивается с дефицитом признания: ценности и нормы перестают восприниматься как универсальные и обязательные, что требует адаптации стратегий влияния. Страны и международные объединения вынуждены использовать гибридные формы воздействия, сочетая мягкую силу с экономическими и дипломатическими инструментами давления. Это создаёт

философскую дилемму: как сохранять ненасильственный и нормативный характер влияния в условиях глобальной конкуренции и конфронтации.

Дополнительный вызов связан с конкуренцией различных моделей мягкой силы. Авторитарные государства продвигают альтернативные ценностные проекты, основанные на суверенитете, национальной идентичности и культурной специфике. Это ставит под вопрос универсальность либеральных и демократических ценностей и создаёт философскую дискуссию о том, как формируется легитимность на международной арене, какие нормы являются общими, а какие исторически обусловлены. В этих условиях мягкая сила требует постоянного философского переосмысления, понимания её ограничений, потенциала и способов реализации через новые каналы коммуникации и культурного влияния.

Современный мир демонстрирует, что мягкая сила является не вспомогательным инструментом внешней политики, а выражением глубинных основ власти, способных формировать международные порядки через диалог, сотрудничество и распространение ценностей. Её эффективность зависит от согласованности между провозглашаемыми принципами и реальной практикой, от способности адаптироваться к глобальным вызовам, а также от внутренней легитимности, признания и доверия со стороны других субъектов. Философский анализ показывает, что мягкая сила, – это не просто привлекательность культуры и ценностей, а фундаментальный механизм влияния, отражающий переход мировой политики к форме власти, основанной на символике, нормах и согласии, а не на принуждении [9].

В научной терминологии рассматриваемая концепция стала широко известна благодаря научным трудам американского профессора Гарвардского университета Джозефа Найа. В своей книге «Soft Power: The Means to Success in World Politics» [10] Най поднял важный вопрос о том, что в современном мире влияние государств не ограничивается только экономической и военной мощью, но также определяется их культурой, философией, идеалами и привлекательностью. Основная его идея заключается в том, что мягкая сила представляет собой способность страны добиваться своих целей через привлекательность своей культуры, политической системы и идеалов, а не силой или угрозой. Он выделяет три основных источника мягкой силы: культурное влияние (культура, язык, образование), политические ценности (демократия, права человека, правовое государство) и внешняя политика (дипломатия, помощь развитию, международное сотрудничество).

Найа утверждает, что мягкая сила имеет свои преимущества по сравнению с традиционными методами воздействия. Во-первых, она менее дорогостоящая и менее опасная, чем применение военной силы. Во-вторых, она обычно

более эффективна в долгосрочной перспективе, поскольку она способствует установлению долговременных отношений и союзов.

Концепция мягкой силы была сформулирована Наем в условиях окончания холодной войны, когда стало очевидно, что военное превосходство не гарантирует политического успеха. По его мнению, способность государства добиваться желаемых результатов зависит не только от ресурсов принуждения, но и от привлекательности культуры, политических институтов и внешнеполитического поведения.

Най выделяет три основных источника мягкой силы: культуру, политические ценности и внешнюю политику. В философском смысле эти элементы связаны с проблемой признания: государство становится влиятельным тогда, когда другие государства добровольно признают иную модель развития как желательную. Соответственно, мягкая сила опирается на межсубъектные отношения, доверие и символический капитал.

Концепция мягкой силы является одним из ключевых инструментов в современной международной политике, которая оказывает влияние на другие государства и общества. Современный вариант мягкой силы получил поддержку и дальнейшее развитие у других исследователей, таких как Найл Фергюсон, Сьюзан Нилл, Роберт Коэл, которые обогатили её теоретическую базу и применение в мире.

В конечном счёте надо признать, что идеи вышеупомянутых мыслителей подводят нас к философскому посылу: устойчивое влияние возможно лишь при добровольном признании различных норм и ценностей. Следовательно, мягкая сила может рассматриваться как продолжение либеральной традиции политической философии, в которой свобода и согласие играют ключевую роль.

С философской точки зрения также важным является и антропологическая трактовка мягкой силы. Она предполагает образ человека как существа рационального, ценностно-ориентированного и способного к выбору. В отличие от жёсткой силы, апеллирующей к страху и инстинкту самосохранения, мягкая сила обращается к идентичности, желаниям, стремлению к признанию. Тем самым она укоренена в гуманистической традиции, рассматривающей человека не как объект управления, а как субъекта, вовлечённого в процесс интерпретации и согласия.

В итоге, философская подоплёка концепции мягкой силы значительно глубже и шире её политологического определения. Она восходит к античным размышлениям о природе власти и легитимности, опирается на восточные учения о ненасильственном управлении, развивается в рамках европейской моральной и политической философии и получает современное осмысление в теориях гегемонии и дискурса. Мягкая сила выступает не просто инструментом

внешней политики, а выражением определённого философского взгляда на власть, как способности формировать смысл, ценности и добровольное согласие в мире, где прямое принуждение всё чаще оказывается неэффективным.

Выводы

Мягкая сила в философском контексте является не случайным продуктом исторической конъюнктуры конца XX века, а представляет собой результат длительной эволюции представлений о природе власти и механизмах социального влияния. На протяжении всей истории философии власть осмыслялась не только как способность к принуждению, но прежде всего как форма признания, убеждения и смыслообразования. Как отмечалось выше, уже античные мыслители закладывали понимание того, что устойчивость социально-политического порядка определяется не страхом, а добровольным согласием, основанным на разделяемых представлениях о благе и справедливости. Восточная философская традиция усилила этот тезис, предложив модель управления, в которой ненасильственное воздействие, моральный авторитет и культурная гармония оказываются более эффективными, чем прямое давление.

Историческое развитие европейской философии также показало, что по мере усложнения социальных структур и роста автономии индивида значение нематериальных форм власти неизбежно возрастает. Новоевропейская мысль, сосредоточенная на проблеме легитимности, постепенно смещала акцент с физического насилия на согласие, репутацию и доверие как ключевые ресурсы политического господства. Просвещение, в свою очередь, придало власти универсалистское измерение, связав её с распространением ценностей, претендующих на общечеловеческую значимость. Именно в этот период формируется предпосылка для современного понимания мягкой силы как способности влиять через привлекательность норм, институтов и культурных образцов, а не только через прямое принуждение.

Философия XX века окончательно разрушила иллюзию нейтральности власти, показав, что она действует прежде всего в сфере символов, дискурсов и повседневных практик. Теории культурной гегемонии, дискурсивной и символической власти продемонстрировали, что наиболее эффективное господство осуществляется тогда, когда оно не осознаётся как таковое. В этом контексте мягкая сила предстает как форма структурного влияния, способная формировать горизонты мышления, предпочтения и идентичности акторов международных отношений. Она не просто дополняет жёсткую силу, но во многих случаях подменяет её, переводя борьбу за влияние в сферу интерпретации реальности и производства смыслов.

Вместе с тем философский анализ выявляет внутреннюю амбивалентность концепции мягкой силы. С одной стороны, она может рассматриваться как гуманизация мировой политики и попытка заменить насилие диалогом, а не принуждением. В этом отношении мягкая сила соответствует этическому идеалу ненасильственного воздействия и уважения к автономии субъекта. С другой – именно незаметность и символический характер делают её потенциально опасной, поскольку граница между убеждением и манипуляцией оказывается размыта. Воздействие через культуру, ценности и дискурс может превращаться в форму скрытого доминирования, лишаящего адресата возможности критической дистанции и осознанного выбора.

Особый интерес философская интерпретация мягкой силы приобретает в условиях кризиса международных отношений, эрозии универсальных норм права. Ослабление формальных институтов и договорных механизмов усиливает значение неформальных способов влияния, среди которых символический капитал, репутация и культурная привлекательность, которые выходят на первый план. В этой ситуации мягкая сила становится не просто инструментом внешней политики, а способом конструирования альтернативных порядков и конкурирующих картин мира. Борьба между государствами и иными агентами влияния всё чаще разворачивается уже не за территории и ресурсы, а за право определять смыслы, нормы и критерии легитимности.

Таким образом, философская подоплёка концепции мягкой силы позволяет рассматривать её как проявление глубинного сдвига в понимании власти в современном мире. Власть всё в меньшей степени опирается на прямое насилие и всё в большей на способность формировать согласие, интерпретировать реальность и задавать горизонты возможного.

Список использованных источников

- 1 **Аристотель. Политика.** – М. : Издательство АСТ, 2016. – 384 с.
- 2 **Платон. Государство.** – М. : Издательство АСТ, 2024. – 448 с.
- 3 **Лао-Цзы. Книга пути и достоинства.** – М. : Издательство АСТ, 2023. – 192 с.
- 4 **Сунь-Цзы. Искусство войны.** – М. : Издательство АСТ, 2023. – 384 с.
- 5 **Грамши, А.Г. Троцкий, Л. Слева от Маркса. Учение о гегемонии.** – М. : Издательство Родина, 2024. – 240 с.
- 6 **Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие.** – М. : Издательство Наука, 2000. – 380 с.

- 7 **Фуко, М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы.** – М. : Издательство Ад Маргинем, 2025. – 368 с.
- 8 **Шачин, С. В. Коммуникативная теория разума Юргена Хабермаса.** – М. : Издательство Ленанд, 2019. – 304 с.
- 9 **Паршин, П. Б. Мягкая сила в лабиринте дискуссий.** – М. : Издательство МГИМО-Пресс, 2020. – 285 с.
10. **Joseph, S. Nye, Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics.** – New York : Public Affairs, 2004. – 191 с.

References

- 1 **Aristotel'. Politika [Policy].** – Moscow : Izdatel'stvo AST, 2016. – 384 p.
- 2 **Platon. Gosudarstvo [State].** – Moscow : Izdatel'stvo AST, 2024. – 448 p.
- 3 **Laο-Czy. Kniga puti i dostoinstva [The Book of Path and Dignity].** – Moscow : Izdatel'stvo AST, 2023. – 192 p.
- 4 **Sun'-Czy. Iskusstvo vojny [The Art of War].** – Moscow : Izdatel'stvo AST, 2023. – 384 p.
- 5 **Gramshi, A.G. Trockij, L. Sleva ot Marksa. Uchenie o gegemonii [To the Left of Marx: The Doctrine of Hegemony].** – Moscow : Izdatel'stvo Rodina, 2024. – 240 p.
- 6 **Khabermas, Yu. Moral'noe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral consciousness and communicative action].** – Moscow : Izdatel'stvo Nauka, 2000. – 380 p.
- 7 **Fuko, M. Nadzirat' i nakazyvat'. Rozhdenie tyur'my [Supervise and Punish: The Birth of Prison].** – Moscow : Izdatel'stvo Ad Marginem, 2025. – 368 p.
- 8 **Shachin, S. V. Kommunikativnaya teoriya razuma Yurgena Khabermasa [Jurgen Habermas's Communicativ Theory of Mind].** – Moscow : Izdatel'stvo Lenand, 2019. – 304 p.
- 9 **Parshin, P. B. Myagkaya sila v labirinte diskussij [Soft power in the labyrinth of debates].** – Moscow : Izdatel'stvo MGIMO-Press, 2020. – 285 p.
10. **Joseph, S. Nye, Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics.** – New York : Public Affairs, 2004. – 191 p.

Поступило в редакцию 29.01.26.

Поступило с исправлениями 31.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

*С. Х. Әлмұханов¹, Г. Ш. Сұлтанова², Н. Е. Құлымжанов³

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

³Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

29.01.26. ж. баспаға түсті.

31.01.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

БИЛІК КӨРІНІСІНІҢ ҒЫСАНЫ РЕТІНДЕ «ЖҰМСАҚ КҮШ» ФИЛОСОФИЯСЫ

Жұмсақ күштің философиялық талдауы аспаптық тәсілден әлдеқайда асып түседі. Осыған байланысты жұмсақ күш-бұл саяси ғана емес, сонымен бірге философиялық құбылыс, әлемдік саясаттың үстемдік логикасынан тану мен диалог логикасына көшуінің көрінісі.

Әскери және экономикалық күш, Мемлекеттік күштің маңызды құрамдас бөлігі болып қала отырып, тұрақты көшбасшылық пен жаһандық беделдің тетіктерін толық түсіндіре алмайды. Бұл тұрғыда «жұмсақ күш» (жұмсақ қуат) тұжырымдамасы қазіргі саясатты түсінудің негізгі аналитикалық құралына айналады. Қазіргі әлем жаһандану мен өзара тәуелділіктің өсуімен ғана емес, сонымен бірге билік пен ықпал ету тетіктерінің күрделенуімен де сипатталады. Дәстүрлі қатаң күш формалары – әскери күш, экономикалық қысым, саяси мәжбүрлеу-халықаралық қатынастарда маңызды құрал болып қала берсе де, басқа саясат субъектілерінің мінез-құлқына тұрақты және ұзақ мерзімді әсер етпейді. Жаһандану, ақпараттық ашықтық және халықаралық байланыстардың күрделенуі жағдайында мәжбүрлеудің қатаң формалары сенімге, тартымдылыққа және нормативтілікке негізделген неғұрлым нәзік әсер ету механизмдеріне жол ашады. Осыған байланысты саяси үстемдік пен ынтымақтастықтың жаңа формаларын түсінуге мүмкіндік беретін жұмсақ күш тұжырымдамасы ерекше өзектілікке ие болады.

Осылайша, философия Халықаралық құқық дағдарысы жағдайында «жұмсақ күш» ұғымын символдық, нормативтік және мәдени әсердің бір түрі ретінде түсінуге мүмкіндік береді, ол қатаң күш пен дәстүрлі институттар әлсіреген кезде де өз мәнін сақтайды. Ол тану, сенім және мәдени-нормативтік тартымдылық арқылы

халықаралық аренада мінез-құлық пен бағдарларды қалыптастыруға қабілетті тұрақты ықпалдың негізгі құралы болып қала береді, бұл оны қазіргі жаһандық саясаттың таптырмас құрамдас бөлігі етеді.

Кілтті сөздер: жұмсақ күш, саясат философиясы, нормативтік билік, құндылықтар, бірегейлік, жаһандану, көшбасшылық, демократия, ынтымақтастық, билік философиясы, актер.

*S. Kh. Almukhanov¹, G. S. Sultanova², N. E. Kulumzhanov³

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

³Kazakh National Agrarian Research University,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 29.01.26.

Received in revised form 31.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

THE PHILOSOPHY OF «SOFT POWER» AS A FORM OF MANIFESTATION OF POWER

The philosophical analysis of soft power goes far beyond the instrumental approach. In this regard, soft power is not only a political phenomenon, but also a philosophical phenomenon, an expression of the transition of world politics from the logic of dominance to the logic of recognition and dialogue.

Military and economic power, while remaining important components of State power, are no longer able to fully explain the mechanisms of sustainable leadership and global authority. In this context, the concept of «soft power» is becoming a key analytical tool for understanding modern politics. The modern world is characterized not only by globalization and growing interdependence, but also by the increasing complexity of the mechanisms of power and influence. Traditional forms of hard power – military might, economic pressure, and political coercion – although they remain important tools in international relations, no longer provide a sustainable and long-term influence on the behavior of other political actors. In the context of globalization, information openness, and the increasing complexity of international relations, harsh forms of coercion are increasingly giving way to more subtle mechanisms of influence based on persuasion, attractiveness, and normality. In this regard, the concept of

soft power is becoming particularly relevant, allowing us to comprehend new forms of political dominance and cooperation.

Thus, philosophy allows us to comprehend the concept of «soft power» in the context of the crisis of international law as a form of symbolic, normative and cultural influence, which retains its importance even with the weakening of hard power and traditional institutions. It remains a key instrument of sustained influence, capable of shaping behavior and orientation in the international arena through recognition, trust, and cultural and normative attraction, which makes it an indispensable component of modern global politics.

Key words: soft power, philosophy of politics, normative power, values, identity, globalization, leadership, democracy, solidarity, philosophy of power, actor.

МРНТИ 02.41.11

<https://doi.org/10.48081/BGQF1866>

***Е. Ж. Аубакиров¹, С. Д. Мезенцев², С. Шамахай³**

^{1,3}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

²Национальный исследовательский Московский государственный строительный университет, Российская Федерация, г. Москва.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9729-3120>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-0943>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7143-0062>

*e-mail: aubakirov-85@internet.ru

ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ ПРИРОДЫ В РАБОТЕ ТИМОТИ МОРТОНА «КАК СТАТЬ ЭКОЛОГИЧНЫМ»

В статье представлен анализ работы современного британского философа Тимоти Мортон «Как стать экологичным» и «Гиперобъекты». Интерес к оригинальной экологической концепции Мортон обусловлен тем, что она актуализирует новые оптики в современной философии. Мортон предлагает пересмотреть ключевые концепции, традиционно присутствующие в экологической повестке дня, включая признание природы как решительной константы. Природа рассматривается как многомерное, этическое и политическое изобретение, действующее на различных масштабах. Вместо рассмотрения природы как объекта, Мортон обращается к экологии окружающей среды. Философ указывает на эгоистичность и антропоцентризм понятия «окружающая среда», определяющего человека в центре происходящего. Он подчеркивает необходимость пересмотра человеческого восприятия природы, сравнивая это с революцией периода Ренессанса. Философским основанием для анализа природы стала, прежде всего, объектно-ориентированная онтология. Что мы на самом деле понимаем под «экологией» в современных условиях, участниками которой уже давно являются не только люди, но и различные нечеловеческие акторы. В статье рассматриваются основные аспекты концепции Мортон, такие как «гиперобъекты» и «объекты экологического ужаса», «фактоиды»,

«экологический кризис», а также их отражение в современном экологическом дискурсе. В заключении статьи делается вывод о том, что оригинальная концепция Мортон вносит определенный вклад в понимание современных экологических проблем и может способствовать формированию более глубокого подхода к охране окружающей среды. Статья, полагаем, внесет вклад в расширение философских дискуссий о современных экологических проблемах.

Ключевые слова: темная экология, антропоцентризм, экология без природы, экологический кризис, гиперобъекты, агрологистика.

Введение

Британский философ Тимоти Мортон – один из современных популярных философов, который применяет новые методы изучения взаимоотношений человека и природы. Экологические рассуждения Т. Мортон начались с таких работ, как «Экология без природы» и «Экологическая мысль». В своем исследовании автор рассматривает тезис о необходимости «деантропоцентрического» подхода в экологии, аргументируя, почему «экология должна быть лишеной природы» или почему окружающая среда рассматривается как «гипостазированная реальность».

Статья посвящена анализу идей Тимоти Мортон в отношении концепта природы в контексте его экологических воззрений и тому, какие философские идеи стали основой его воззрений. Что мы на самом деле понимаем под «экологией» в современных условиях, участниками которой уже давно являются не только люди, но и различные нечеловеческие акторы?

Тимоти Мортон в своем труде ««Экология без природы» концептуализирует окружающую среду, как и «Экологическая мысль». В своем исследовании автор рассматривает тезис о необходимости «деантропоцентрического» подхода в экологии, аргументируя, почему «экология должна быть лишеной природы» или почему окружающая среда рассматривается как «гипостазированная реальность». Тимоти Мортон в своем труде ««Экология без природы» концептуализирует окружающую среду как «техногенно-медиатизированный симулякр», вследствие метамодернистских принципов, предлагает отказаться от «экофилии». Это обусловлено различием между ним и другими членами общества. По его гипотезе, иллюзорность несет в себе не только природа, но и человеческая реальность, всегда подвластная «эпистемическим сдвигам». Он аргументирует, что если «призрачная природа становится барьером для эволюции экологического мышления», то необходимы «экзорцисты экологического сознания», проводящие деонтологическую очистку для

спасения планеты. Однако автор предполагает, что если эти «существа-агенты» оставят свой «трансцендентный след» на нашей территории, их исчезновение обернется для нас трагедией [1].

Существование призраков тесно ассоциируется с феноменом ощущения реальности, при этом они выражают себя в тесном взаимодействии с онтологической структурой мира. Следовательно, истинность чувств существует лишь внутри когерентного контекста реальности. Томас Мортон, философ с ориентацией на объектно-онтологический парадигм, предлагает провести диссидентский акт по отношению к установившемуся когнитивному статусу реальности. Освобождение от инерции аффективной привязанности к данным ощущениям может послужить стимулом для преодоления границ между субъектом и экзистенциальной матрицей окружающей среды.

Существование призраков тесно ассоциируется с феноменом ощущения реальности, при этом они выражают себя в тесном взаимодействии с онтологической структурой мира. Следовательно, истинность чувств существует лишь внутри когерентного контекста реальности. Т.Мортон, философ с ориентацией на объектно-онтологический парадигм, предлагает провести диссидентский акт по отношению к установившемуся когнитивному статусу реальности. Освобождение от инерции аффективной привязанности к данным ощущениям может послужить стимулом для преодоления границ между субъектом и экзистенциальной матрицей окружающей среды.

Распадается разделение между внешним и внутренним миром. Природа, которая так долго служила нам в качестве фонового образа жизни, уже не отделяет нас от внешнего мира. Эта конструкция окружающей среды, которую мы называем «природой», должна быть преодолена, чтобы она перестала быть отдаленной и вместо этого стала чуть ли не частью нашего существования. Только постепенное слияние с природой может принести удовлетворение, ибо именно оно позволит нам преодолеть кризис, возникший из-за этого разделения. Когда природа становится единым целым с нами, мы можем найти гармонию и сбросить эти границы между нами и окружающим миром [2, с. 129–135].

Тимоти Мортон выражает концепцию, ассоциируемую с экологической и философской перспективой, поддерживающей идею о необходимости переосмысления взаимодействия человека с природой. В тексте представлены идеи о том, что природа включает в себя окружающую среду, и отказ от традиционного разделения между человеком и природой может привести к улучшению условий и восстановлению экосистемы. Вместе с тем, поднимается парадокс, заключающийся в том, что экологические усилия, направленные на сохранение человеческой жизни, могут оказаться причиной

исчезновения. Эта мысль может быть связана с идеями экзистенциализма и поиска баланса между интересами человека и природы в условиях экологических вызовов.

Материалы и методы

Материалы и методы исследования в данной работе направлены на анализ основных концепций «экологической философии» Т. Мортон, с фокусом на основном тренде его учения – «как стать экологичным». Объектом исследования выступают ключевые идеи автора в области экологической философии, а предметом анализа - основной тренд его учения.

Методология исследования опирается на анализ отечественных и зарубежных публикаций, в первую очередь, на работах самого Т. Мортон. Результаты исследования позволили выделить ключевые положения «экологичной» философии Т. Мортон.

Анализ этих положений позволяет сделать следующие выводы: невозможность окончательного познания причин, динамики и последствий современного экологического кризиса вынуждает принять идею «темной экологии». Философ призывает прекратить борьбу с экологическими проблемами, рассматривая их как неизбежные, осознавая себя частью глобальных природных процессов и стремясь прожить их, становясь более экологичным. Томас Мортон также утверждает, что экологичность уже присутствует в каждом человеке, поскольку мы по-прежнему взаимодействуем с объектами и явлениями окружающего мира; недостаток лишь в осознании этого присутствия.

Результаты и обсуждение

Во введении работы Тимоти Мортон «Стать экологичным» большинство читателей столкнется с рядом вопросов, вступая в мир философии, направленной на пересмотр отношений человека с окружающей средой [1]. Т. Мортон, в своем исследовании отмечает: «В данной монографии не представлено никаких данных об экологии, нет шокирующих разоблачений в отношении нашего мира, отсутствуют этические или политические рекомендации. Также здесь не представлен обзор экологических теорий. В действительности, эта работа мало пригодна для использования в качестве источника информации по экологии» [2, с. 10]. В тексте книги фраза «логический кризис» появляется всего дважды, и автор изначально не планировал придерживаться формата экологического письма, где ожидаются неопровержимые факты, парадоксы, открытия, основанные на научном анализе, и «рецепты спасения». Вместо этого автор предлагает глубже изучить, как люди обсуждают экологические вопросы между собой. Цель заключается в том, чтобы «пережить опыт экологического кризиса и

осознать свою роль в нём, поскольку автор полагает, что «экологические факты могут требовать от нас неопределенности в определении того, что именно нам следует немедленно предпринять» [2, с. 24].

Все, что нам остается – смириться с неизбежным и попытаться встроиться в новую систему взаимоотношений с нечеловеческими явлениями и объектами. Т.Мортон выражает скептицизм относительно возможностей человеческого познания и ценности данных, которые современная наука может получить с использованием новейших приборов и методов. Т.Мортон подчёркивает, что «опыт экологического кризиса невозможно полностью предвидеть или контролировать, и, возможно, научные факты требуют от нас осознанного признания ограничений человеческого познания перед масштабом событий, происходящих на планетарном и историческом уровне» [2, с. 28].

Тимоти Мортон выносит на рассмотрение в своей философии идеи, которые можно охарактеризовать как «объектно-ориентированный онтологический скептицизм» или «экологический скептицизм». В его взглядах подчеркивается присутствие чего-то более глобального, чем человек и человеческое познание, требуя пересмотра наших представлений о мире и взаимодействии с нечеловеческими явлениями и объектами.

Основные точки зрения учения Тимоти Мортон включают в себя:

1 Концепция «темной экологии» выделяет неизбежность и невозможность полного понимания экологического кризиса.

2 Сомнения в способности человеческого познания предвидеть и контролировать масштабные исторические и планетарные события, такие как экологический кризис.

3 Выделение взаимосвязи между человеком и природой, с призывом осознать эту связь и стать более экологичным.

4 Предложение отказаться от традиционного взгляда на решение экологических проблем и вместо этого принять более гармоничный подход, осознавая себя частью природных процессов [1, с. 24].

Например, пользуясь весами, мы можем установить вес яблока или можем изучить детали его структуры с помощью увеличительного стекла или микроскопа. Можно даже гомогенизировать фрукт и провести его химический анализ. Но ни одно из этих исследований или весь их комплекс не позволяют охватить все аспекты изучаемого предмета, часть объекта «яблоко» останется вне зоны досягаемости нашего сознания. Иными словами, данные не есть объект, или факт, на который они косвенно указывают. Последующая интерпретация собранных данных порой может создать впечатление изученности объекта, принципиальной познаваемости его сути.

Проще говоря, несмотря на нашу способность анализировать и изучать яблоко с помощью различных методов, всегда будут аспекты, которые мы не сможем полностью понять. Данные сами по себе не представляют весь объект или факт. Именно благодаря интерпретации собранных данных мы можем сформировать понимание, однако эта интерпретация не всегда может отражать истинную суть изучаемого предмета.

Суть аргументации Мортоня заключается в том, что отделение человечества от природы является искусственным, и он призывает к переоценке наших отношений с окружающей средой. Настаивая на том, что «экология должна быть без природы», он предлагает изменить наше мышление об экологических проблемах. Вместо того чтобы рассматривать природу как отдельную и отдаленную сущность, он предлагает принять перспективу, признающую взаимосвязь всех живых существ [2].

Ведя такие рассуждения, Т. Мортон опирается на постулаты великих предшественников: Иммануила Канта и Мартина Хайдеггера [2]. Оба, так или иначе, настаивали на невозможности окончательного познания объектов мира как «вещей в себе» [3]. Т. Мортон вводит новые переменные, как такие «природа» и «биосфера», в данном уравнении. Это приводит к явной абсурдности рассуждений о причинах глобального потепления и экологического кризиса, поскольку эти явления являются сложными и непознаваемыми. Мы можем лишь частично уловить последствия этих процессов, но не в состоянии построить на основе этих ограниченных данных полноценные стратегии для спасения планеты. Философски интересным является также разрыв между объектами и нашими представлениями о них, особенно при изучении гигантских объектов в пространственном и временном контексте.

Для описания таких объектов используется термин «гиперобъект». Однако важно добавить, что, несмотря на это, ученые и экологи продолжают осознавать эти причины, надеясь, что у них получится расшифровать сложные механизмы, влияющие на глобальное потепление и экологический кризис. Понимание этих факторов поможет реализовать стратегические планы и действия по сохранению и восстановлению природы [4].

Философы и ученые исследуют эпистемологические аспекты природной реальности и процессы ее восприятия, занимаясь онтологическими вопросами. Они сталкиваются с проблемой гносеологической достоверности сенсорных данных и когнитивного аппарата в контексте гиперобъектов, которые выходят за рамки обыденного опыта.

Гиперобъекты представляют собой макроскопические явления, не поддающиеся прямому наблюдению или описанию в рамках традиционных пространственно-временных концепций. Их масштабы, структура и взаимодействия характеризуются чрезвычайной сложностью, требующей применения специальных методологических подходов и инструментария.

Сотрудничество между философами и учеными направлено на разработку новых теоретических рамок и моделей для декодирования сущности гиперобъектов и их влияния на окружающий мир. Введение термина «гиперобъект» способствует категоризации и систематизации этих сложных явлений, приближая к пониманию и расширяя границы научного знания о мироздании [4].

Гиперобъекты, такие как эволюция и биосфера, обладают длительностью во времени, простираясь на века и тысячелетия, и оказывают влияние на всю планету, иногда выходя за ее пределы. Их сложная многокомпонентная структура и взаимодействия делают невозможным однозначное определение. Эпистемологические аспекты их изучения подчеркивают уникальность гиперобъектов в контексте экологической и философской парадигмы.

Примером гиперобъекта служит глобальное потепление. Тимоти Мортон предлагает концепцию «темной экологии», сосредотачиваясь на исследовании гиперобъектов и их среды. Он указывает на невозможность полного описания и экспликации гиперобъектов, но подчеркивает необходимость учета их влияния на мир. «Темная экология» открывает новые горизонты в изучении феноменов и их взаимодействия с человечеством.

Эта концепция призывает к более глубокому анализу сложных систем, таких как глобальное потепление, и поиску путей минимизации негативного воздействия человеческой деятельности на окружающую среду. Таким образом, изучение гиперобъектов становится важным аспектом современной науки, позволяя постичь сложные природные процессы и принять меры для сохранения планеты [5].

Темная экология представляет собой философскую парадигму, основанную на принципах неопределенности и неясности. Метафорический термин «темнота» отражает неполноту нашего знания и невозможность полного постижения окружающей среды и экосистемных процессов. Сложность этих систем и непостижимость их взаимодействий создают своего рода «завесу незнания».

Эта «темнота» мира стимулирует нас к глубокому самоанализу и переосмыслению нашего места в биосфере. Невозможность полного контроля над экологическими процессами, в которых мы участвуем, подчеркивает необходимость самопознания. Темная экология подчеркивает

наше непонимание основных принципов функционирования экосистем, что ведет к дисбалансу и деградации окружающей среды.

Для преодоления этой «темноты» темная экология побуждает нас к самопознанию, призывая переопределить наше место и роль в биосфере и осознать свою ответственность перед природой. Важно понимать, что эта философия не отрицает научное познание и исследование природы; она лишь подчеркивает невозможность полного понимания и ограниченность нашего знания.

Темная экология призывает нас принять это «темное» понимание как интегральную часть нашего экологического знания, чтобы глубже осознать свое место в природе и активно участвовать в ее охране и сохранении [6].

В контексте «темноты» открываются новые смыслы, акцентирующие принадлежность человека к биологическому виду *Homo sapiens*. Этот аспект, согласно Мортону, оказывается менее очевидным, чем предполагалось. Он трактует экологию как «темную» не только из-за недостаточного знания многих ее аспектов, но и потому, что исследование неизведанных областей требует пересмотра постановки проблемы, методологии и способов восприятия.

Философ вводит новые категории - «странный», «неопределенный», «нестабильный», противопоставляя их обыденному пониманию мира. Даже при использовании доступных когнитивных инструментов остается много неизведанного, где может присутствовать некое содержание или его полное отсутствие. Несмотря на неполноту выводов, аспекты всегда остаются важными для нашего восприятия и понимания.

Идея темной экологии вызывает интерес с нескольких позиций. Мортон предлагает не только осознать ограниченность наших знаний, но и пересмотреть наши подходы к изучению природы, акцентируя внимание на неопределенности и странности экологических феноменов. Такой новый взгляд подчеркивает важность глубокого понимания и признания сложности окружающего мира, что может способствовать разработке более эффективных методов сохранения и восстановления природы [6].

Американский эколог и философ Тимоти Мортон предлагает неординарный взгляд на экологию, призывая к переосмыслению нашего восприятия и понимания природы. Он уводит нас от антропоцентризма, погружая в мистическую перспективу, где нечеловеческие существа обретают голос, а природа предстает не просто объектом изучения, но тайной, требующей благоговения.

Гиперобъекты, как их называет Мортон, – это масштабные явления, такие как изменение климата или радиоактивное загрязнение, которые выходят за рамки человеческого восприятия и контроля. Они врываются в

нашу жизнь, напоминая о непостижимой мощи природы и ограниченности нашего разума.

Эта непостижимость не означает враждебность. Мортон призывает к скромности перед лицом природы, к отказу от тотального контроля и доверии к естественным силам. Он предлагает нам восстановить связь с нечеловеческими существами, утраченную в процессе цивилизации.

Цель – не просто сохранить природу, но обрести гармонию с ней. Это путь к устойчивому развитию, основанному на взаимоуважении и взаимозависимости. Как же восстановить эту связь? Мортон предлагает пробудить в себе детское чувство удивления и радости перед красотой и разнообразием природы. Он напоминает о магии и счастье, которые дарит нам общение с нечеловеческими существами. Волновой эффект идей Мортон может привести к преобразующему сдвигу в нашем мировоззрении. Мы перестанем видеть в природе лишь ресурс, а начнем ценить ее как источник утешения, просветления и глубокого смысла [7].

«Темная экология» Тимоти Мортон представляет собой не просто новую философскую парадигму, но и эвристический инструмент, трансформирующий наше отношение к окружающей среде. Вместо традиционного рационального подхода, основанного на изучении и контроле объектов, Мортон предлагает проживать эти объекты, конструируя справедливость на основе неполных представлений.

Импровизация и поиск нового режима освещения мира – вот ключевые элементы этого подхода. Мы не можем полностью познать и контролировать окружающий мир, но мы можем взаимодействовать с ним, учиться у него и находить новые пути к гармоничному сосуществованию.

Непредсказуемость экологических фактов не должна дезориентировать. Депрессия от осознания масштабов проблем не поможет их решить. «Меньше париться» – не значит игнорировать проблемы, но значит сохранять спокойствие и продолжать поиск решений.

«Темная экология» – это не просто теория, а практика. Она предлагает нам:

- Новый метод исследования: не изучать объекты, а проживать их.
- Новый режим взаимодействия: не контролировать, а импровизировать.
- Новый способ мышления: не искать истину, а конструировать справедливость.
- Новый способ действия: не паниковать, а искать решения.

«Темная экология» помогает нам не только по-новому взглянуть на мир, но и изменить свое отношение к нему. Она учит нас ценить непредсказуемость, принимать несовершенство и находить красоту в неясности.

В этом заключается ее эвристическая ценность [7].

Тимоти Мортон в своей концепции «темной экологии» не просто предлагает новый взгляд на изучение окружающей среды. Он призывает к действию, основанному на знании и спокойствии. Знание экологических фактов необходимо, но недостаточно. Действие – вот ключ к решению проблем. «Темная экология» учит нас не впадать в уныние перед лицом глобальных экологических проблем. Депрессия не поможет их решить. Вместо этого автор предлагает подходить к проблемам с установкой «меньшего беспокойства». Спокойствие позволит нам сохранить ясность ума и продолжить поиск решений. «Темная экология» - это не панацея, но она помогает нам: преобразовать знание в действие, сохранить оптимизм перед лицом трудностей, найти новые пути к решению проблем. «Темная экология» учит нас не сдаваться перед лицом проблем. Она помогает нам найти силы для действия и сохранить веру в будущее. «Темная экология» - это не просто теория, а практика. Она учит нас взаимодействовать с миром новым образом. Это путь к более устойчивому и гармоничному миру. «Темная экология» может быть применена к различным сферам жизни. Она может помочь нам в решении других глобальных проблем. «Темная экология» - это не простой ответ, но она может стать шагом на пути к лучшему будущему [8, с. 40].

Тимоти Мортон с глубоким осознанием подходит к проблеме ответственности – как индивидуальной, так и коллективной – за состояние биосферы и будущее нашей планеты. Ситуация не так проста, как может показаться на первый взгляд. С точки зрения каждого человека, легко найти оправдание своим действиям. Например, садясь, каждый день в автомобиль и заводя его двигатель, мы вряд ли осознаем, что это малозначительно в эпоху глобального потепления. Но десятки, сотни и тысячи машин, работающих одновременно, составляют огромное количество выбросов, негативно влияющих на климат и экосистемы планеты. Расширяя рассуждения и принимая во внимание каждый двигатель внутреннего сгорания, запущенный с момента его изобретения, становится ясно, что главными источниками глобального потепления являются люди и их деятельность. Глобальное антропогенное влияние, оказываемое крупными корпорациями, можно рассматривать как кумулятивный эффект действий индивидуальных членов этих организаций. Несмотря на свою массовость, вклад каждого из них незначителен.

Однако совокупный эффект от их деятельности на планету ощутим и требует немедленного внимания общества и государства. Любое действие людей, будь то использование ископаемого топлива, производство промышленных отходов или выбросы в атмосферу парниковых газов, влияет на климатические условия на планете. Это сравнимо с настройкой часов –

каждое минимальное изменение имеет решающее значение в конечном итоге. Признавая свою ответственность за глобальное потепление, мы должны изменить свой образ жизни, разработать и внедрить новые, экологически чистые технологии и принять меры на уровне распространения, чтобы сократить выбросы парниковых газов и остановить дальнейшее разрушение экосистем нашей планеты [9, с. 64].

Философская рефлексия над коренными антропологическими отношениями с окружающей средой выявляет объективацию последней. Эта проблематика, связанная с возникновением агрологистики, актуализировалась в неолите с переходом человеческого общества от кочевого образа жизни к оседлости. Необходимость разработки новых способов природопользования и управления обусловила развитие агрологистики как науки и отрасли. Размещение материальных объектов в физической среде трансформировало восприятие и взаимодействие с окружающим миром.

Отказ от кочевого образа жизни сформировал связь между человеком и его окружением, обусловив необходимость изучения и анализа этой связи с помощью категорий агрологистики. С одной стороны, кочевой образ жизни предоставлял свободу и мобильность, но ограничивал возможности глубокого и продолжительного воздействия на окружающую среду. Оседлый образ жизни, в свою очередь, способствовал созданию системы систематизации и оптимизации использования ресурсов, а также взаимодействия между оседлыми обществами и существующим развитием. Эти изменения легли в основу развития агрологистики, которая по сей день продолжает изучать и анализировать проблемы, связанные с отношением человека к природной среде. Таким образом, философский анализ истоков отношения человека к окружающей среде позволяет прояснить сложные и многочисленные аспекты взаимодействия между человеком и окружающей средой, а агрологистика содействует научному и практическому пониманию этих взаимодействий.

Агрологистика – это наука, которая изучает системы управления сельским хозяйством. Эта концепция сформировалась на ранних стадиях развития цивилизации, особенно в Месопотамии и других регионах. Более десяти тысячелетий назад люди неолитической эпохи – кочевые сообщества, которые впоследствии превратились в процветающие города. В рамках рассмотрения агрологистика рассматривает всю систему управления и коалицию сельскохозяйственных усилий, что позволяет достичь оптимальных результатов в производстве, обработке полей, растениеводстве и животноводстве. Эта наука исследует и планирует все процессы, связанные с сельским хозяйством, включая поставку, транспортировку, хранение и распределение сельскохозяйственной продукции.

Агрологистика играет фундаментальную роль в рационализации развития сельского хозяйства и гарантировании продовольственной безопасности. Она обеспечивает эффективное управление цепями поставок, минимизацию потерь и оптимизацию воздействия на окружающую среду. Интеграция передовых технологий, таких как искусственный интеллект, автоматизация и цифровизация, оптимизирует производственные процессы и стимулирует прогресс аграрного сектора.

С философской точки зрения, агрологистика может быть рассмотрена как практика рационализации, направленная на максимизацию эффективности и минимизацию рисков. Она применяет научные знания и технологические инновации для управления сложной системой, включающей природные ресурсы, человеческий труд и экономические факторы. Агрологистика также играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности. Она помогает гарантировать, что население имеет доступ к достаточному количеству качественной пищи. В контексте глобальных проблем, таких как изменение климата и рост населения, агрологистика становится все более важной. Она помогает сделать сельское хозяйство более устойчивым и адаптивным к новым вызовам.

Этимологически, в русском языке слово «город» не только обозначает физическую структуру, отделенную от окружающего мира, но и символизирует дихотомию между человеческим и нечеловеческим пространствами.

С момента зарождения этой идеи человек осознавал различие между сферами, ограниченными городскими границами, и внешним миром. Уникальные характеристики городской жизни, такие как высотные здания, шумные улицы, суэта и разнообразие культурных событий, по сей день усугубляют эти различия. Входя в город, мы погружаемся в автономный мир, где царят свои правила и динамика. Городская черта — это граница между двумя живыми мирами, отделяющая нас от природы и владеющая удобствами современной жизни.

Несмотря на физическую раздельность, взаимодействие между городом и его окружением существует и оказывает влияние на современную городскую среду. Этот принцип стал фундаментальным для формирования городской идентичности и культуры. Природа занимает особое место среди различных объектов и обстоятельств, которые находятся на каком-то расстоянии или отключаются для ближнего наблюдения и продолжают взаимодействовать. Она выступает в роли видимости реальности, подобной земле, огражденной неувеличимым заграждением, но в то же время человек нас великопием своих необычных климатов и перемен. Часто мы ощущаем себя видимыми зрителями, стоящими на «этой стороне ограды», и только

проникнув глубже в природные просторы, мы начинаем проявляться к пониманию ее размера и сложности. Это путешествие через запретные земли, требующее настойчивости и смелости, но в традиционном счете приносится богатые плоды знаний и благоговения перед созданием мира вокруг нас [6].

Философские размышления Т. Мортон о границе между городом и природой. Городская черта — это не просто физическая граница, разделяющая урбанизированное пространство и природный мир. Она также символизирует дихотомию между человеческим и нечеловеческим, культурой и натурой. С одной стороны, город представляет собой мир, созданный человеком, где природа подчинена его воле и потребностям. Здесь высотные здания, шумные улицы и суэта мегаполиса отчуждают нас от естественного окружения. С другой стороны, природа остается источником жизни и вдохновения для человека. Она напоминает нам о нашей связи с миром, который мы не должны забывать. Взаимодействие между городом и природой не одностороннее. Город потребляет ресурсы природы, загрязняет окружающую среду и угрожает биоразнообразию.

В то же время, природа влияет на городскую среду, оказывая влияние на климат, качество воздуха и здоровье людей. Осознание этой взаимосвязи становится все более важным в современном мире. Городская идентичность и культура не могут развиваться в изоляции от природы. Природа должна рассматриваться не как объект, который можно использовать и эксплуатировать, но как часть нас самих, которую мы должны беречь и уважать [10]. Переход от восприятия природы как матери-богини к пониманию ее как непостижимой враждебной среды, которую нужно покорить, является сложным феноменом, имеющим глубокие философские корни. С одной стороны, этот переход может рассматриваться как продукт развития научного знания и рационального мышления. Человек, изучая природу, постепенно освобождался от суеверий и антропоморфных представлений о ней. С другой стороны, в этом переходе можно увидеть отражение более глубоких изменений в человеческом самосознании. По мере того, как человек становился все более автономным и самостоятельным, он начинал воспринимать природу как нечто внешнее и чуждое. Этот сдвиг в отношении к природе имел далеко идущие последствия. Он привел к тому, что человек стал рассматривать природу как объект, который можно использовать в своих интересах. В результате этого подхода возникли серьезные экологические проблемы, с которыми мы сталкиваемся сегодня. Современная философия предлагает несколько подходов к осмыслению этой проблемы. Один из них заключается в том, чтобы переосмыслить наше отношение к природе. Мы должны перестать воспринимать ее как объект,

который можно использовать, и начать видеть в ней часть себя. Другой подход ориентирован на поиск новых форм взаимодействия с природой, которые будут основаны на взаимоуважении и гармонии. Важно отметить, что эти подходы не являются взаимоисключающими. Они могут дополнять друг друга и помогать нам выработать новое отношение к природе, которое будет устойчивым и справедливым [6].

Сопоставление сегодняшнего времени с массовым вымиранием звучит гротескно, однако Т. Мортон подчеркивает, что необходимо признать влияние человечества на биосферу, несмотря на отсутствие явного признания этого факта. В условиях, когда человечество кажется скорее виновным, чем невинным, необходимо действовать в защиту экологического сознания масс. В этой концепции Мортон заложено представление о том, что экологическое сознание – это осознание непреднамеренных последствий нашей деятельности.

Таким образом, важно начать с изменения экологического сознания масс, чтобы преодолеть переход природы из статуса противоречивой враждебной среды к возвращению ее на место матери-богини, с которой человек должен сосуществовать, а не врага, которого нужно завоевывать. Это может послужить для преодоления современного экологического кризиса, представляя собой философский переход от антропоцентризма к биоцентризму, где природа рассматривается не только как ресурс, но и как ценность сама по себе [10, с. 12].

В неоднократных попытках управления экологическими проблемами через государственную политику мы сталкиваемся с невозможностью полностью предотвратить или устранить негативные последствия нашего неэкологического поведения. Принципы, принятые на мировых конференциях, не всегда обеспечивают ожидаемый результат, что подчеркивает загадочность и неясность экологических проблем, свойственных их природе.

Экология, как гиперобъект, представляет собой еще более загадочное и сложное явление. В таких условиях мы можем задать вопросом: нужно ли строить общество, контролирующее каждый его аспект? Вероятно, философский взгляд на будущее экологического общества предполагает его менее регулируемым, более хаотичным и свободным.

Стремление к обществу, которое может быть немного хаотичным, неполным, расслабленным, странным, ироничным, глупым, а порой даже грустным, может быть полезным. Грусть, становясь «счастьем живых», может придать особый смысл в этом веке. Поэтому мы можем понять, что полный контроль над каждым аспектом не обоснован.

Вместо этого, возможно, стоит стремиться к более органичному и гибкому подходу в сохранении окружающей среды, который учитывает ее сложность и тайны. Однако важно осознавать, что полный контроль над каждым аспектом общества не является абсолютной категорией. Вместо этого мы стремимся к более органичному и гибкому подходу к сохранению окружающей среды. Ведь окружающая среда – это сложная и загадочная система, которую невозможно полностью охватить и понять. Поэтому стоит принять во внимание множество ее аспектов, тайны и сложности, и эти факторы считаются общепринятыми в нашем стремлении к сохранению и соблюдению окружающего мира [4, с. 58].

Современное экологическое развитие действительно дает новое понимание мира. Мир, в котором все явления и объекты тесно связаны, но в то же время различаются своей уникальностью и активностью. В этом мире все, что мы думаем и чувствуем, имеет значение и влияет на окружающую среду. Мы становимся более внимательными к взаимодействию с природой и признаем, что каждый предмет и существо важны и необходимы для поддержания баланса в природе. Экологическое сознание также учитывает понимание того, что все действия имеют последствия. Мы осознаем, что наши решения и выборы могут зависеть от окружающей среды и будущего поколения. Это означает, что мы должны быть ответственными и заботливыми в отношении природы и окружающей среды. Т. Мортон прав, когда говорит, что в этом мире все имеет значение. Это точно отражает наше новое экологическое сознание. Мы должны осознавать и ценить каждую частицу мира, как равноценную, так и каждую ее часть. Мы понимаем, что все живое и неживое существует в симбиозе друг с другом, и только взаимодействуя с уважением и заботой, мы можем сохранить гармонию в этом успешном мире. Таким образом, обновленное экологическое сознание привносит глубокий смысл и ценность в нашу жизнь. Оно помогает нам осознавать смысл каждого действия и выбора, а также учиться жить в гармонии с другими существами и окружающей средой. Проявив больше внимания к влиянию нашего мышления и чувств на окружающий мир, мы сможем создать более устойчивое и здоровое будущее для себя и будущих поколений.

Экологическое сознание доступно каждому. Связаться с экологией не проблема. Не нужно менять мир или отказываться от него, даже ехать в Тибет. Экологичность уже в нас, хоть и неосознанно.

Еще одним ключевым аспектом «экологической» философии Т. Мортон является концепция объектно-ориентированной онтологии (ООО), которую он заимствует у другого современного философа, Грэма Хармана [11]. Таким

образом, Т. Мортон продолжает традицию своих исследований, опираясь на работы И. Канта и М. Хайдеггера. Он формирует свою философию на трех основных принципах, которые можно назвать «тремя столпами». Первый столп основан на концепции критического мышления, которую развивал И. Кант. Мортон призывает использовать критический подход для понимания истинных причин экологических проблем.

Второй столп представляет собой концепцию «существования-бытия», предложенную М. Хайдеггером. Мортон применяет эту идею, чтобы рассматривать нашу планету не просто как объект, но как живое Существо, обладающее собственным существованием и ценностью.

Третий столп состоит из идеи экологического мышления, разработанной самим Т. Мортоном. Он призывает нас видеть экологические проблемы как часть экосистемы на планете и осознать взаимосвязь всего живого.

Мортон придерживается принципа солидарности и ответственности, стремясь сохранить баланс в природе и обеспечить благополучие всего живого. Таким образом, он развивает идеи И. Канта и М. Хайдеггера, применяя их к экологическим вопросам. Его трехстолпный подход к изучению философии окружающей среды создает прочную основу для понимания и решения экологических проблем. Как отмечает сам Мортон, его философский стиль подобен фильму, в котором он выступает в роли режиссера, а «продюсерами» его работы выступают объектно-ориентированная онтология Грэма Хармана, а также философы Иммануил Кант и Мартин Хайдеггер.

Взгляд Г. Хартмана на основу познания мира основан на идее о том, что человеческое знание о мире может быть искажено нашими собственными представлениями и восприятием. Он утверждает, что реальность остается независимой от нашего понимания и всегда превосходит наши возможности восприятия. Хартман сравнивает реальность с скалой, на которой обсуждаются наши представления, и подчеркивает важность уважения и признания этой реальности, даже если она не всегда является нам полностью понятной. По его мнению, такое признание должно быть основано на понимании, что реальность всегда превосходит наши концепции и не всегда соответствует нашему восприятию. Хартман придерживается идеи, что наше приближение к реальности должно быть дополнительным и что извлечение или удержание объектов мира через прямой доступ является ключевым принципом его онтологии объектно-ориентированного программирования. Это означает, что для понимания реальности мы должны преодолевать ограничения нашего восприятия и учитывать, что объекты мира существуют независимо от наших представлений о них [11, с. 1].

Феноменология представляет собой философскую концепцию, указывающую на то, что мы воспринимаем не сами объекты, а лишь их проявления в первом мире. Т. Мортон, соглашаясь с этим утверждением, применяет феноменологический подход в контексте онтологии объектно-ориентированного программирования (ООО). Он утверждает, что несмотря на все наши усилия и подключения, мы никогда не сможем полностью раскрыть сущность объекта. Для Мортонна ООО представляет собой «магический мир теней и закоулков», где объекты никогда не могут быть полностью исследованы или освещены «ультрафиолетом мысли». Любой способ доступа к объекту, будь то созерцание, осмысление, инструментальное исследование или игнорирование, будет неполным и несовершенным. Это приводит к выводу, что ООО служит способом отображения и абстрагирования реального мира, который никогда не может быть точно представлен в программном коде.

Хотя мы можем создавать объекты и оперировать ими в программировании, мы никогда не сможем полностью понять их сущность. Таким образом, феноменология играет важную роль в онтологии объектно-ориентированного программирования, напоминая нам о границах нашего понимания мира и несовершенстве любых возможных исследований и описаний объектов.

Такой подход позволяет нам, наконец, признать существование и равноценность всех других явлений и объектов, окружающих человека, в их самостоятельности. Для понимания «экологической» философии Т. Мортонна нужно поместить человека на одну плоскость с объектами мира, не центрируя его. Человек не является главным и важным для других существ на планете. Он должен воспринимать и «проживать» события, отказавшись от иллюзорной уверенности в своих познавательных и предсказательных методах и от математических инструментов для описания погоды и процессов прогнозирования. Осознание присутствия форм другой жизни не требует особых идей или акций. Можно просто зайти в зоомагазин и порадоваться творению экзотических рыбок. Ориентация на будущее и стремление «сделать что-то» для становления экологическим могут привести к бездействию в настоящем. Мы застреваем в мыслях о непредсказуемости и выделяющемся будущем, но не меняемся. Экологическая проблема не требует больших идей или драматических действий. Можно начать с детского сада и изменить мир вокруг нас, осознавая важность каждой жизни и понимая свою роль в сохранении природы.

Т. Мортон предлагает новый подход к рассмотрению проблемы «Что же мы будем делать?». Он считает, что никакая нерешительность и

рефлексивность не являются чем-то плохим. По его мнению, мы уже являемся экологами по своей природе, и для того, чтобы выразить эту экологичность в пространстве мира, не обязательно делать что-то совершенно новое. Он предлагает убедить читателей в том, что то, что мы делаем сейчас, и то, что у нас есть в данный момент, может быть принято для выражения нашей экологичности. «Описать то, что произойдет, довольно сложно, но что-то наверняка произойдет. Так, можно рассечь само ваше бытие чрезвычайно острым, а потому почти невидимым скальпелем. Кровоточить начнет в каждой точке. Как-то так» [12, с. 24].

Действительно, некоторые события могут происходить без явной причины. Это связано с изменениями нашего внутреннего состояния, которое можно назвать «настройкой». Философ Т. Мортон утверждает, что мы уже являемся экологическими, но просто не осознаем этого. Он не знает, что произойдет в будущем и как нужно будет действовать после осознания. И рабочая неопределенность является логичной позицией, которая не противоречит основным принципам его философии. Ведь будущее – это гиперобъект, существующий на плоскости онтологии, и оно имеет свою собственную жизнь, непонятную для человека, которая лишь является еще одним объектом на этой огромной плоскости. Но что-то, конечно, надо было произнести. Нам остается только ждать, наблюдать и... танцевать в кругу других нечеловеческих сущностей «Давайте танцевать» – так заканчивается книга Т. Мортон «Темная экология. Для логики будущего сосуществования» [12].

В экологической философии Тимоти Мортон корни берут свое начало из работ выдающихся мыслителей, таких как Иммануил Кант, Мартин Хайдеггер и Грэм Хартман. Автор адаптирует их концепции, применяя к современным экологическим вызовам, подчеркивая, что нынешние экологические проблемы не вполне доступны для человеческого понимания. Моделирование и прогнозирование последствий человеческой деятельности остаются неосуществимыми по Мортону.

Выводы

В ответ на вопрос «что делать?», Мортон предлагает простой ответ: «Станьте экологичными!». Это требует осознания связи с природой в повседневной жизни. Важно осознать уже существующие связи и интегрировать их в мировоззрение. Анализируя истоки конфликта между человеком и природой, Мортон приходит к выводу, что корнем проблемы является отчужденность человека от природы. Решение, по его мнению, заключается в переосмыслении отношений с нечеловеческими сущностями, признании их права на существование и создании новых отношений, основанных на принципах демократии и равноправия.

Концепция природы, предложенная Тимоти Мортон в его работе «Как стать экологичным», представляет собой новаторский взгляд на природу и человеческое взаимодействие с ней. Он рассматривает природу не как отдельный объект, а как сеть взаимосвязанных отношений между всеми живыми и неживыми элементами. Эта концепция призывает к переосмыслению нашего отношения к природе и признает, что мы не можем рассматривать себя как отдельное существо в отрыве от остального мира.

Важным аспектом концепции является идея о том, что наша экологическая ответственность не ограничивается только соблюдением правил и регуляций, но также включает в себя активное участие в поддержании и восстановлении баланса в природных экосистемах. Это означает, что каждый из нас должен принимать ответственность за свои действия и стремиться к устойчивому и гармоничному сосуществованию с окружающей средой.

Более того, концепция Тимоти Мортон показывает, что наша экологическая проблема не сводится только к проблемам загрязнения и истощения природных ресурсов. Она поднимает более глубокие вопросы о нашем мировоззрении, об отношении к природе и о наших ценностях как общества.

В целом, оригинальная концепция Мортон актуализирует новые оптики в философском рассмотрении природы, предлагая пересмотреть ключевые концепции, традиционно присутствующие в экологической повестке дня. Философ указывает на эгоистичность и антропоцентризм понятия «окружающая среда», определяющего человека в центре происходящего. Философским же основанием для анализа природы стала, прежде всего, объектно-ориентированная онтология.

Статья, полагаем, внесет вклад в расширение философских дискуссий о современных экологических проблемах.

Список использованных источников

- 1 **Мортон, Т.** Экокритика. Versus. – 2022. – 2(4). – С. 34– 61. – <https://doi.org/10.58186/2782-3660-2022-2-4-34-61>
- 2 **Иванов, А. Г., Пупышева, И. Н.** Когда Хайдеггер – продюсер : как быть экологичным по версии Тимоти Мортон // Омский научный вестник. Сер. Общество. История. Современность. – 2019. – Т. 4. – № 3. – С. 129–135.
- 3 **Мортон, Т.** Статья экологичным. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2019. – 240 с.
- 4 **Хайдеггер, М.** Кант и проблема метафизики. – М. : Логос. Гнозис. 2025. – 294 с.

5 **Хайдеггер, М.** Лекция о метафизике/ 3-е издание. Пер. с нем. И коммент. С. Жигалкина. – М. : Издательский Дом ЯСК:Языки славянский культуры, 2016. – 176 с.

6 **Маккуайр, С.** Медийный город. Медиа, архитектура и городское пространство. – М. : Strelka Press, 2014. – 159 с.

7 **Гегель, Г. В. Ф.** Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Огиз, 2024.

8 **Morton, T.** Dark Ecology. For a logic of future coexistence. – Columbia : University Press, 2018. – 208 p.

9 **Мортон, Т.** Экология без природы // Художественный журнал. 2015. – № 96. – URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/18/article/252> (Дата обращения: 25.05.2019).

10 **Кант, И.** Критика чистого разума. Критика практического разума. Критика способности суждения / И. Кант. – М. : Азбука, 2021. – 1056 с.

11 **Мортон, Т.** Гиперобъекты: философия и экология после конца мира. – Пермь : Hyle Press, 2019. – 284 с.

12 **Мортон, Т.** Статья экологичным / пер. с англ. Д. Кралечкина. – М. : Ад Маргинем, 2019. – 240 с.

References

1 **Morton, T.** Ekokritika. Versus. [Ecocriticism. Versus]. – 2022. – 2(4). – P. 34–61. – <https://doi.org/10.58186/2782-3660-2022-2-4-34-61>

2 **Ivanov, A. G., Pupysheva, I. N.** Kogda Khaidegger – prodyuser: kak byt' ekologichnym po versii Timoti Mortona [When Heidegger Is a Producer: How to Be Ecological According to Timothy Morton] // Omskii nauchnyi vestnik. Ser. Obshchestvo. Istoriya. Sovremennost'. – 2019. – Vol. 4. – No 3. – P. 129–135.

3 **Morton T.** Stat' ekologichnym [Being Ecological]. – Moscow : Ad Marginem Press, 2019. – 240 p.

4 **Khaidegger, M.** Kant i problema metafiziki [Kant and the Problem of Metaphysics]. – Moscow : Logos. Gnosis, 2025. – 294 p.

5 **Khaidegger, M.** Lektsiya o metafizike [Lecture on Metaphysics] / 3rd edition. Translated from German and annotated by S. Zhigalkin. – Moscow : Publishing House YaSK: Languages of Slavic Culture, 2016. – 176 p.

6 **Makkuair, S.** Mediinyi gorod. Media, arkhitektura i gorodskoe prostranstvo [The Media City: Media, Architecture and Urban Space]. – Moscow : Strelka Press, 2014. – 159 p.

7 **Hegel, G. W. F.** Fenomenologiya dukha [Phenomenology of Spirit]. – Moscow : Ogiz, 2024.

8 **Morton, T.** Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence. – Columbia : University Press, 2018. – 208 p.

9 **Morton, T.** Ekologiya bez prirody [Ecology Without Nature] // Art Journal. – 2015. – No. 96. – URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/18/article/252> (Accessed: 25.05.2019).

10 **Kant, I.** Kritika chistogo razuma. Kritika prakticheskogo razuma. Kritika sposobnosti suzhdeniya [Critique of Pure Reason. Critique of Practical Reason. Critique of the Power of Judgment]. – Moscow : Azbuka, 2021. – 1056 p.

11 **Morton, T.** Giperobekty: filosofiya i ekologiya posle kontsa mira [Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World]. – Perm : Hyle Press, 2019. – 284 p.

12 **Morton, T.** Stat' ekologichnym [Being Ecological] / translated from English by D. Kralachkin. – Moscow : Ad Marginem, 2019. – 240 p

Поступило в редакцию 24.09.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 20.03.26.

**Е. Ж. Аубакиров¹, С. Д. Мезенцев², С. Шамахан³*

^{1,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.,

²Ресей Ұлттық зерттеу Мәскеу мемлекеттік құрылыс университеті,

Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

24.09.25. ж. баспаға түсті.

12.11.25. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ТИМОТИ МОРТОННЫҢ «ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БОЛА БЕРГЕНІ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ТАБИҒАТТЫҢ ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯСЫ

Мақалада қазіргі заманғы британдық философ Тимоти Мортонның «Қалай экологиялық болу керек» және «Гиперобъектілер» еңбектеріне талдау жасалған. Мортонның түпнұсқалық экологиялық тұжырымдамасына деген қызығушылық оның қазіргі философияда жаңа көзқарастарды өзектендіруімен байланысты. Мортон экологиялық күн тәртібінде дәстүрлі түрде бар негізгі ұғымдарды, соның ішінде табиғатты шешуші тұрақты құбылыс ретінде тануды қайта қарауды ұсынады. Табиғат көпқырлы, этикалық және саяси өнертабыс ретінде қарастырылады және ол әртүрлі деңгейлерде

әрекет етеді. Табиғатты нысан ретінде қарастырудың орнына, Мортон қоршаған ортаның экологиясына жүгінеді.

Философ «қоршаған орта» ұғымының эгоцентризмін және антропоцентризмін сынға алады, өйткені ол адамды барлық процестердің орталығына қояды. Ол табиғатты қабылдау тәсілін қайта қараудың қажеттілігін атап көрсетіп, бұл өзгерісті Ренессанс дәуіріндегі революциямен салыстырады. Табиғатты талдаудың философиялық негізі ең алдымен нысанға бағытталған онтология болып табылады. Қазіргі жағдайда біз «экология» деген ұғымды қалай түсінеміз? Бұл ұғымның қатысушылары тек адамдар ғана емес, сонымен қатар түрлі адамнан тыс акторлар да болып отыр.

Мақалада Мортонның тұжырымдамасының негізгі қырлары – «гиперобъектілер», «экологиялық үрей нысандары», «фактоидтар», «экологиялық дағдарыс» және олардың қазіргі экологиялық дискурстағы көрінісі қарастырылады.

Қорытынды бөлімде Мортонның түпнұсқалық тұжырымдамасы қазіргі экологиялық мәселелерді түсінуге белгілі бір үлес қосатыны және қоршаған ортаны қорғауға тереңірек көзқарас қалыптастыруға ықпал ете алатыны туралы тұжырым жасалады. Мақала қазіргі экологиялық мәселелерге қатысты философиялық пікірталастарды кеңейтуге өз үлесін қосады деп пайымдаймыз.

Кілтті сөздер: қара экология, антропоцентризм, табиғатсыз экология, экологиялық дағдарыс, гиперобъектілер, агрологиялық.

*E. Zh. Aubakirov¹, S. D. Mezentsev², S. Shamakhay³

^{1,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana;

²National Research Moscow State University of Civil Engineering,
Russian Federation, Moscow.

Received 24.09.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 20.03.26.

THE PROBLEMATIZATION OF NATURE IN TIMOTHY MORTON'S «BEING ECOLOGICAL»

The article presents an analysis of the works of the contemporary British philosopher Timothy Morton – Being Ecological and Hyperobjects. The interest in Morton's original ecological concept stems from the fact that it actualizes new perspectives in contemporary philosophy. Morton proposes to reconsider the key concepts traditionally present in the ecological agenda, including the recognition of nature as a decisive constant. Nature is viewed as a multidimensional, ethical, and political invention that operates on various scales.

Instead of considering nature as an object, Morton turns to the ecology of the environment. The philosopher points out the egocentrism and anthropocentrism inherent in the concept of the «environment,» which places the human being at the center of all processes. He emphasizes the need to rethink humanity's perception of nature, comparing this shift to the revolution of the Renaissance period. The philosophical basis for the analysis of nature is, first and foremost, object-oriented ontology.

What do we actually understand by «ecology» under contemporary conditions, in which not only humans but also various non-human actors have long been participants? The article examines the main aspects of Morton's concept – such as «hyperobjects,» «objects of ecological horror,» «factoids,» and «ecological crisis» – as well as their reflection in modern ecological discourse.

In conclusion, the article states that Morton's original concept makes a certain contribution to understanding contemporary ecological problems and can promote the formation of a deeper approach to environmental protection. It is assumed that this study will contribute to the expansion of philosophical discussions on modern ecological issues.

Keywords: dark ecology, anthropocentrism, ecology without nature, ecological crisis, hyperobject, agrologistics.

<https://doi.org/10.48081/BGQF1867>

**N. I. Karpova¹, F. K. Kabdrakhmanova²,
*M. Sh. Tarlaubay³, A. T. Zhirenova⁴**

^{1,3,4}Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk;

²I. Zhansugurov Zhetysu University,
Republic of Kazakhstan Taldykorgan.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4134-9685>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6412-3323>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3541-3783>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1349-7772>

*e-mail: nikarpova@list.ru

INTELLIGENCE, CREATIVITY AND CULT OF KNOWLEDGE: PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PERSONALITY FORMATION

This article investigates the philosophical foundations of intellect and creativity, emphasizing their dialectical genesis as articulated by E.V. Ilyenkov and subsequent Russian thinkers. Moving beyond empirical and psychophysiological frameworks, it argues for a holistic understanding of intelligence as a dynamic, socially mediated process rooted in the logic of knowledge formation and contradiction. The study critically examines the historical trajectory of the concept of intellect from its philosophical origins to its psychological elaborations, highlighting the indispensable role of conscious, creative activity in human development. Further, the article engages with Richard Florida's concept of the «creative class,» situating it within the broader socio-cultural transformations that shape contemporary economic and social realities. Florida's notion of creativity as both an individual and collective phenomenon underscores the inseparability of intellectual and creative praxis from the dialectics of social existence. Ultimately, the article calls for a renewed philosophical inquiry into intelligence and creativity that integrates their ontological, epistemological, and socio-historical dimensions, thereby providing a conceptual framework to navigate the challenges of globalization and the evolving human condition.

Keywords: Creativity, dialectics of knowledge, cultural ethos, human potential, cognitive activity

Introduction

The modern era is often referred to as the «information age» or the era of «information technologies». However, such definitions, while capturing a dominant feature of our time, tend to obscure the deeper significance of the concept of knowledge – a concept that cannot and should not be reduced to mere data or information, especially when approached from a philosophical perspective. In this regard, the observation made by contemporary American scholar Richard Florida in his work *The Rise of the Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life* reflects a more nuanced and honest understanding of our time. He writes: «It is generally accepted that we now live in an 'information' economy... However, the more essential truth is that the modern economy is driven by human creativity» [1, p.18].

This emphasis on the human factor – on creativity as a core driver of economic and cultural transformation – is particularly insightful. Yet, it must be noted that in Florida's otherwise valuable work, the concept of knowledge is somewhat diminished, treated largely as a subset of information. This reductionist view, unfortunately, reflects a broader trend: the concept of knowledge, rich in philosophical and existential meaning, is increasingly absent not only from educational discourse but also from works aimed at understanding the creative development of the individual.

Therefore, as we begin our exploration of the evolution of knowledge itself, we assert that this path is of critical importance. It is only through a profound understanding of the essential nature of knowledge that we can meaningfully discuss the emergence and development of human intelligence and creativity - traits that define the contemporary individual and are fundamental to shaping the future.

Materials and Methods

This study employs both theoretical and empirical methods of analysis, aimed at uncovering the role of knowledge in the development of the individual as an intellectual and creative subject.

Theoretical and Methodological Framework

The research draws upon the philosophical, pedagogical, and psychological traditions of both classical and modern thinkers. Foundational works by Plato, Immanuel Kant, Lev Vygotsky, and Abraham Maslow were used to frame the conceptual landscape. Additionally, insights from contemporary researchers in cognitive psychology, philosophy of education, and cultural studies enriched the analysis.

Key conceptual frameworks included:

Knowledge as value (epistemological approach)

Personality as a bearer of meaning (existential and humanistic approaches)

Culture as a medium for the development of intelligence (cultural-historical approach)

A qualitative content analysis was conducted on educational curricula, philosophical texts, and pedagogical literature to explore how knowledge is portrayed in relation to personal development and creative thinking. The analysis focused on the identification and interpretation of key categories such as: Knowledge, Personality, Creativity, Intelligence, Spirituality.

To trace the evolution of knowledge as a cultural value, a historical and philosophical analysis was conducted, spanning from Antiquity through the Renaissance and the Enlightenment, to the Postmodern epoch. Special attention was given to transitional periods when the meaning and status of knowledge underwent significant shifts – especially in relation to human development and intellectual autonomy.

The method of philosophical reflection was employed to identify and analyze internal contradictions in how knowledge is perceived – particularly between utilitarian and spiritual attitudes. This method enabled a critical exploration of the idea of knowledge as a cultural cult – not in a religious sense, but in terms of its value-semantic and civilizational significance.

Results and Discussion

In the modern world, information increasingly dominates human existence, shaping behaviors, desires, and even modes of thinking. The younger generation, as well as many adults, immersed in the digital environment, passionately extract fragmented data from vast Internet resources. However, this information content, despite its accessibility, often carries a «viral» nature - superficial, fragmented, and detached from deeper understanding. It lacks the integrative and developmental logic inherent in knowledge, particularly the kind of knowledge that fosters critical thinking and creative insight.

Today, there is a growing tendency to equate information with knowledge, ignoring the essential philosophical distinction between them. This conflation erodes the meaning of knowledge as a profound comprehension of reality, which, throughout history, has been central to the formation of human intelligence and creativity. Knowledge, unlike information, implies a systematized, meaningful, and contextualized understanding that transforms the individual's inner world and cognitive capacities.

This issue has deep philosophical roots. Already in Plato's allegory of the cave, knowledge is portrayed not as passive reception of sensory data, but as a difficult ascent – from illusion to truth, from shadow to idea. Plato describes the knowledge of the masses as «vision in semi-darkness», emphasizing the limitations of relying solely on sensory perception. True knowledge, in his view, is only

accessible to those who liberate themselves from the chains of superficiality and ascend to the realm of reason and ideas. As Plato wrote, «The ascent to the contemplation of things that are above is the ascent of the soul into the realm of the intelligible» [2, p. 324].

Philosopher F. T. Mikhailov interprets Plato's position as an early articulation of knowledge as a universal essence, distinct from mere sensory impressions. He emphasizes that knowledge is not a compilation of external traits, but the internal, essential image of a thing – grasped only through conceptual understanding [3, p. 49].

Aristotle, continuing this line of inquiry, acknowledged the importance of sensory perception in acquiring particular facts but insisted that wisdom begins when we ask «why» – when we begin to understand causality and universality. He contributed significantly by formalizing the laws of logic, which became the foundation of rational discourse. However, even he recognized that logic alone does not resolve the deeper problems of knowledge.

During the Enlightenment and early modern periods, this philosophical inquiry expanded. Thinkers like Blaise Pascal emphasized the fragile yet exalted nature of human cognition. His notion of man as a «thinking reed» illustrates the existential power of conscious awareness - that it is not physical strength, but the capacity for reflection that elevates humanity above nature. As Pascal observed, «Even if the Universe crushes him, man is still nobler than his slayer, for he knows that he dies, and he understands the Universe's superiority; the universe knows nothing of it» [4, p. 136–137].

This appreciation for the introspective and reflective dimensions of knowledge found further elaboration in the works of Locke, Descartes, and other modern thinkers. John Locke, for example, asserted that all knowledge originates in experience, mediated by the senses. Yet, this position reveals a contradiction: sensory experience is inherently individual and temporal, while true knowledge, as Locke himself acknowledged, must transcend this temporality to grasp universal truths [5, p. 176–177].

René Descartes addressed this by proposing two distinct yet intertwined substances: *res extensa* (the extended, material world) and *res cogitans* (the thinking substance). For Descartes, the rational aspect of cognition - the mind's power to deduce, reflect, and intuit - was essential to knowledge. His famous statement «*Cogito, ergo sum*» («I think, therefore I am») encapsulates the primacy of thought in the structure of knowledge [6, p. 1].

In his *Rules for the Direction of the Mind*, Descartes defined intellectual intuition as a clear and distinct insight derived from reason alone – simpler and more immediate than deduction [7, p. 84]. This form of intuition, unlike sensory intuition, allows for the recognition of a priori truths, including basic geometric concepts and

the self-evident nature of thought itself. V. F. Asmus later reflected on this tradition, noting that rationalists such as Descartes, Spinoza, Leibniz, and Hegel elevated knowledge to the level of logical necessity and intellectual universality – not through empirical data, but through the intuition of reason [8, p. 23].

Thus, the development of knowledge throughout history reveals a progression from empirical sensation to rational comprehension, from individual impressions to universal meaning. This progression is essential not only to intellectual maturity but also to the formation of creativity – which, as thinkers like R. Florida argue, has become the defining feature of modern economic and cultural life.

However, as the current information age tends to reduce knowledge to isolated facts or entertainment content, it risks undermining the profound, integrative function of true knowledge. If society fails to restore the value of deep learning and reflective thought, it may produce individuals rich in data but poor in understanding – thus losing the very foundation of progress, creativity, and cultural evolution.

The Philosophical Foundations of Knowledge, Intellect, and Intuition. The history of philosophical thought from antiquity to the modern era reveals a consistent engagement with the concept of knowledge, not merely as a repository of facts, but as a means of intellectual development and the deepening of the relationship between humanity and the world. By the 17th century, the problem of intellect had become central to many philosophical systems, emphasizing not only epistemology but also the inner logic of human consciousness and creativity.

A close reading of key sources confirms the intimate connection between knowledge, intellect, and intuition. V.F. Asmus highlights this especially in the rationalist tradition of the 17th century, where thinkers sought to ground truth not in sensory data, but in the operations of the mind itself. In René Descartes' foundational work *Rules for the Direction of the Mind*, the author makes it clear that knowledge should be pursued only in those areas where the mind can attain «reliable and undoubted knowledge» [7, p. 84]. This rational certainty underpins his method of doubt and his famous formulation of the cogito («I think, therefore I am»).

Benedict Spinoza, another towering rationalist, constructs his system on the unity of substance (God or Nature) and emphasizes the development of the intellect (intellectus) as the foundation of human flourishing. In his *Treatise on the Improvement of the Intellect*, Spinoza defines the ultimate goal as attaining a state of intellectual and ethical harmony not only for oneself, but collectively for humanity. He outlines a five-step program that includes the study of nature, the creation of a moral society, education, medicine, and mechanics – all as means to improve human reason and well-being [9, p. 277]. For Spinoza, truth is self-revealing, like light that illuminates both itself and darkness: «Truth is the measure of itself and falsehood» [9, p. 440].

As V. F. Asmus observes, Spinoza regards intellectual intuition as the pathway to adequate ideas – a criterion for truth that is internal, rational, and free from empirical distortions [8, p.]. Spinoza's emphasis on reason over experience reflects his broader philosophical commitment to necessity, clarity, and the internal coherence of the intellect.

A new phase in the development of the theory of knowledge begins with Immanuel Kant, who seeks to reconcile the long-standing tension between empiricism and rationalism. In the *Critique of Pure Reason*, Kant writes: «Although all our knowledge begins with experience, it does not follow that it arises from experience» [10, p. 41]. Kant proposes a synthesis of sensory data (empirical cognition) and a priori concepts of the understanding, mediated by the faculties of reason. This synthesis allows for the possibility of universal and necessary knowledge, thereby overcoming the limitations of both sense perception and pure rational deduction.

Kant's contribution lies in revealing that knowledge is a dynamic interaction between subjective cognition and the objective world. Human knowledge is not a passive reflection of reality, but an active construction rooted in the forms of human sensibility (space and time) and the categories of the understanding. Through this structure, Kant arrives at the idea that knowledge is both individual and universal, a notion that opens the way to understanding knowledge as a cultural and moral value – one that enables the development of the subjective, creative human being.

This insight is further developed by Johann Gottlieb Fichte, who places at the center of his philosophy the concept of action (*Tathandlung*). As a successor to Kant, Fichte elaborates a system in which the foundation of knowledge is not simply thought, but action as an original act of the self. As V.F. Asmus writes, the core of Fichte's *Science of Knowledge (Wissenschaftslehre)* is the concept of action, from which all other categories are derived [8, p. 67].

Fichte himself declares: «The absolutely first and unconditioned principle of all human knowledge must express an action. It lies at the foundation of all knowledge, and it alone makes it possible» [12, p. 461]. However, this action cannot be grasped through conceptual deduction – it must be intuitively grasped, as it represents the living dynamic of consciousness. Fichte distinguishes between the «I» (subject) and the «Not-I» (object), which are in opposition yet fundamentally connected. He writes: «There must be a deepest harmony between them,» despite their apparent independence [12, p. 343].

Fichte's notion of intellectual intuition thus plays a dual role: it is both the source of knowledge and the means of resolving internal contradictions in the cognitive process. Through the act of self-consciousness, the subject posits itself, the world, and the relationship between the two. This approach underscores the

creative and transformative nature of knowledge: it is not static, but an active, lived engagement with the world that shapes both the subject and reality.

The Dialectic of Self and Non-Self: Intellectual Intuition in German Classical Philosophy

A fundamental relationship exists between the Self (I) and the Non-Self (Not-I) in Johann Gottlieb Fichte's philosophy. As Fichte articulates, «Both of them must be completely independent, but harmony between them really exists, and the contradiction indicated earlier by the author is resolvable. It is soluble since knowledge is realized in acts of understanding (Intelligenz) through contemplation and in accordance with the laws of this contemplation» [12, p. 343]. This contemplation, which Fichte terms intellectual contemplation or intellectual intuition (intellectuelle Anschauung), is characterized as «the contemplation of oneself during the performance of the act, due to which the Self arises in it» [12, p. 463]. This capacity is emblematic of the philosophical mind.

Fichte further insists that without intellectual intuition, the mind would remain a passive arena, «an immovable stage on which ideas replace one another but do not originate as an active principle» [12, p. 465]. He states, «I cannot find myself acting without finding in some comprehended sensual intuition the object on which I act, and without generating an image of what I want to create» [12, p. 464]. Thus, the immediate consciousness revealed in acts of intellectual intuition is, for Fichte, a special kind of consciousness distinct from Kant's conception, which limits intuition to the sensory realm as a prerequisite for empirical cognition but denies it as a means of grasping things-in-themselves [12, p. 465].

Unlike the 17th-century rationalists who posited an immutable substance, Fichte's theory of intellectual intuition – highlighted by V.F. Asmus - is «directed not at a dead substance, but at life, dialectically developing and moving in opposites» [8, p. 70]. This dynamic conception aligns intellectual intuition with the evolving activity of the self-conscious spirit.

G. W. F. Hegel, reflecting on Fichte's philosophy in his Lectures on the History of Philosophy, summarizes its core as follows: «Fichte expresses the task of philosophy with a formula that says philosophy is the doctrine of knowledge; universal knowledge is as much an object as it is the starting point of philosophy. Consciousness knows it is its nature; the goal of philosophical knowledge is the knowledge of this knowledge» [13, p. 464].

Fichte also placed great emphasis on the moral mission of the individual, asserting that each person must contribute uniquely to the ethical transformation of the world and social progress. He urged that «a confident and firm hand create an

exact imprint of the mind» [14, p. 37], highlighting the inseparability of intellectual and practical activity.

The notion of intellectual intuition further evolved in the philosophy of Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, who, according to V.F. Asmus, regarded it as the key to resolving dialectical contradictions – between the absolute and the relative, the infinite and the finite, object and subject, nature and consciousness, necessity and freedom [8, p. 77]. Schelling's intellectual intuition is «the awareness by the acting intellect of the necessity of the laws by which it acts,» thereby connecting being and activity in contemplation [8, p. 77].

Schelling describes intellectual intuition as a faculty reserved for a select few «chosen spirits,» transcending ordinary rational logic. It entails not only freely repeating a sequence of actions but also re-realizing the initial necessity inherent in these actions, a special philosophical talent that elevates the thinker above the common multitude [15, pp. 397–398]. This insight notably influenced the development of German Romanticism in philosophy and literature.

Turning to Hegel, he too deeply engaged with the formation of man as an intellectually developing subject. In the preface to *The Phenomenology of Spirit*, Hegel declares his intention to bring philosophy closer to the form of science so that it «can leave its name of love of knowledge and become real knowledge» [16, pp. 3–6]. For Hegel, knowledge and science are essentially synonymous; the necessity for philosophy to become science lies in its nature.

V.F. Asmus rightly notes that a study of the problem of knowledge leads to recognizing the laws of dialectics discovered by Hegel, grounded in the fundamental role of spiritual activity in human development. This constitutes a crucial advance in understanding knowledge as the defining characteristic of the intellectual person, who grasps the interconnection of all aspects of being and thought.

For Hegel, the transformation of philosophy into science depends on a speculative method – idealistic dialectics – whereby each conceptual category develops, passes into its opposite, and through this contradiction reveals a higher unity. This unity becomes the condition for the further development and elevation of knowledge to a new level [17, pp. 81–82]. Asmus summarizes, this conception elevates both intellectual knowledge and the concept itself as a logical form of scientific knowledge [8, p. 82]. Hegel famously asserted that the true form of truth is its scientific form, which «has the element of its existence only in the concept» [16, pp. 3–6].

An important achievement of Hegel's philosophy is his dialectic of immediate and mediated knowledge, where immediacy is understood only as a result of mediated development. This placed Hegel above metaphysical or intuitionistic

conceptions and even above subjective idealism, rooting his epistemology firmly in logic rather than intuition.

As noted by E. V. Ilyenkov, Hegel reveals the «universal forms and patterns within which the collective consciousness of mankind is realized,» with the historical development of science and technology representing the «whole» to which individual logical actions ultimately subordinate themselves [18, p. 144]. The realization of the universal through logic and its development by the individual corresponds to the ascent of the absolute spirit and the formation of subjectivity as the necessary context of intellect.

According to F.T. Mikhailov, Hegel emphasizes that the development of individual consciousness mirrors the historical mastery of cultural gifts - from the simplest to the most complex – thus replicating the main stages in human cultural evolution [3, p. 112]. The universal forms of human historical activity constitute a «whole» – the logic of history – which transcends the consciousness of any single individual and operates independently of individual will or desire, governed by its own internal developmental logic [3, p. 112].

The Intellectual Development of the Individual: Philosophical and Psychological Perspectives

The logic of this study leads to the conclusion that the intellect, like the mind as human thinking, is not born in an atmosphere of rote memorization from textbooks and encyclopedias, but through the process of learning the logic of knowledge formation itself, as E.V. Ilyenkov argues [19, p. 112]. Supporting Ilyenkov’s perspective, A.V. Korolev emphasizes that «clarity of mind is not insight or chance, but the result of complex activity, the highest product of which is the ability for creative action.» Furthermore, Korolev notes that our world «exists as a dialectical contradiction, the resolution of which – strictly in accordance with the logic of interaction of opposites – is the manifestation of the universal way of human existence» [20, p. 10].

From this, it follows that «a serene and non-conflict life is possible only if one is willing to be in a losing position constantly. ‘Eternal rest for the gray pyramids.’ A living mind must be guided by contradiction, not as a sign of error, but as a true criterion of truth.» Contradiction, like any other logical category, «is nothing other than a universal form of the development of being,» encompassing natural and socio-historical processes beyond consciousness [20, p. 10]. Those who believe that comprehending the development of reality in conscious forms is not a «royal business» misunderstand the nature of wisdom, intelligence, and understanding – qualities not attained by rank or wealth [ibid].

The discoveries made in the ascent of knowledge to the intellect represent a path explored by many generations. They underscore the necessity of work focused

on comprehending the logic of the truth of being as the only way to achieve desired intellectual results. This conclusion finds confirmation in the works of both foreign and domestic scholars of the 19th and 20th centuries.

Turning to the historical development of the problem of intelligence, the most intense activity has been observed in Western culture, particularly within psychology. Significant contributions to this field were made by researchers such as Francis Galton, Alfred Binet, James McKeen Cattell, Lewis Terman, David Wechsler, Robert Sternberg, Olga Andreeva, Lev Khromov, Charles Spearman, James Flynn, Edward Thorndike, Joy Guilford, Hans Eysenck, Boris Ananiev, Lev Vygotsky, and modern Russian psychologists including O.K. Tikhomirov and M.K. Kholodnaya.

We contend that the history of intellectual development, which began philosophically in antiquity, diverged in the 19th century to develop within psychology and psychophysiology. This divergence enriched the understanding of the process, imbuing the concept of intellect with essential characteristics and spawning diverse research directions. However, the accelerating globalization of our era and the imperative to foster human universality present urgent tasks for intellectual development - concerns reflected in modern Western literature.

Creativity, Intellectual Development, and the Rise of the Creative Class: Insights from R. Florida

The understanding and approach outlined above resonate closely with the ideas presented by Richard Florida in his influential work *The Rise of the Creative Class: And How It’s Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life* [1, p. 7].

Florida himself stresses the uniquely European approach to intellectual development, emphasizing the advantages of supranational tools and integration initiatives in education and training. He points out that «all personal development initiatives implemented in the EU operate within a three-tier system: supranational, state, and regional levels. The Lisbon Strategy and the ‘Europe 2020’ concept, alongside social, gender, and environmental policies, constitute a supranational framework that establishes legislative and civic engagement foundations at the national level» [1, p. 8].

In the preface, Florida also calls attention to Russia’s need to leverage global talent flows to achieve meaningful progress, similar to other industrialized nations. He cites examples of American cities that successfully transformed by fostering creativity in business and public life, noting that while the path is difficult, it is indispensable: «The future of countries, cities, and companies lies in the creative economy» [1, p. 9].

The core concept here – creativity – embraces a creative attitude toward everything surrounding an individual. Consequently, knowledge, as the foundation of intellect and creativity, is the basis that cultivates a creative worldview. This recalls the words of F. Schelling, who asserts that attaining a respectable level of intelligence – and thus creativity – requires considerable personal effort and self-work, leading to the capacity to understand and actively transform reality.

Florida writes: «It is commonly accepted that we live in an ‘information’ or ‘knowledge’ economy. However, a more essential truth is that the modern economy is driven by human creativity. Creativity – the ability to create meaningful new forms, as defined by Webster’s Dictionary – has become a major competitive advantage. In nearly every industry, from automotive to fashion, food, and information technology, those with creative potential win» [1, p. 18].

However, Florida somewhat disrupts the connection between knowledge, intellect, and creativity. It must be emphasized that individuals lacking sufficient education, scientific understanding, or intellectual development cannot effectively contribute to or adapt to changes in production relations and development. In the author’s view, the greatest creative achievements come from those who invest effort both in mastering educational content and achieving a high level of intelligence, alongside a deep understanding of creativity itself. All these elements must be integrated in the educational process.

Continuing, Florida states: «Creativity is the most valuable commodity in our economy – yet it is not a commodity itself. Creativity comes from people. While a person can be hired or fired, their creative abilities cannot be bought, sold, or turned on and off at will». He further elaborates: «We constantly modify and improve products, processes, and operations in new ways, fitting them together. Technical and economic creativity is fueled by interaction with cultural and artistic creativity. This connection is evident in new industries such as computer graphics, digital music, and animation. A favorable social and economic environment is also necessary for the development of various forms of creativity» [1, p. 19].

Florida aligns his views with the philosophical insights of Max Weber, noting that «Weber observed that the Protestant ethic, emphasizing frugality, diligence, and efficiency, laid the foundation of early capitalism. Similarly, a shared commitment to the spirit of creativity in its many forms strengthens the creative trends defining our age» [1, p. 20].

Conclusion

The development of personality through the prism of knowledge reveals itself not merely as the accumulation of information or the refinement of mental faculties, but as a cultural phenomenon – a cult of knowledge – that elevates the processes of thinking, understanding, and creating into the very essence of human

becoming. As explored in this article, philosophical traditions from Antiquity to Soviet dialectical thought (notably E. V. Ilyenkov) have emphasized that intellect is not innate but is formed through active engagement with the logic of reality – through contradiction, reflection, and meaningful activity.

In modern contexts, this philosophical foundation finds new expression in Richard Florida’s theory of the «creative class.» Florida articulates a cultural and economic shift in which intellectual autonomy, multidimensional creativity, and flexible approaches to life and labor constitute a new norm. While grounded in empirical and sociological analysis, Florida’s insights echo philosophical understandings of the human as a being who realizes potential not through conformity but through self-directed creative engagement with the world – through the generation of meanings, technologies, values, and ways of life.

Ultimately, understanding knowledge as a cult – as a guiding cultural principle – allows us to revalue human development beyond technocratic or utilitarian paradigms. It calls for the reassertion of philosophy as a necessary foundation for both theory and practice, and for the integration of dialectical thinking, cultural consciousness, and intellectual creativity at all levels of personal and societal life. Only through such a holistic approach can the full potential of intelligence and creativity be realized – not as isolated abilities, but as the defining forces of sustainable human flourishing.

References

- 1 **Florida, R.** The Rise of the Creative Class: And How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. – New York : Basic Books, 2002, pp. 215–326.
- 2 **Plato.** Collected Works, Vol. 3. – Moscow, 1971. (in Russian)
- 3 **Mikhailov, F. T.** The Mystery of the Human Self. 2nd ed. – Moscow : Politizdat, 1976. (in Russian)
- 4 **Pascal, B.** Thoughts. – Moscow, 1995. (in Russian)
- 5 **Locke, J.** Selected Philosophical Works, Vol. 1. (in Russian)
- 6 **Descartes, R. and Spinoza, B.** I Think: «Intelligence is Passion». Translated from Latin by M. Gartsev, V. Pikov, G. Polinkovsky, V. Polovtseva, V. Modestov, Yu. Borovsky, N. Ivantsov. – Moscow : Rodina Publishing House, 2021. (in Russian)
- 7 **Descartes, R.** «Rules for the Direction of the Mind.» In Collected Works, Vol. 1. – Moscow, 1989. (in Russian)
- 8 **Asmus, V. F.** The Problem of Intuition in Philosophy and Mathematics. – Moscow : Editorial URSS, 2004. (in Russian)

9 **Spinoza, B.** Treatise on the Improvement of the Understanding, Part 1. (in Russian)

10 **Spinoza, B.** Selected Works, Vol. 1. – Moscow, 1957. (in Russian)

11 **Kant, I.** Critique of Pure Reason. – Moscow : Eksmo, 2007. (Anthology of Thought). (in Russian)

12 **Fichte, J. Gottlieb.** Scientific Teaching (1794–1795). (in Russian)

13 **Hegel, G. W.** Works, Vol. 11. Lectures on the History of Philosophy. – Moscow : Sotsekgiz, 1935, p. 464. (in Russian)

14 **Fichte, J. G.** The Vocation of Man. Translated from German by V.M. Bradis and T.V. Posse. In Collected Works, Vol. 2. – St. Petersburg : Mithril, 1993. (in Russian)

15 **Schelling, F. W. J.** Sammtliche Werke, Erste Abtheilung, Bd. 3.– Stuttgart und Augsburg, 1858. (in German)

16 **Hegel, G. W.** Friedrich. Phenomenology of Spirit. In Collected Works, Vol. 4. – Moscow, 1959. (in Russian)

17 **Hegel, G. W.** Friedrich. Logic. In Collected Works, Vol. 1. – Moscow–Leningrad, 1930. (in Russian)

18 **Ilyenkov, E. V.** Philosophy and Culture. – Moscow : Politizdat, n.d. (in Russian)

19 **Ilyenkov, E. V.** «The Problem of Contradiction in Logic.» In Dialectical Contradiction. – Moscow : Politizdat, 1979, p. 131. (in Russian)

20 **Korolev, V. A.** Education: from passive contemplation to the ability to understand: Monograph. / under total ed. N.V. Guseva. – Ust-Kamenogorsk, 2016. – 374 p. (in Russian)

Received 18.09.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 20.03.26.

*Н. И. Карпова¹, Ф. Қ. Қабдрахманова², *М. Ш. Тарлаубай³, А. Т. Жиренова⁴*

^{1,3,4}Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.;

²И. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Қазақстан Республикасы Талдықорған қ.

18.09.25. ж. баспаға түсті.

12.11.25. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ИНТЕЛЛЕКТ, ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ БІЛІМ МӘДЕНИЕТІ: ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСУЫН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «Кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» Республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтіті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

*Н. И. Карпова¹, Ф. К. Кабдрахманова², *М. Ш. Тарлаубай³, А. Т. Жиренова⁴*

^{1,3,4}Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,

Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск;

²И. Жансугуров Жетысуский университет,

Республика Казахстан г. Талдықорған.

Поступило в редакцию 18.09.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 20.03.26.

ИНТЕЛЛЕКТ, ТВОРЧЕСТВО И КУЛЬТ ЗНАНИЯ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В данной статье исследуются философские основы интеллекта и креативности, подчёркивая их диалектический генезис, сформулированный Е. В. Ильенковым и последующими русскими мыслителями. Выходя за рамки эмпирических и психофизиологических рамок, авторы обосновывают целостное понимание интеллекта как динамичного, социально опосредованного процесса, основанного на логике формирования знания и противоречия. В исследовании критически рассматривается историческая траектория концепции интеллекта от её философских истоков до психологических разработок, подчёркивая незаменимую роль осознанной творческой деятельности в развитии человека. Кроме того, статья рассматривает концепцию «креативного класса» Ричарда Флориды, помещая её в контекст более широких социокультурных преобразований, формирующих современные экономические и социальные реалии. Представление Флориды о креативности как о феномене как индивидуальном, так и коллективном подчёркивает неотделимость интеллектуальной и творческой практики от диалектики социального бытия. В конечном счете, статья призывает к новому философскому исследованию интеллекта и творчества, которое объединяет их онтологические, эпистемологические и социально-исторические измерения, тем самым предоставляя концептуальную основу для решения проблем глобализации и меняющегося состояния человека.

Ключевые слова: творчество, диалектика познания, культурный этос, человеческий потенциал, познавательная деятельность, образование и творчество.

MPHTI 02.51.51

<https://doi.org/xxxxxxxxxxxxxxxx>

***А. А. Мумджи**

Университет Докуз Эйлюль,

Түрция, г. Измир.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-2447>

*e-mail: abibullamumdzi@yahoo.com

КОНЦЕПЦИЯ «ЦИВИЛИЗАЦИИ БЕЗ БОЛИ» М. МОРИОКИ В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФИИ РЕЛИГИИ

В статье рассматривается концепция «цивилизации без боли», разработанная Масахиро Мориокой в рамках философии жизни и биоэтики, и анализируется ее место в философии религии. В концепции Мориоки современная культура, ориентированная на технологическое устранение боли и страдания, формирует новый антропологический тип, в котором боль утрачивает свое экзистенциальное и смыслообразующее значение. Несмотря на возрастающий интерес к работам Мориоки, его концепция до настоящего времени преимущественно интерпретируется в философии жизни и биоэтике, тогда как ее религиозно-философский потенциал остается недостаточно исследованным.

Целью данной статьи является расширение интерпретации концепции «цивилизации без боли» за пределы биоэтики и выявление ее философско-религиозных импликаций. Методологическую основу исследования составляют философский анализ, герменевтический подход и сравнительное рассмотрение экзистенциальных концептов. В работе обосновывается положение о том, что вытеснение боли из структуры человеческого опыта приводит к ослаблению экзистенциальной напряженности, необходимой для религиозного мышления. Делается вывод о том, что «цивилизация без боли» представляет собой один из наиболее радикальных вызовов религиозной мысли, затрагивающий основания веры, бунта и поиска смысла.

Ключевые слова: цивилизация без боли, Масахиро Мориока, философия жизни, философия религии, биоэтика, экзистенциальное напряжение, поиск смысла.

Введение

Актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом современной философии жизни и биоэтики к проблеме боли как фундаментального экзистенциального и смыслообразующего феномена. Несмотря на обширность исследований, остается недостаточно проработанным вопрос системного вытеснения боли из структуры современной цивилизации и его последствий для человеческого опыта обретения смысла, свободы и религиозной веры.

Особое место в данном контексте занимает философия Масахиро Мориоки, разработавшего концепцию «цивилизации без боли» (*Painless Civilization*) [1], в рамках которой анализируется трансформация отношения к боли в условиях технологического прогресса, человеческого стремления к избавлению от боли и культуры комфорта. На сегодняшний день одноимённая работа Мориоки в полном объеме доступна только на японском языке; официально переведены лишь первые три главы на английский язык, что существенно ограничивает ее рецепцию в международном философском и религиозно-философском дискурсе.

Цель данной статьи состоит в расширении критического анализа концепции «цивилизации без боли» за пределы биоэтики и философии жизни и в ее осмыслении в перспективе философии религии. Новизна исследования заключается в рассмотрении данного концепта в сопряжении с темами агона, беспочвенности, философского бунта и прыжка веры. Основная гипотеза работы заключается в том, что «цивилизация без боли» представляет собой один из наиболее радикальных вызовов религиозному мышлению, поскольку ведет к утрате экзистенциальной напряженности, необходимой для религиозного опыта и поиска смысла, прежде всего в рамках христианской религиозной традиции.

Материалы и методы

В современной гуманитарной науке феномен агона рассматривается как один из ключевых принципов античной культуры, выходящий за рамки узко понимаемой спортивной, риторической или игровой составляющей. В ряде исследований агон трактуется как имманентная характеристика древнегреческого способа существования, пронизывающая политическую, эстетическую, философскую и религиозную сферы жизни полиса. Так, в работах Е. Режабек и М. Богдановой [2] агональность интерпретируется как системообразующий принцип античной культуры, обеспечивающий социальную динамику и формирование добродетели через напряжённое соревнование. Сходную позицию занимает А. Зберовский [3], подчёркивающий связь агона с демократической традицией Древней

Греции и его функцию институционализированной «разрядки» человеческих амбиций.

Ряд авторов обращает внимание на амбивалентную природу агона, в котором созидательное начало неразрывно связано с конфликтом, жестокостью и соперничеством. В этом контексте Е. Кириленко, опираясь на идеи Ф. Ницше и М. Шелера, анализирует агон как форму соперничества [4], одновременно стимулирующую творчество и несущую потенциал разрушения. В более широком культурно-историческом ракурсе А. Цуркан показывает, что агон в античной традиции был тесно связан с архаическим мифом и олимпийской религией, ориентированной на сверхусилие и имманентное достижение апофеоза при относительном отсутствии развитой танатологической перспективы [5].

В англоязычной традиции важным вкладом в переосмысление агона является работа Д. Хоуи *Agonism and Arete* [6], в которой агон интерпретируется не столько как соревнование ради победы, сколько как *encounter* – событие формирования субъекта через телесное и символическое напряжение, неотделимое от риска и боли. Существенным для философии религии является также исследование В. Пфитцнера *Paul and the Agon Motif* [7], прослеживающего трансформацию агонального мотива в паулиновской теологии, где вера осмысляется как борьба и «подвиг», сохраняющие структуру напряжения и испытания.

В философии религии XX в. религиозная вера неоднократно осмыслялась как опыт, не сводимый к рациональной уверенности или этической универсальности. Л. Шестов в работе *Афины и Иерусалим* противопоставляет логосцентрической традиции опыт веры как выхода за пределы необходимости и рационального доказательства [8, 248–250 с.]. В работе *Шекспир и его критик Брандес* Шестов спорит с Брандесом о аксиологических лимитах материалистического взгляда на человека [9, 17–19 с.].

Сходную проблематику поднимает С. Кьеркегор в работе *Страх и Трепет* [10], где вера трактуется как «прыжок», предполагающий разрыв с рационально обоснованной этикой и принятие парадокса и страдания. М. де Унамуну в книге *Агония христианства* [11, 305–313 с.] также подчёркивает внутренний конфликт веры и неверия как признак её экзистенциальной подлинности.

Современные культурно-философские исследования фиксируют трансформацию экзистенциального опыта в условиях поздней модерности. В работе А. Соловьёва *Эпоха выгорающих супергероев* [12] анализируются формы культурного и цифрового эскапизма, в которых столкновение с бытием не перерастает в глубокую философскую или религиозную рефлексию. В

более широком критическом контексте Г. Дебор в *Обществе спектакля* [13, 36 с.; 52–54 с.] и Г. Маркузе в *Одномерном человеке* [14, 4–14 с.; 59–63 с.] указывают на системное вытеснение конфликта, негативности и боли из человеческого опыта в пользу управляемого комфорта и символических заменителей смысла.

На этом фоне концепция «цивилизации без боли», разработанная М. Мориокой в книге *Painless Civilization*, формирует актуальное проблемное поле для философии религии. Мориока показывает, что современная цивилизация выстраивает системный проект устранения боли как экзистенциального фактора, что ведёт к радикальной трансформации отношения человека к жизни, выбору и ответственности.

Материалом исследования послужили философские тексты М. Мориоки, прежде всего работа *Painless Civilization* [1], а также классические и современные исследования в области философии религии, экзистенциальной философии и философской антропологии, посвящённые проблемам агонии, боли, веры и экзистенциального опыта. В качестве теоретического контекста привлекаются труды Л. Шестова (*Афины и Иерусалим*) [8], С. Кьеркегора (*Страх и трепет*) [10], М. де Унамуно (*Агония христианства*) [11], а также работы представителей критической теории общества – Г. Дебора [13] и Г. Маркузе [14].

Методологическую основу исследования составляют философско-герменевтический анализ и концептуальный анализ, направленные на выявление ключевых смыслов, аргументационных структур и понятийных различий в рассматриваемых текстах. В рамках исследования также применяется сравнительный философский анализ, позволяющий сопоставить различные интерпретации боли, веры и экзистенциального напряжения в философии религии и современной культурной критике.

Работа выполнена в русле экзистенциально-философского и философско-религиозного подходов, что позволяет рассматривать боль и агонию не как эмпирические или психологические феномены, а как фундаментальные условия религиозного опыта и смыслообразования в человеческом существовании.

Выбор герменевтического и концептуального анализа обусловлен спецификой философских текстов, в которых ключевую роль играет не эмпирическая проверяемость, а интерпретация смысловых структур и понятийных различий. Сравнительный философский подход позволяет выявить не только сходства, но и границы применимости различных концептов, что особенно важно при сопоставлении экзистенциальной философии, критической теории общества и философии жизни. Такой

методологический инструментариум ориентирован на раскрытие внутренних логик текстов и их антропологических импликаций, а не на количественную верификацию тезисов.

Результаты и обсуждение

I

М. Мориока в работе *Painless Civilization* [1] исследует проблему отдаления человека от опыта боли, который, по мнению японского философа, играет трансформирующую роль и способен приводить индивида к внутреннему росту, переосмыслению себя и перерождению. В данном разделе взгляды Мориоки будут рассмотрены через ключевые термины, используемые им для описания данной проблематики. После анализа основных понятий будет предпринята попытка соотнести идеи Мориоки с религиозно-философской традицией, а также определить место агонии в структуре обсуждаемой проблемы.

The joy of life (радость жизни)

Мориока полагает, что подлинная радость жизни возможна лишь в результате преодоления, внутренней перестройки и встречи с жизненными вызовами. Радость здесь не тождественна комфорту или удовольствию; напротив, она связана с процессом самопреодоления (*self-overcoming*), терпения и внутренней выдержки [1, 23–25 с.]. В этом контексте прослеживается параллель с античными понятиями *aretē* и *eudaimonia*. *Aretē* выражает доблесть и добродетель как усилие становления [15, 102–117 с.], тогда как *eudaimonia* [15, 117–120 с.] указывает на стремление к благой и осмысленной жизни через очищение души от недобродетельных импульсов и последовательную работу над собой во имя добра.

Domestication (одомашнивание)

По мере технологического и социального прогресса человек, по мысли Мориоки, постепенно «одомашнивает» самого себя, ограждаясь от боли и экзистенциальных столкновений. Подобное самоограничение несёт риск утраты автономии: как одомашненное животное служит не себе, а хозяину, так и человек, утративший внутреннее напряжение, начинает служить лишь непосредственным телесным импульсам и стремлению к комфорту. Одомашнивание выступает здесь не столько социальным, сколько экзистенциальным процессом утраты внутренней свободы [1, 5–6 с.].

The power of life (сила жизни)

Рассуждая о зависимостях и внутреннем кризисе личности, Мориока указывает на существование внутреннего импульса к освобождению – «силы жизни», побуждающей человека разрывать цепи привычек и зависимостей. Эта сила проявляется как внутреннее пламя, стремление к выходу за

пределы навязанных форм существования и восстановлению подлинной субъектности. Она противопоставляется инерции комфорта и служит источником экзистенциального движения [1, 40–43 с.].

Painless stream (поток цивилизации без боли)

Масахири Мориока описывает культурные тенденции «цивилизации без боли», приобретающие массовый характер, как поток или водоворот, затягивающий человека в состояние пассивного согласия с нормами комфорта и избегания страдания. Пробуждение от подобной пассивности затрудняется тем, что индивид постоянно находится под воздействием культурных установок, ориентированных на устранение боли и отказ от преодоления [1, 129 с.]. Рассуждая о различии между «желанием тела» и «потоком цивилизации без боли», Мориока проводит важное разграничение: «желание тела» действует преимущественно на микроуровне индивидуальной психики, тогда как «поток» представляет собой социально-культурную структуру, формирующую среду, в которой рефлексия и встреча с болезненными аспектами бытия оказываются нормативно сглаженными или вытесненными [1, 132 с.].

Идеи Мориока во многом перекликаются с размышлениями Ж. Бодрийяра [16], М. Фуко [17], Б.-Ч. Хан [18], Г. Маркузе [14] и А. Соловьёва [12], которые в различных теоретических контекстах указывают на процессы смягчения и фильтрации восприятия реальности, при которых конфликтные и травматические элементы человеческого опыта постепенно выводятся за пределы повседневного внимания.

The desire of body (желание тела)

Под данным термином Мориока понимает стремление к сытости, лени, безопасности и избеганию встречи с бытием во всей его сложности и болезненности. Подчинение исключительно телесным желаниям ведёт к добровольному самоограничению восприятия мира и утрате способности к глубокой рефлексии. «Желание тела» стремится минимизировать боль любой ценой, тем самым препятствуя внутреннему росту и переживанию «радости жизни» как результата усилия и самопреодоления [1, 12–17 с.]. В этой логике истоки «цивилизации без боли» Мориока связывает не столько с экономическими или политическими системами, сколько с глубокой человеческой предрасположенностью искать существование без напряжения, конфликта и преодоления [1, 130–131 с.]. В отличие от критики общества потребления у Ги Дебора [13], акцент здесь переносится с внешних структур на внутренние установки самого субъекта.

В религиозно-философском контексте это соотносится с представлением о внутреннем искушении, направляющем человека к поверхностным формам

удовлетворения и отдаляющем его от путей духовного усилия, добродетели и самопреодоления. К примеру, в исламской традиции это нафс амаре (душа, побуждающая ко злу), который концептуально напоминает *the desire of the body* Мориоки [19, 12:53]. В христианской антропологии этому соответствует антагонизм «плоти» и «духа», где под плотью (*sarx*) понимается природа, ориентированная на имманентные чувственные импульсы в ущерб духовной свободе и волевому усилию [20, Гал. 5:17; Рим. 7:18–23].

Blindfold (повязка)

Этим образом Мориока описывает процесс добровольного самоцензурирования восприятия реальности и отказа от встречи с чужой и собственной болью. «Повязка» позволяет индивиду не видеть страдание, не входить в зону внутреннего дискомфорта и тем самым сохранять иллюзию благополучия. В бытовом измерении это может проявляться, например, в решении игнорировать эмоциональную боль близкого человека ради собственного психологического удобства [1, 31–34 с.].

В более широком культурном контексте «повязка» соотносится с феноменом цифрового эскапизма и «токсичной позитивности», о которых пишет А. Соловьёв в работе *Эпоха выгорающих супергероев*. Цифровые среды, ориентированные на постоянную стимуляцию и поверхностное потребление контента, формируют культуру избегания глубины и экзистенциального напряжения [12, 63 с.; 122 с.]. «Повязка» в этом смысле выступает не только индивидуальным механизмом самоцензуры, но и как отметил Мориока социально поддерживаемой стратегией ухода от боли, сомнения и рефлексии, подменяющей внутреннюю работу упрощёнными формами духовного или психологического суррогата [1, 127 с.].

Цифровые коммуникационные среды усиливают тенденцию к постоянной стимуляции внимания и фрагментации опыта, формируя культуру непрерывного переключения между поверхностными сигналами. В такой структуре восприятия длительные формы рефлексии и переживания утраты или внутреннего кризиса оказываются вытесненными более быстрыми и эмоционально нейтральными форматами взаимодействия. Речь идёт не столько о технологическом детерминизме, сколько о трансформации режимов внимания, в которых глубина уступает скорости, а конфликт – мгновенной компенсации.

Это смещение не обязательно ведёт к исчезновению смысла, однако меняет способы его поиска и переживания. В условиях цифровой медиареальности боль и негативный опыт чаще переводятся в символическую или развлекательную плоскость, теряя свою трансформирующую функцию. Тем самым усиливается описанный Мориокой процесс «повязки» – не как

индивидуального жеста, а как культурно поддерживаемой нормы избегания длительного внутреннего напряжения.

В более широком антропологическом измерении концепция Мориоки затрагивает не только проблему индивидуального психологического комфорта, но и изменение самой структуры человеческого самоотношения. Устранение боли интерпретируется им не как локальное улучшение условий существования, а как трансформация способа встречи субъекта с реальностью. Там, где боль традиционно выступала сигналом границы, кризиса или внутреннего перелома, возникает зона сглаженного переживания, в которой негативный опыт переводится в плоскость технического устранения или фармакологической коррекции. В результате меняется не только эмоциональный фон, но и сама возможность экзистенциального «поворота», связанного с осмыслением утраты, вины или конечности.

Подобное смещение фокуса позволяет рассматривать «цивилизацию без боли» как культурно-антропологический проект, затрагивающий биоэтические, образовательные и социальные практики. Речь идёт не о критике медицины или технологий как таковых, а о смене интерпретационной рамки, в которой страдание перестаёт быть источником смыслообразования и редуцируется до технической неисправности. Тем самым формируется новая модель субъекта, ориентированная преимущественно на поддержание стабильности и избегание разрывов, что неизбежно влияет на способы переживания свободы, ответственности и веры.

Таким образом, описанные Мориокой механизмы «одомашнивания» и «повязки» выходят за рамки индивидуальной психологии, маркируя системный сдвиг в структуре современной субъективности. Однако, эта внутренняя трансформация не происходит в вакууме; она оказывается встроенной в более широкую логику культуры позднего модерна и постмодерна. Чтобы выявить религиозно-философские последствия этого сдвига, необходимо соотнести биоэтическую критику Мориоки с социальным анализом структур, блокирующих экзистенциальное напряжение на уровне общества.

II

Рассматривая идеи Мориоки через призму критической теории, можно заметить перекличку с позицией Г. Маркузе, согласно которой современная цивилизация систематически устраняет внутренний конфликт и негативность как источники свободы [14, 12 с.]. У Мориоки антагонистом выступают не столько социальные классы или политические структуры, сколько внутренние импульсы, ориентированные исключительно на немедленное удовольствие и избегание усилия.

В контексте идей Ги Дебора «цивилизация без боли» может быть интерпретирована как одна из форм «общества спектакля», в котором непосредственный опыт подменяется образами, а внутренний конфликт сглаживается культурными и медийными механизмами [13, 36 с.]. Спектакль формирует нормативные модели поведения и мышления, поощряя внешнюю позитивность и стандартизированные формы выражения, тем самым ограничивая пространство подлинной рефлексии. В такой среде религиозный и витальный бунт приобретает значение попытки разрыва с навязанными нарративами и возвращения к непосредственному переживанию бытия.

Работа А. Соловьёва также фиксирует феномен выгорания и культуру бесконечного достижения, в которой человек, стремясь к внешнему успеху, нередко уходит от глубинных вопросов существования. Ссылаясь на Б.-Ч. Хана и Ж. Бодрийера, Соловьёв показывает, что современная культура часто переводит человека из одного вида эскапизма в другой [12, 133–135 с.]. В сопоставлении с Мориокой это позволяет увидеть, что «желание тела» и «повязка» действуют как механизмы ухода от сложной внутренней работы – религиозной, философской или экзистенциальной – к более простым и быстро доступным формам утешения, не предполагающим подлинного преобразования личности через столкновение с болью и напряжением.

В современной философии жизни подчёркивается, что подлинное пробуждение и постижение смысла жизни возможно лишь через активное философское размышление, которое выводит человека за пределы ограничивающего пространства-времени и позволяет взглянуть на свою истину в более широкой перспективе [21, 1 с.]. Такой подход требует экзистенциальной напряжённости и преодоления. Муминоглу, анализируя философию Бердяева, отмечает, что свобода и творчество личности рождаются именно из религиозного опыта и эсхатологического измерения, позволяя человеку выйти за пределы необходимости и обрести смысл через бунт и творчество [22, 139–140 с.]. Это подчёркивает, что религиозно-философский поиск немислим без напряжения и преодоления.

Этот мотив свободы через бунт и преодоление необходимости особенно ярко выражен у Л. Шестова. Шестов видит в иррациональном бунте против рациональной необходимости единственный путь к подлинной свободе и религиозному чувству. Шестов утверждал, что опыт страдания является истоком метафизического поиска и религиозного чувства [23, 9 с.].

В контексте «цивилизации без боли» Мориоки оба этих измерения – и бердяевское творческое бунтарство, и шестовский иррациональный протест – блокируются. Устранение страдания и напряжения лишает человека именно

той экзистенциальной глубины, которая делает возможным религиозное пробуждение, бунт и поиск смысла.

Л. Шестов полагал, что конфликт между верой и разумом способен пробуждать человека и выводить его за пределы привычных интеллектуальных схем. Вместе с тем философ утверждал, что логосцентризм накладывает на индивида своего рода «цепи необходимости», препятствующие поиску того, что превосходит *ratio*. В современном культурном контексте идеи Ги Дебора о «обществе спектакля», концепция «одномерного человека» Г. Маркузе и анализ «цивилизации без боли» Масахиро Мориоки позволяют говорить о формировании среды, в которой откровенные переживания отчаяния, тревоги и экзистенциального разлома оказываются вытесненными или нормативно сглаженными.

С точки зрения Л. Шестова именно состояние «беспочвенности» (сильного страдания) открывает человеку возможность выхода за пределы логосцентрического мышления и освобождения от навязанных рамок необходимости, тем самым создавая пространство для поиска индивидуального смысла и подлинного счастья. Современные культурные механизмы, ориентированные на поддержание постоянной позитивности и избегание негативной рефлексии, могут рассматриваться как формы воспроизводства порядка необходимости – того, что в античной традиции соотносилось с понятием *Ананке*. Шестов подчеркивал, что религиозная вера связана не столько с рациональным доказательством, сколько с духовной свободой и готовностью выйти за пределы интеллектуальной гарантированности [8, 246-250 с.]. В условиях «цивилизации без боли» экзистенциальное напряжение и пафос внутреннего конфликта ослабевают, что создает риск формирования «одномерного» типа человека. Образы «повязки» у Мориоки и «головы Медузы» [8, 41 с.] у Шестова могут быть интерпретированы как метафоры тех сил, которые препятствуют человеку выйти за пределы привычных форм существования.

Как пишет Б.-Ч. Хан, культура прозрачности лишает человека глубины [18, 19-22 с.]. Продолжая мысль Хана, чтобы человек пережил внутренний агон веры и неверия, страха и надежды, он должен найти в себе силы отдалиться от агентов и симулякров (психологи, коучи) цивилизации без боли. Продолжая мысль Хана, опираясь на Фуко мы утверждаем, что различные цифровые и культурные «сомы» отдают человека от духовного бунта или пробуждения [17, 200–202 с.]. Культурные симулякры, подогреты надсмотрщиками цифрового паноптикона, имеющие цель финансовое обогащение, а не благо не дадут индивиду момента для рефлексии.

С. Кьеркегор, размышляя о природе веры, приходит к выводу, что освобождение человека связано с решимостью принять парадокс и выйти за пределы исключительно рационального мышления. «Прыжок веры» у Кьеркегора не означает отказ от мышления как такового, но предполагает признание его пределов и готовность довериться тому, что не может быть полностью обосновано логически [10, 105–106 с.]. В этом смысле вера выступает не гарантией награды, а формой экзистенциального риска и личного выбора.

Объединяющим мотивом для различных религиозно-философских традиций оказывается представление о том, что вера не устраняет внутреннее напряжение, а, напротив, обнажает его. Экзистенциальный риск, сомнение и возможность утраты выступают не побочными эффектами религиозного опыта, а его неотъемлемыми условиями. В этом смысле боль и конфликт не являются лишь негативными феноменами, подлежащими устранению, но приобретают статус пороговых состояний, в которых человек сталкивается с пределами рациональной гарантированности и необходимостью личного выбора.

Такое понимание веры позволяет рассматривать религиозный опыт как форму внутреннего агона, направленного не на внешнее превосходство, а на преодоление собственной инерции и страха неопределённости. Именно в зоне внутреннего напряжения возникает пространство ответственности и подлинного решения, что сближает религиозную философию с антропологической проблематикой Мориоки, подчеркивающего значение боли как точки возможного преобразования субъекта.

В современном культурном пространстве феномены «спектакля», «цивилизации без боли» и цифровых форм социального контроля способствуют отдалению человека от глубоких форм рефлексии о страдании, внутреннем конфликте и духовном бунте. Желание избежать боли и напряжения на первый взгляд представляется разумным, однако именно это избегание способно лишать индивида опыта внутреннего роста и самопреодоления.

Обращение к античной традиции показывает, что в риторике, политике и спорте древние греки искали не только победу, но и способ формирования *aretē* – доблести и внутренней формы личности. Позднее мотив агона в преобразованном виде проникает в христианскую культуру, где борьба приобретает преимущественно внутренний и духовный характер. М. де Унамуно в Агонии христианства подчеркивал, что вера сохраняет жизненность именно через внутренний конфликт сомнения и надежды [11, 310 с.]. В исламской традиции идея внутреннего усилия (большой джихад в значении внутренней борьбы за соответствие исламскому *agete*)

также занимает значимое место и соотносится прежде всего с духовной работой человека над собой [24, 89 с.]. Таким образом, агональность может рассматриваться как черта различных культурных и религиозных форм, проявляющаяся не только в соревновании, но и во внутреннем экзистенциальном напряжении.

В античной культуре агональность проявлялась не только в спортивных или военных практиках, но и в образовательной и риторической сферах, формируя особый тип гражданской и личностной ответственности [2, 912 с.]. Состязание выступало не столько средством победы над другим, сколько формой самооформления и проверки внутренней меры человека. В этом смысле агон был тесно связан с паидеей – системой воспитания, направленной на формирование характера, выдержки и способности к публичному суждению [6, 202–205 с.]. Внутреннее напряжение и необходимость самоограничения рассматривались как условия зрелости, а не как препятствия на пути к благополучию.

Такое понимание позволяет увидеть в агоне не агрессию или конфликт как самоцель, а структурный принцип формирования субъекта через преодоление. Напряжение, риск и возможность неудачи становились элементами процесса становления личности, что отличает античную модель от современного стремления к минимизации любых форм дискомфорта. В этом контексте утрата агональности может интерпретироваться не как гуманизация культуры, а как изменение самой логики самоконституции человека.

Цензурирование или блокирование контакта с бытием лишает человека не только возможности роста, но и способности к формированию внутренней добродетели и стремлению к благой жизни. В этом смысле утрата напряжения означает не освобождение, а ослабление способности к самостроительству личности.

Как отмечал Ж.-П. Сартр, человек не обладает заранее заданной сущностью, а формирует себя через выбор и действие [25, 323 с.]. В этом контексте «цивилизация без боли» и порождаемые ею формы симуляции и эскапизма могут быть интерпретированы как механизмы, ослабляющие способность индивида к самостоятельному конструированию собственной экзистенции. Образ «головой Медузы», используемый Шестовым как метафора парализующей силы необходимости, в данном контексте может быть расширен до обозначения культурных механизмов, лишаящих человека духовной подвижности и свободы.

Таким образом, новизна предлагаемого подхода заключается в интерпретации концепции «цивилизации без боли» не только как

биоэтической или культурно-критической модели, но и как философско-религиозного вызова, затрагивающего экзистенциальные основания веры и самоконституции субъекта. В перспективе философии религии это предполагает смещение аналитического фокуса с нормативных моральных предписаний на исследование утраты внутреннего напряжения как условия религиозного опыта, личного выбора и духовной ответственности.

Выводы

В данном исследовании мы обосновали тезис о том, что концепция «цивилизации без боли» М. Мориоки в условиях «общества спектакля» (Г. Дебор) и тотальной симуляции (Ж. Бодрийяр) выступает механизмом онтологической цензуры. Современная технократическая культура блокирует способность субъекта воспринимать и рефлексировать боль, тем самым лишая его доступа к экзистенциальной глубине. Согласно Л. Шестову, именно опыт страдания является истоком метафизического поиска и религиозного чувства [26]. В эпоху «цифровой сомы» устранение агональности редуцирует человека до функционального объекта. Однако через принятие боли и экзистенциальный бунт субъект способен разорвать цепи необходимости логосцентризма (Ананке), обрести личную историю и, подобно «рыцарю веры» С. Кьеркегора, выйти в пространство неизведанного.

Вместе с тем, проведенный анализ выявляет две фундаментальные проблемы, не имеющие однозначного решения в рамках рассмотренных традиций.

Во-первых, философия религиозного иррационализма оказывается бессильной перед субъектом, который совершает осознанный выбор в пользу «одомашнивания» (domestication). Если индивид добровольно принимает статус объекта в гедонистическом или цифровом паноптиконе, отказываясь от «радости жизни» (the joy of life) через преодоление, то ни сократическая диалектика, ни религиозный пафос не могут предложить ему аргументов. Отсутствие внутреннего запроса на свободу делает освобождение невозможным.

Во-вторых, в условиях «слабой мысли» и эпистемологического релятивизма [27, 39–52 с.] происходит подмена подлинной агональности её симулякротом. Если античная агональность требовала реального столкновения на Агоре [6, 187–196 с.], то современные алгоритмические структуры продвигают «шумовых агентов» – медийных фигур, транслирующих упрощенные картины мира. Эти новые «цифровые софисты», в отличие от своих античных предшественников, не ведут к усложнению мышления, а, напротив, коммерциализируют примитивизм и агрессию. В ситуации, когда экспертное знание девальвируется, а глубокая рефлексия маргинализируется

алгоритмами, рецепция идей М. де Унамуно или М. Мориоки становится проблематичной. «Цивилизация без боли» создает защитные механизмы такой плотности, что философский логос рискует остаться без слышащего (реципиента), растворяясь в информационном шуме.

Благодарность

Автор выражает благодарность А. Ч. Рамазановой за научные консультации, участие в обсуждении основных идей исследования и критическое рассмотрение рукописи.

Список использованных источников

- 1 **Мориока, М.** Цивилизация без боли = Painless Civilization / М. Мориока. – Токио : Tokyo Philosophy Project, 2021. – 250 с.
- 2 **Режабек, Е. Я.** Агон как имманентная характеристика культуры Древней Греции / Е. Я. Режабек, М. А. Богданова // Вестник ДГТУ. – 2011. – Т. 11. – № 6 (57). – С. 911–918.
- 3 **Зберовский, А. В.** Агональность как исторически конкретная черта культуры и демократической традиции Древней Греции / А. В. Зберовский // История и культурология. – Красноярск, 2008. – С. 146–205.
- 4 **Кириленко, Е. И.** Античный агон и опыт соперничества / Е.И. Кириленко // Вестник ТомГУ. Философия. Социология. Политология. – 2018. – № 42. – С. 127–135.
- 5 **Цуркан, А. А.** Агон как выражение принципа состязательности в античной традиции / А. А. Цуркан // Культура и искусство. – 2016. – № 1 (31). – С. 46–53.
- 6 **Hawhee, D.** Agonism and Aretê / D. Hawhee // Philosophy & Rhetoric. – 2002. – Vol. 35, № 3. – P. 185-207.
- 7 **Пфитцнер, В. К.** Павел и мотив агона: традиционные атлетические образы в литературе Павла / В. К. Пфитцнер. – Лейден : Е. И. Брилл, 1967. – 222 с. – (Дополнения к Новому Завету; т.16).
- 8 **Шестов, Л.** Афины и Иерусалим / Л. Шестов. – М. : РИПОЛ-классик, 2017. – 416 с.
- 9 **Шестов, Л.** Шекспир и его критик Брандес = Shakespeare ve Eleştirmeni Brandes / Л. Шестов; пер. с рус. Назан Джошкун Караташ. – Анкара : Hese Yayınları, 2021. – 256 с.
- 10 **Кьеркегор, С.** Страх и трепет = Fear and Trembling / С. Кьеркегор; пер. А. Джека. – Индианаполис; Кембридж : Hackett Publishing Company, Inc., 2024. – 160 с.

- 11 **Унамуно, М.** Агония христианства / М. де Унамуно. – [Б. м.]: Символ, 1996. – 158 с.
- 12 **Соловьев, А.** Эпоха выгорающих супергероев: как саморазвитие превратилось в культ, а погоня за счастьем завела нас в тупик / А. Соловьев. – М. : Альпина Паблишер, 2025. – 280 с.
- 13 **Debord, G.** The Society of the Spectacle. AST: 2025.
- 14 **Маркузе, Г.** Одномерный человек: Исследования идеологии развитого индустриального общества = One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society / Г. Маркузе. – London : Routledge, 2002. – 288 с.
- 15 **Платон.** Республика = Republic / Платон; пер. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1992. – 300 с.
- 16 **Бодрийяр, Ж.** Симулякры и симуляция = Simulacra and Simulation / Ж. Бодрийяр. – Энн-Арбор : Изд-во Мичиганского университета, 1994. – 164 с.
- 17 **Фуко, М.** Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы = Discipline And Punish: The Birth of the Prison / М. Фуко. – Нью-Йорк : Vintage Books, 1995. – 333 с.
- 18 **Хан, Б.-Ч.** Общество прозрачности = Şeffaflık Toplumunu / Б.-Ч. Хан. – Стамбул : Metis Yayınları, 2022. – 112 с.
- 19 **Коран.** Смысловой перевод/ Э. Р. Кулиев – Стамбул : Ассоциация Хидайет, 2004. – 504 с.
- 20 **Библия.** Новый Завет. – М. : Российское Библейское Общество, 2015.
- 21 **Муминоглу, К.** Философия жизни: Философские и психологические основы возвращения жизни в нужное русло = Philosophy Of Life Philosophical And Psychological Foundations Of Getting Life Back On Track / К. Муминоглу. – Independently Published, 2025. – 84 с.
- 22 **Müminoğlu, K.** Berdyaev Felsefesinin Temel Özellikleri / K. Müminoğlu // Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2017. – Vo. 7. – № 14. – P. 139–148. – <https://doi.org/10.29029/busbed.331591> (Дата обращения: 14.02.2026)
- 23 **Шестов, Л.** Sola Fide / Л. Шестов. – Париж : YMCA PRESS, 1966. – 295 с.
- 24 **Набиев, Р. А.** Социально-историческая и теологическая составляющие в понимании сущности «большого» и «малого» джихада / Р. А. Набиев, Р. А. Фатхуллин // Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. – 2020. – Т.162, кн. 1. – С. 80–92. – <https://doi.org/10.26907/2541-7738.2020.1.80-92> (Дата обращения: 14.02.2026)

25 **Сартр Ж.-П.** Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. – М. : Политиздат, 1990. – С. 319–344

26 **Шестов, Л.** Разрушающий и созидаящий миры, V, Public Domain, 1908

27 **Ваттимо, Дж.** Слабая мысль = Weak Thought / Дж. Ваттимо, П. А. Роватти (ред.); пер. Р. Carravetta. – Albany : State University of New York Press, 2012. – 277 с.

References

1 **Morioka, M.** Tsivilizatsiya bez boli [Painless Civilization]. – Tokyo : Tokyo Philosophy Project, 2021. – 250 p.

2 **Rezhabek, E. Ya., Bogdanova, M. A.** Agon kak immanentnaya kharakteristika kultury Drevnei Gretsii [Agon as an immanent characteristic of Ancient Greek culture]. In Vestnik DGTU. – 2011. – Vol. 11. – № 6 (57). – P. 911–918.

3 **Zberovskii, A. V.** Agonalnost kak istoricheski konkretnaya cherta kultury i demokraticeskoi traditsii Drevnei Gretsii [Agonality as a historically specific feature of culture and democratic tradition of Ancient Greece]. In Istoriya i kulturologiya. – Krasnoyarsk, 2008. – P. 146–205.

4 **Kirilenko, E. I.** Antichnyi agon i opyt sopernichestva [Ancient agon and experience of rivalry]. In Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2018. – № 42. – P. 127–135.

5 **Tsurkan, A. A.** Agon kak vyrazhenie printsipa sostyazatelnosti v antichnoi traditsii [Agon as expression of the principle of competitiveness in the ancient tradition]. In Kultura i iskusstvo. – 2016. – № 1 (31). – P. 46–53.

6 **Hawhee, D.** Agonism and aretê. In Philosophy & Rhetoric. – 2002. – Vol. 35. – № 3. – P. 185–207.

7 **Pfitzner, V. K.** Pavel i motiv agona: traditsionnye atleticheskie obrazy v literature Pavla [Paul and the Agon Motif: Traditional Athletic Imagery in Pauline Literature]. Leiden: E. J. Brill, 1967. – 222 p. – (Supplements to the New Testament; vol. 16).

8 **Shestov, L.** Afiny i Ierusalim [Athens and Jerusalem]. – Moscow : RIPOL-klassik, 2017. – 416 p.

9 **Shestov, L.** Shekspir i ego kritik Brandes [Shakespeare and His Critic Brandes]. – Ankara : Hece Yayinlari, 2021. – 256 p.

10 **Kierkegaard, S.** Strakh i trepet [Fear and Trembling]. – Indianapolis; Cambridge : Hackett Publishing Company, Inc., 2024. – 160 p.

11 **Unamuno, M.** Agoniya khristianstva [The Agony of Christianity]. [S. l.]: Simvol, 1996. – 158 p.

12 **Solovev, A.** Epokha vygorayushchikh supergeroev: kak samorazvitie prevratilos v kult, a pogonya za schastem zavyela nas v tupik [The era of burned-out superheroes]. – Moscow : Alpina Publisher, 2025. – 280 p.

13 **Debord, G.** The Society of the Spectacle. AST, 2025.

14 **Marcuse, H.** Odnomernyi chelovek: issledovaniya ideologii razvitogo industrialnogo obshchestva [One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society]. – London : Routledge, 2002. – 288 p.

15 **Platon.** Respublika [Republic]. – Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1992. – 300 p.

16 **Baudrillard, J.** Simulyakry i simulyatsiya [Simulacra and Simulation]. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1994. – 164 p.

17 **Foucault, M.** Nadzirat i nakazyvat: rozhdenie tyurmy [Discipline and Punish: The Birth of the Prison]. – New York : Vintage Books, 1995. – 333 p.

18 **Han, B.-Ch.** Obshchestvo prozrachnosti [The Transparency Society]. – Istanbul : Metis Yayinlari, 2022. – 112 p.

19 **Koran.** Smyslovoi perevod [The Quran: Meaning-based translation]. – Istanbul : Hidayet Association, 2004. – 504 p.

20 **Bibliya.** Novyi Zavet [The New Testament]. – Moscow: Russian Bible Society, 2015.

21 **Muminioğlu, K.** Filosofiya zhizni: filosofskie i psikhologicheskie osnovy vozvrashcheniya zhizni v nuzhnoe ruslo [Philosophy of Life]. – Independently Published, 2025. – 84 p.

22 **Muminioğlu, K.** Berdyayev felsefesinin temel özellikleri [Main characteristics of Berdyayev's philosophy]. In Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2017. – Vol. 7. – № 14. – P. 139–148. – <https://doi.org/10.29029/busbed.331591>.

23 **Shestov, L.** Sola Fide. – Paris : YMCA Press, 1966. – 295 p.

24 **Nabiev, R. A., Fatkhullin, R. A.** Sotsialno-istoricheskaya i teologicheskaya sostavlyayushchie v ponimani sushchnosti «bolshogo» i «malogo» dzhikhada [Social-historical and theological components in understanding «greater» and «lesser» jihad]. In Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki. – 2020. – Vol. 162. – Book 1. – P. 80–92. – <https://doi.org/10.26907/2541-7738.2020.1.80-92>.

25 **Sartre, J.-P.** Ekzistsentsializm – eto gumanizm [Existentialism Is a Humanism]. In Sumerki bogov. – Moscow : Politizdat, 1990. – P. 319–344.

26 **Shestov, L.** Razrushayushchii i sozidayushchii miry [Destroying and Creating Worlds]. – Public Domain, 1908.

27 **Vattimo, G., Rovatti, P. A.** Slabaya mysl [Weak Thought]. – Albany : State University of New York Press, 2012. – 277 p.

Поступило в редакцию 18.02.25.
Поступило с исправлениями 18.02.25.
Принято в печать 20.03.26.

*А. А. Мумджи
Докуз Эйлюл университеті,
Түркия, Измир қ.
18.02.26. ж. баспаға түсті.
18.02.26. ж. түзетулерімен түсті.
20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

М. МОРИОКАНЫҢ ДІН ФИЛОСОФИЯСЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ «АУЫРСЫНУСЫЗ ӨРКЕНИЕТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Мақалада Масахиро Мориоканың өмір философиясы мен биоэтика аясында әзірлеген «аурусыз өркениет» тұжырымдамасы қарастырылып, оның дін философиясындағы орны талданады. Мориоканың тұжырымдамасы бойынша, ауру мен қасіретті технологиялық жолмен жоюға бағытталған заманауи мәдениет жаңа антропологиялық типті қалыптастырады, онда ауру өзінің экзистенциалдық және мағына түзуші мәнінен айырылады. Мориоканың еңбектеріне деген қызығушылықтың артуына қарамастан, оның тұжырымдамасы осы уақытқа дейін негізінен өмір философиясы мен биоэтика тұрғысынан түсіндіріліп келеді, ал оның діни-философиялық әлеуеті әлі де жеткілікті түрде зерттелмеген.

Осы мақаланың мақсаты – «аурусыз өркениет» тұжырымдамасын интерпретациялау аясын биоэтика шеңберінен шығарып кеңейту және оның философиялық-діни импликацияларын анықтау. Зерттеудің әдіснамалық негізін философиялық талдау, герменевтикалық тәсіл және экзистенциалдық концептілерді салыстырмалы түрде қарастыру құрайды. Жұмыста ауруды адам тәжірибесінің құрылымынан ығыстырып шығару діни ойлау үшін қажетті экзистенциалдық шиеленістің әлсіреуіне әкеледі деген тұжырым негізделеді. «Аурусыз өркениет» сенім, бүлік және мағына іздеу негіздеріне әсер ететін, діни ой-санаға бағытталған ең радикалды сын-қатерлердің бірі болып табылады деген қорытынды жасалады.

Кілтті сөздер: аурусыз өркениет, Масахиро Мориока, Өмір философиясы, дін философиясы, биоэтика, экзистенциалдық шиеленіс, мағына іздеу.

*A. A. Mumdzhi
Dokuz Eylul University,
Turkey, Izmir.
Received 18.02.26.
Received in revised form 18.02.26.
Accepted for publication 20.03.26.

M. MORIOKA'S «PAINLESS CIVILIZATION» CONCEPT IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF RELIGION

This article examines the concept of the «painless civilization» developed by Masahiro Morioka within the framework of philosophy of life and bioethics and analyzes its implications for the philosophy of religion. In Morioka's interpretation, contemporary culture – focused on the technological elimination of pain and suffering – produces a new anthropological type in which pain loses its existential and meaning-forming significance. Despite the growing scholarly interest in Morioka's works, his concept has so far been interpreted primarily within philosophy of life and bioethics, while its religious-philosophical potential remains insufficiently explored.

The aim of this study is to expand the interpretation of the «painless civilization» beyond the boundaries of bioethics and to reveal its implications for the philosophy of religion. The methodological basis of the research includes philosophical analysis, a hermeneutic approach, and a comparative examination of existential concepts. The paper argues that the displacement of pain from the structure of human experience leads to a weakening of the existential tension necessary for religious reflection. It concludes that the «painless civilization» constitutes one of the most radical challenges to religious thought, affecting the foundations of faith, rebellion, and the search for meaning.

Keywords: painless civilization, Masahiro Morioka, philosophy of life, philosophy of religion, bioethics, existential tension, search for meaning.

<https://doi.org/10.48081/BGQF1869>

***S. Nurkabekuly¹, T. Gabitov², D. Abitay³**

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Akmaty.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6731-5468>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1330-1799>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7896-1480>

*e-mail: nekas.s60@gmail.com

HUMAN AND TIME IN THE KAZAKH WORLDVIEW: A PHILOSOPHICAL VIEW OF EXISTENTIAL BEING

This article examines the philosophical and existential understanding of human existence in relation to the categories of time and space in the context of the Kazakh worldview. The aim of the study is to identify the ontological specificity of ideas about man and time in traditional Kazakh philosophy and compare them with the existential ideas of Western philosophy. The author analyzes key concepts of Kazakh spiritual culture – «uaqyt», «kenistik», «tagdyr», and «omir» – in their philosophical and semantic dimensions, demonstrating how a unique model of human existence is revealed through language and culture. The methodological basis of the study is the principles of existential phenomenology (Maxim Heidegger, Jean-Paul Sartre, Karl Jaspers) and the ideas of Russian thinkers (Abai, Shəkarim, M. Zhumabaev). Particular attention is paid to the symbolic and metaphorical understanding of time and its influence on self-understanding in the Kazakh cultural tradition. The results of the study demonstrate that the Kazakh philosophical worldview, based on the concept of tutastyk (integrity), expresses the organic unity of man, time, and space. The article contributes to the development of philosophical anthropology and intercultural dialogue by revealing the value foundations of the existential dimension of human existence in the national worldview.

Keywords: human existence; existentialism; Kazakh worldview; time; space; philosophical anthropology; ontology; culture.

Introduction

Modern philosophical thought is increasingly turning to the problem of human existence, its meaning, and the dimension of time. The question of the relationship

between man and time is a central one in 20th-century existential philosophy, where the category of «time» is viewed not as a physical entity, but as an internal, lived experience of the individual. In this context, turning to the Kazakh worldview, in which the idea of the harmony of man, nature, and the cosmos is expressed in the categories of time and space, acquires particular relevance. Despite the significant number of works on existentialism and philosophical anthropology, the problem of understanding human existence in temporal and spatial dimensions, specifically in the context of traditional Kazakh philosophy, remains understudied. The relevance of this topic stems from the need for a philosophical understanding of the national worldview through the lens of existential categories, which allows us to identify the unique characteristics of Kazakh spiritual culture and its contribution to the universal philosophical tradition. The theoretical significance of this research lies in deepening our understanding of the phenomenon of time and human existence within the national worldview, while its practical application lies in the potential application of the findings in the teaching of philosophy, cultural studies, and comparative anthropology.

Materials and Methods

The primary research material is philosophical texts and concepts that reveal the ontological nature of human existence and the category of time in the context of existentialism and the Kazakh worldview. [2, pp. 48–69]. The theoretical basis is formed by the works of Western thinkers – M. Heidegger, J.-P. Sartre, K. Jaspers, and A. Camus – as well as the works of Russian philosophers and thinkers – Abai, Shakarim, A. Nysanbaiuly, T. Gabitov, Zh. Altayev, and others. Furthermore, the empirical material includes Kazakh prose texts, proverbs, mythological images, and folklore metaphors that reveal ideas about time, fate, and human destiny. The research's methodological framework is based on the principles of existential phenomenology and hermeneutic analysis, which enable the interpretation of the meaning of human existence through the categories of time, space, and culture. A comparative philosophical method is employed to compare Kazakh and Western understandings of existence, a structural-semantic analysis is used to identify key concepts and their semantic interrelations, and a cultural-historical approach is used to provide a holistic understanding of the national philosophical worldview.

Results and Discussion

This study revealed a profound connection between the categories of time (uakyt), space (kenistik), and the concept of human existence in the Kazakh worldview. Unlike the Western philosophical tradition, where time is often understood as a linear process and expresses the finiteness of human existence (see [1, pp. 48–69]), in Kazakh culture, time is conceptualized as a continuous cycle of life, reflecting the harmony of humanity with nature and the cosmos. Time

is not measured solely in minutes and years — it is experienced as an internal flow, where past, present, and future form a spiritual unity. In traditional Kazakh consciousness, the category of space carries not so much a geometric as a sacred meaning. Space is associated with the concepts of native land (zher), holiness, home, and family. This understanding aligns with Eastern notions of being as a proportionate and harmonious order of the world, but differs from Heidegger’s phenomenological interpretation of space, where it serves as a condition of human presence (see [1, pp. 70–85]).

An analysis of the poetic and philosophical texts of Abai and Shākārim has shown that Kazakh philosophy views time as a living energy linked to morality and human inner responsibility. For Abai, time is not an external category, but a measure of spiritual growth: «adam omiri – uakypen olshenedi» (human life is the test of time) [5, pp. 24–38]. In Shakerim, on the contrary, time is conceptualized as a path to understanding truth through patience and self-knowledge [6, pp. 60–79]. Thus, Kazakh thought unites cosmological and ethical understandings of time, where man acts not as an observer, but as an active participant in the universal rhythm.

A comparison with Western existential philosophy revealed both points of contact and fundamental differences. M. Heidegger, analyzing the phenomenon of time, emphasized it as the structure of being-in-the-world, where man recognizes his finitude and responsibility (see [1, pp. 48–69]). Jean-Pierre viewed time as a mode of human existence, torn between past and future, but deprived of a center – eternity [2, pp. 112–145]. In Kazakh philosophy, by contrast, time is not opposed to eternity, but is included within it. Man is not alienated from the world, but remains in an inextricable connection with it, which removes the existential anxiety so characteristic of Western thought. A comparative analysis suggests that the Kazakh worldview develops its own model of existence, based on the concepts of belonging, gratitude (qanagat), and spiritual integrity (tutastyk). In this system, a person does not strive to subjugate time, but learns to live within its rhythm. This perspective brings Kazakh philosophy closer to Eastern contemplative traditions, while still maintaining an active ethical dimension – a person is responsible for how they use their time and how they fit into the harmony of the world. (See Table 1) reflects the fundamental differences in the understanding of the categories of time and being between the Kazakh worldview and Western existentialism. In the Kazakh tradition, time is cyclical and expresses belonging to all that exists, whereas Western philosophy emphasizes individual freedom and an awareness of finitude. Space in Kazakh culture is sacred and symbolizes spiritual support, whereas in existentialism it often acts as a neutral background for human existence (see [3, pp. 80–102]; [4, pp. 55–73]).

Table 1 – Comparative characteristics of the categories of time and being in Kazakh and Western existentialism

Criterion of Analysis	Kazakh Worldview	Western Existential Philosophy
Ontological meaning of time	Time is perceived as a continuous cycle of being (uakyt ainalymy), uniting the past, present, and future.	Time is understood as the inner existential experience of a human being that reveals the structure of one’s existence (M. Heidegger, Being and Time [1, p. 48–69]).
Nature of human existence	A human is an integral part of the universe, harmoniously included in the order of nature, kin, and cosmos (Abai, Words of Edification [5, p. 24–38]).	A human is an autonomous being «thrown» into the world, aware of one’s finitude (J.-P. Sartre, Being and Nothingness [2, p. 112–145]).
Attitude toward space	Space (kenistik) is interpreted as a sacred foundation — native land (zher), a source of identity and spiritual grounding.	Space is treated as an external context of existence without sacred significance (K. Jaspers, The Meaning and Purpose of History [3, p. 80–102]).
Existential goal	Achieving tutashtyk — harmony between human, nature, and society (Shakarim, Three Truths [6, p. 60–79]).	Self-affirmation of the individual through freedom of choice and overcoming the absurd (A. Camus, The Myth of Sisyphus [4, p. 55–73]).
Form of philosophical expression	Proverbs, poetry, zhyraulyk (bardic) tradition, symbolic imagery (Gabytov T. [7, p. 115–128]; Altaev Zh. [8, p. 92–110]).	Philosophical treatises, analytical texts, and essays (Sartre, Heidegger, Camus).

Criteria of Analysis Kazakh Worldview Western Existential Philosophy

The Ontological Meaning of Time Cyclicity, the rhythm of existence, the unity of past, present, and future. Time is a linear flow expressing the finiteness of human existence (see [1, pp. 48–69]).

The Nature of Human Existence Harmony with nature and the cosmos; belonging to the family and the earth [5, pp. 24–38]. Autonomy of the individual, awareness of the «abandonment» and absurdity of the world [2, pp. 112–145].

Attitude to Space is sacred, associated with spiritual identity (zher, kenistik). Space is the external context of existence without sacred meaning [3, pp. 80–102]. Existential Purpose: Integrity, balance, moral responsibility (tūtastyk, sabyr). Freedom of choice, self-affirmation, overcoming the absurd [4, pp. 55–73]. An analysis of the data in Table 1 reveals that in Kazakh culture, the categories of time and being acquire a value-based character: they are inextricably linked with ethical and spiritual principles. Time is not simply a measurement of movement, but a way of human existence in the world. Space is not an external stage, but a realm of belonging, where one senses the presence of ancestors, the earth, and the Creator. In the context of comparative analysis, this model of philosophizing demonstrates an

alternative view of existence. While Western thought (Heidegger, Sartre, Camus) seeks to understand man through his inner anxiety, fear, and freedom, Kazakh philosophy reveals man through trust, patience (sabyr), creativity, and gratitude (kanaғat). Both approaches share a desire to understand the finiteness of life, but the Kazakh tradition imbues this understanding with a harmonious dimension.

Based on the research, a conceptual model was constructed (see Figure 1) illustrating the relationship between humans, time, and existence in the two philosophical systems.

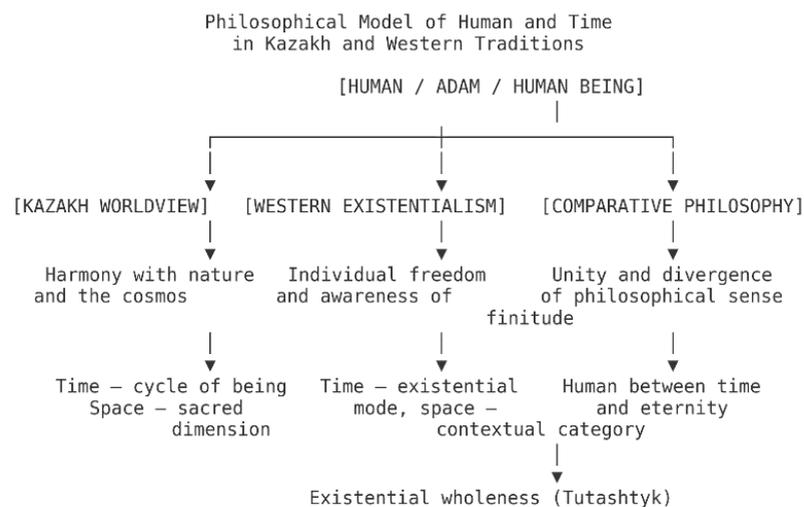

Figure 1 – Philosophical Model of Human and Time in Kazakh and Western Traditions

Source: Compiled by the author based on a comparative analysis of the works of M. Heidegger [1], J.P. Sartre [2], A. Camus [4], Abay [5], and Shakerim [6]. The study revealed that the philosophy of time in the Kazakh worldview fosters a unique existential mode of thinking based on the concept of inner stability, spiritual integrity, and moral maturity. Unlike the Western tradition, which emphasizes individual freedom and the tragedy of finite existence [1, pp. 48–69]; [2, pp. 112–145], Kazakh philosophical thought affirms the idea of tutastyk – the integral existence of man in harmony with nature, society, and the cosmos. The categories of time and time in the Kazakh tradition are inextricably linked to the ethical and spiritual dimensions of human existence. Time is perceived not as an abstract

quantity, but as the flow of life, requiring responsibility and a meaningful approach to lived moments. Space, in turn, is conceptualized as the sacred foundation of existence—a native zher, a place of spiritual rooting and collective memory [5, pp. 24–38]; [6, pp. 60–79]. Thus, human existence in the Kazakh consciousness has an ontological nature of belonging, where the connection between generations and the continuity of values forms the existential core of culture. The poetic and philosophical reflections of Abai and Shakarim confirm that time, in the Kazakh understanding, has a moral meaning. Abai views life as a test of time, where true maturity of the individual is determined by inner kindness and conscience [5, pp. 24–38]. For Shakarim, time is the path to attaining truth through patience and self-knowledge [6, pp. 60–79]. These ideas form the moral and existential foundation of Kazakh philosophy, in which man is an active creator of harmony, not a victim of the absurd. A comparison with Western existential philosophy reveals both commonalities and fundamental differences. M. Heidegger viewed time as the structure of being-in-the-world, revealing the finitude of human existence [1, pp. 70–85], while J.-P. Sartre viewed it as a dramatic realization of freedom and responsibility in a situation of alienation [2, pp. 112–145]. In the Kazakh tradition, by contrast, man is not opposed to the world: time does not destroy existence, but connects it with eternity. Man here is not «thrown» into the world, but spiritually rooted in it, which relieves the existential tension characteristic of European thought. Contemporary Russian researchers (T. Gabitov, Zh. Altayev) emphasize that the Kazakh understanding of time and space represents a cultural and value system in which ethical and cosmological principles merge into a single philosophical model [7, pp. 115–128]; [8, pp. 92–110]. This model aligns with the Eastern tradition of measure (olshem), according to which man is the measure of all things, not in the sense of dominance, but in the sense of responsibility and harmony. The results of the study demonstrate that Kazakh philosophy of time has the potential to make a significant contribution to the development of contemporary philosophical anthropology. It expands the boundaries of existential philosophy, introducing a humanistic and harmonizing component. In the context of a global dialogue of cultures, this idea takes on special significance: it offers a model of existence based not on fear and absurdity, but on mindfulness, patience (sabyr), and gratitude (qanaqat).

Thus, a comparative analysis of Eastern and Western understandings of time and existence allows us not only to clarify universal philosophical categories but also to rethink the very purpose of humankind in the world. In Kazakh philosophy, humans are not observers, but mediators between nature and the spiritual order, guardians of harmony and inner balance (see [9, pp. 60–78]). Through this

perspective, existential philosophy acquires a more holistic and humanistic dimension, uniting the rational and the spiritual, the individual and the cosmic.

Conclusions

The study revealed that the philosophical understanding of man and time in the Kazakh worldview represents a unique system of concepts and values, distinct from the Western existential tradition not only in its original categories but also in its anthropological precepts. At the center of Kazakh philosophy is the idea of the integrity (*tūtastyk*) of human existence – the harmony of man with nature, family, society, and the cosmos. This integrity does not function as an abstract metaphysical category, but as a practical foundation for life's behavior and the individual's ethical orientation. The main result of the study is that the categories of time and space in Kazakh spiritual culture fulfill an existential function analogous to the philosophical categories of «temporality» and «being-in-the-world» in the European tradition. However, unlike Heidegger, who viewed time as a structure of human presence that defines the finitude and anxiety of existence, Kazakh philosophy reveals time through the rhythm of nature and the cyclical nature of being. Here, time is not opposed to eternity, but rather integrated into it, forming a unified field of meaning in which a person feels not isolation, but belonging. Thus, human existence in the Kazakh worldview is not conceived as a tragic drama of loneliness, but as a path to spiritual maturity based on harmony with the world. Man is not an «abandoned» being, as in Sartre, but a living link in universal harmony. He exists not in spite of the world, but with it. This attitude forms a completely different ontological model, where time becomes not a measure of destruction, but a condition for spiritual renewal. An analysis of the poetic and philosophical texts of Abai and Shakarim revealed that their reflections on time are closely linked to the issues of conscience (*ar*), duty, and life's purpose. In their understanding, time is not only an objective flow but also a moral category: a person is responsible for how they live their «century». This brings Kazakh philosophy closer to ethical anthropology, where the meaning of existence is determined not by abstract reasoning, but by concrete actions and attitudes toward others. A comparison with existentialism revealed both similarities and fundamental differences. The similarity lies in the fact that both Western and Kazakh thinkers see humans as beings aware of the temporality of their lives and searching for meaning. However, the difference lies in the fact that Western existentialism is based on the idea of alienation and the absurd, while the Kazakh tradition affirms the sense of belonging and inner stability of the individual. If Camus's concept of time confronts the meaninglessness of the world through rebellion, then in Kazakh philosophy, it overcomes anxiety through acceptance, patience, and inner balance. The study revealed that the Kazakh concept of time is closely linked to the natural cycle and

the collective experience of the people. The concepts of *zhyl*, *koktem*, and *merzim* carry not only calendrical but also spiritual and moral significance. In this context, a person is not an individual isolated from the world, but a participant in a cosmic and ancestral movement. It is this characteristic that brings Kazakh philosophy closer to holistic world systems than to the individualistic concepts of the West.

An ontological analysis of the categories of being and time allows us to conclude that Kazakh philosophy is built on the idea of proportionality – *olshe*m – where each element of the universe has its place and purpose. Time and space do not divide a person, but rather unite them with the world. This philosophical vision is consistent with the fundamental principles of Eastern metaphysics, which perceives humans not as subjects opposed to nature, but as meaningful parts of it. An important result is the identification of the cultural and linguistic aspect of existential categories. In the Kazakh language, the word «*uaqyt*» does not have a strictly physical meaning; it conveys the rhythm of life, an inner sense of movement and responsibility. Language captures not the external dimension of time, but its internal fulfillment. Consequently, language itself is the bearer of a philosophy of existence. This demonstrates the need for an interdisciplinary approach that integrates philosophy, linguistic culture, and anthropology.

Furthermore, the study revealed that the existential dimension of the Kazakh worldview shapes a unique mentality, where the most important values are *sabyr* (patience), *yrys* (well-being), *kanagat* (contentment), and *niet* (intention). These categories express not simply moral norms, but ontological states of the human spirit. They ensure a person's internal stability in the flow of time, making possible a harmonious existence without a sense of absurdity. Thus, the results of this study expand our understanding of philosophical anthropology, demonstrating that Kazakh thought offers an alternative model of existence, whereby humans understand themselves not through opposition, but through participation. This model can serve as a foundation for the development of a contemporary philosophy of cultural dialogue, fostering an understanding of the complementarity of different civilizational modes of thought. The practical significance of this study lies in the potential for its findings to be used in courses in philosophy, cultural studies, and comparative anthropology, as well as in the development of educational programs on spiritual and moral education. Understanding time as an existential value fosters students' ideological maturity and responsibility for their own existence. In conclusion, we note that the philosophy of time and human existence in the Kazakh tradition is not an archaic relic, but rather a living system of meanings capable of enriching contemporary philosophical knowledge. In an era of globalization and the loss of spiritual orientation, turning to national philosophies takes on particular

significance: they restore a sense of roots, inner balance, and spiritual integrity. This is not only the theoretical but also the humanistic mission of this study.

Список использованных источников

- 1 **Heidegger, M.** Being and Time / Transl. by J. Macquarrie, E. Robinson. – Oxford : Blackwell, 1962. – 589 p.
- 2 **Sartre, J.-P.** Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology / Transl. by H. Barnes. – New York : Philosophical Library, 1956. – 798 p.
- 3 **Jaspers, K.** The Meaning and Purpose of History / Transl. by H. A. Reiche, H. T. Reiche. – New York : Van Nostrand, 1953. – 380 p.
- 4 **Camus, A.** The Myth of Sisyphus / Transl. by J. O'Brien. – New York : Alfred A. Knopf, 1955. – 212 p.
- 5 **Абай.** Қара сөздер (Ғақлия). – Алматы : Жазушы, 1992. – 176 б.
- 6 **Шәкәрім Құдайбердіұлы.** Үш анық. – Алматы : Арыс, 2000. – 184 б.
- 7 **Ғабитов, Т.** Қазақ мәдениетінің философиясы. – Алматы : Санат, 1998. – 360 б.
- 8 **Алтаев, Ж.** Қазақ философиясының тарихы. – Алматы : Білім, 2014. – 224 б.
- 9 **Есім, Ғ.** Хакім Абай. – Алматы : Рауан, 1994. – 240 б.
- 10 Қазақтың мақал-мәтелдері. Құраст. алқасы. – Алматы : Ана тілі, 1993. – 320 б.
- 12 **Құдайбердіұлы, Ш.** Шығармалар жинағы. – Алматы : Жазушы, 1988. – 560 б.
- 13 **Abazov, R.** Culture and Customs of Kazakhstan. – Westport, CT : Greenwood Press, 2004. – 222 p.

References

- 1 **Heidegger, M.** Being and Time / Transl. by J. Macquarrie, E. Robinson. – Oxford : Blackwell, 1962. – 589 p.
- 2 **Sartre, J.-P.** Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology / Transl. by H. Barnes. – New York : Philosophical Library, 1956. – 798 p.
- 3 **Jaspers, K.** The Meaning and Purpose of History / Transl. by H. A. Reiche, H. T. Reiche. – New York : Van Nostrand, 1953. – 380 p.
- 4 **Camus, A.** The Myth of Sisyphus / Transl. by J. O'Brien. – New York : Alfred A. Knopf, 1955. – 212 p.

- 5 **Abai.** Qara sozder (Gakliia) [Words of Edification]. – Almaty : Zhazushy, 2018. – 176 p. [in Kazakh].
- 6 **Shakarim Qudaiberdiuly.** Üsh anyq [Three Truths]. – Almaty : Arys, 2013. – 184 p. [in Kazakh].
- 7 **Ғабитов, Т.** Қазақ мәдениетінің философиясы` [Philosophy of Kazakh culture]. – Almaty : Sanat, 1998. – 360 p.
- 8 **Altaev, Zh.** Қазақ философиясы`ның тарихы` [History of Kazakh philosophy]. – Almaty : Bilim, 2014. – 224 p.
- 9 **Esim, G.** Хаким Абай [Hakim Abay]. – Almaty : Rauan, 1994. – 240 p.
- 10 Қазақтың мақал-мәтелдері [Kazakh proverbs and sayings]. Құраст. алқасы` . – Almaty : Ana tili, 1993. – 320 p.
- 12 **Shakarim Qudaiberdiuly** Shy`ғarmalar zhinary` [A collection of works]. – Almaty : Zhazushy, 1988. – 560 p.
- 13 **Abazov, R.** Culture and Customs of Kazakhstan. – Westport, CT : Greenwood Press, 2004. – 222 p.

Received 25.10.25.

Received in revised form 25.10.25.

Accepted for publication 20.03.26.

*С. Нұрқабекұлы¹, Т. Ғабитов², Д. Әбімай³

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

25.10.25. ж. баспаға түсті.

25.10.25. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ УАҚЫТ: ЭКЗИСТЕНЦИАЛДЫ БОЛМЫСТЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

Бұл мақалада адам болмысын философиялық және экзистенциалды түсіну уақыт пен кеңістік санаттарына қатысты қазақ дүниетанымы контекстінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты - дәстүрлі қазақ философиясындағы адам мен уақыт туралы идеялардың онтологиялық ерекшелігін анықтау және оларды батыс философиясының экзистенциалды идеяларымен салыстыру. Автор қазақ рухани мәдениетінің негізгі ұғымдарын – «уақыт», «кеңістік», «тағдыр» және «өмір» – философиялық

және семантикалық өлшемдерінде талдайды, адам өмірінің бірегей моделінің тіл мен мәдениет арқылы қалай ашылатынын көрсетеді. Зерттеудің әдіснамалық негізі экзистенциалды феноменология қағидаттары (Максим Хайдеггер, Жан-Поль Сартр, Карл Ясперс) және орыс ойшылдарының идеялары (Абай, Шәкәрім, М. Жұмабаев). Уақытты символдық және метафоралық түсінуге және оның қазақ мәдени дәстүріндегі өзін-өзі түсінуге әсеріне ерекше назар аударылады. Зерттеу нәтижелері тұтастық (тұтастық) ұғымына негізделген қазақ философиялық дүниетанымы адамның, уақыттың және кеңістіктің органикалық бірлігін білдіретінін көрсетеді. Мақала ұлттық дүниетанымдағы адам өмірінің экзистенциалды өлшемінің құндылық негіздерін ашу арқылы философиялық антропология мен мәдениетаралық диалогтың дамуына үлес қосады.

Кілтті сөздер: адам өмірі; экзистенциализм; қазақ дүниетанымы; уақыт; кеңістік; философиялық антропология; онтология; мәдениет.

*С. Нуркабекулы¹, Т. Габитов², Д. Абитай³

^{1,2,3}Қазақстан Республикасының ұлттық университетінің имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 25.10.25.

Поступило с исправлениями 25.10.25.

Принято в печать 20.03.26.

ЧЕЛОВЕК И ВРЕМЯ В КАЗАХСТАНСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ: ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД НА ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЕ БЫТИЕ

В данной статье рассматривается философско-экзистенциальное понимание человеческого существования в связи с категориями времени и пространства в контексте казахского мировоззрения. Целью исследования является выявление онтологической специфики представлений о человеке и времени в традиционной казахской философии и сопоставление их с экзистенциальными идеями западной философии. Автор анализирует ключевые концепты казахской духовной культуры – «уақыт», «кенистик», «тағдыр» и «омир» – в их философско-семантическом измерении, демонстрируя, как через язык и культуру раскрывается уникальная модель человеческого существования. Методологической основой исследования являются принципы экзистенциальной феноменологии (Максим Хайдеггер, Жан-Поль Сартр, Карл Ясперс)

и идеи русских мыслителей (Абай, Шәкәрім, М. Жұмабаев). Особое внимание уделяется символично-метафорическому пониманию времени и его влиянию на самопонимание в казахской культурной традиции. Результаты исследования показывают, что казахское философское мировоззрение, основанное на понятии тұтастық (целостности), выражает органическое единство человека, времени и пространства. Статья вносит вклад в развитие философской антропологии и межкультурного диалога, раскрывая ценностные основания экзистенциального измерения человеческого бытия в национальном мировоззрении.

Ключевые слова: человеческое существование; экзистенциализм; казахское мировоззрение; время; пространство; философская антропология; онтология; культура.

<https://doi.org/10.48081/BGQF1870>

A. R. Ozkan¹, *S. M. Jalmagambetova²

¹Ankara University,
Turkey, Ankara;

²L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1825-0545>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1470-8945>

*e-mail: muratvekova@mail.ru

THE CURRENT PROBLEMS OF THE PHILOSOPHY OF CONSCIOUSNESS

This publication provides comprehensive analysis of essential debates and challenges which are characteristic of modern philosophy of consciousness. The author believes that the cognitive sphere functions through interaction of the brain, thinking, knowledge, and consciousness itself. The scientific importance of studying these connections is reliant on characteristic features of each element which define the boundaries of the following discipline. The article mentions that analytical paradigm stands out from the perception of consciousness as an independent substance. It is mostly described as a conceptual objectification and reification of the qualities of the subject which is arranged through the method of conscious. The same position reduces the risks of dualism by targeting the aim of research at linguistics and functional aspects.

Questions related to the nature of mind and sources of consciousness have accompanied the humanity throughout its history. The retrospective aspects of this problem have been considered in this article: from Neolithic burial practices, which act as early evidence of minimally reflective thinking and the presence of spiritual beliefs to the philosophical systems of the Modern era.

The particular attention is focused on etymological and conceptual connection between the concepts of «consciousness» and «conscience.» The author underlines that in spite of current semantic distinction, the emphasis of Reformation era on conscience has played an essential role as an internal and intimate source of truth in the formation process of

«inward circulation». This historical circulation has created the foundation for the contemporary reflexive glance on human «I» and identified the development vector of Western European thoughts. The final part of the article examines the psychophysical problem and the difficulties which appear while reduction of mental cases to neurophysiological processes of the brain. The author concludes that the interdisciplinary approach which integrates philosophy, cognitive science, and neuroscience is considered very important for further progress in perceiving the phenomenon of consciousness. The article calls for reconsideration of classic categories by taking into account new information on human cognitive architecture.

Keywords: Philosophy, science, consciousness, brain, knowledge, thought, reflexion, reification, substance.

Introduction

The conceptual apparatus which is associated with «consciousness» largely coincides with the usage of the term «conscious». The researchers differentiate between the consciousness of the subject and its states, dividing them into types: from access consciousness to phenomenal and narrative modes. This phenomenon is not often considered as a separate substance in analytical philosophy: it appears as an abstract summary of the qualities which we use in the language. From this aspect the «consciousness» of the mental state is only characteristic feature of it but not the evidence for the existence of particular substance. The degree of recognition of the reality of consciousness depends on philosophical attitudes towards universals: are such qualities (like «tenderness» and «squareness») considered to be an independent object? However, several modern theories stand out from this nominalism and suggests that objective element of reality can be seen in consciousness which resembles electromagnetic radiation not a biological process of life. After the final decline of vitalism the modern science has stopped considering «life» as a certain substance which is separated from organisms. In reality we are dealing with the living system, its functions and evolutionary processes but however not any mystical «life force» exists which can supplement the matter. Linguistically, we use the concept of «alive» for describing various objects, therefore the life has been nominally attributed to them but the status of independent ontological component has not been given to them.

Presumably, the interest in the essence of consciousness has been simultaneously created with the advent of humanity. Archaeological findings including Neolithic burials serve as an early evidence of the reflexive analysis of human nature.

Even in illiterate communities, the animistic and spiritual concepts clearly indicate the efforts of ancient people to understand the phenomenon of consciousness and its position in the world [1].

At that time group of researchers have questioned the universality of human self-consciousness. According to the radical version (Jaynes 1974), the structure of the psyche of people in the Homeric period was mainly different from ours: the feeling of unitary subject of internal actions was not existing in them. In reinforcing of the theory of scientists (including, Wilkes 1988) pointed to the absence of this in the ancient dictionary of concepts which is identical to the current «consciousness». And although the Greek idea deeply entered into the mental sphere but still there is an open question whether the ancient intellectuals set the consciousness as a separated object of the study or their investigative mission was focused on other aspects of human soul.

Materials and methods

Despite the contemporary semantic gap between the categories of «consciousness» and «conscience», the Reformation emphasis on conscience as an autonomous criteria of truth has specifically contributed to the creation of reflexive introspection, which is typical to the people of Modern Era. A clear example of this is the image of Hamlet (1600) whose outlook is noted as a modern stamp of self-analysis. By the 17th century, the concept of consciousness became the foundation of the philosophy of mind. From the mid-17th to the end of the 19th century, it was confessed as the quintessence of psychological life. Rene Descartes has identified the perception through the act of consciousness and noted in his work «Principles of Philosophy» that perception processes are composed of everything which we keep consciously in ourselves. Several decades later John Locke on his work «Essay Concerning Human Understanding» has developed a thesis which shows impossibility of thinking without pursuing the feeling. Locke kept himself away from metaphysical arguments about the substantial nature of consciousness, however he has strongly considered it as an integral feature of cognitive activity and personal identity. [1, p. 27].

Relying on his mathematical experience in the area of calculation Gottfried Leibniz has developed the concept of mind on his work «Discourses on metaphysics» (1686) which enables for the infinite gradation of cases- from «small perceptions» unconscious perceptions to the highest forms of awareness. He became dominant in differentiation between perception and apperception, which actually divides simple perception and self-consciousness. In his «Monadology» the philosopher suggested the notable illustration with the mill, which proves the impossibility of reduction of consciousness to the matter. He suggested that the journey can be imagined within the extensive brain which is corresponding

to the inspection mechanisms of the mill: the inspector can see the movement of the details but can not detect core of this. In spite of these ideas, over the last two hundred years the concepts of thinking and the consciousness have remained practically the same. The representatives of the associative psychology (from Hume to James Mill) have searched for the laws of exchange of ideas within the conscious field. Only John Stuart Mill later complemented the ideas by suggesting that the synthesis process of mental elements can create relatively new effects which can result in creation of prototype of the emergence theory in the psyche philosophy [2]. A critical consideration of associationism at the end of the 18th century was launched by Immanuel Kant (1787). He emphasized that a more complex mental and intentional architecture is required in order to understand nature of experience and phenomenal awareness. From the perspective of Kant, the consciousness of the subject is not decreased with the mechanical chains of the associations: it represents complete experience of «I» it integrates objective reality which is composed of space, time categories and causal connections [3, p. 72]. At that time the associationism maintained its dominating position in the Anglo-American traditions until the beginning of the 20th century, European philosophical thoughts were focused on studying the global structure of human experience. It triggered the development of phenomenology in the works of E. Husserl (1913), M. Heidegger (1927) and M. Merleau-Ponty (1945), who added social, bodily and intersubjective dimensions to the sphere of analysis of consciousness. The current research covers historical-philosophical and qualitative approaches for the analysis of the consciousness concepts and its evolution. Its main sources were philosophical texts which came from ancient times to the middle ages and were also included in the works of including works by René Descartes, John Locke, Gottfried Wilhelm Leibniz and Immanuel Kant. Works on the history of psychology from the 19th and 20th centuries (Wundt, James, Titchener) and modern studies of consciousness (Chalmers, Dennett, Baars, Penrose) have been also used. Besides that, it also contained ethnographic and archaeological sources which testified the early forms of reflexive thinking and ideas related to consciousness including Neolithic burial practices and pre-literate cultures. The investigative methods contained comparative analysis of consciousness concepts from historical viewpoint, philosophical reconstruction and its evolution and also systemization of modern theories of phenomenal, cognitive and reflexive consciousness. This mechanism enables in order to identify the development role of conceptual apparatus and modern status of scientific and philosophical study of consciousness.

Results and discussion

At the beginning of experimental psychology which was in the mid of 19th century the mental sphere was practically affiliated with the con-sciousness. During this period of time the introspection approach was mostly prevailing in the works of W. Wundt (1897), G. Helmholtz (1897), W. James (1890) and E. Titchener (1901). At the same time the psychophysical problem was remaining unclear and this point was mentioned by T.H. Huxley when comparing the emergence of con-sciousness from neural activity to the miraculous appearance of the ge-nie from Aladdin's lamp (1866). With the approach of the 20th century behaviorism (Watson, Skinner) became dominant specifically in the American science and it almost led to the removal of the consciousness from the academic field with exception to European Gestalt psycholo-gy (Köhler, Koffka), who were so passionate about this. In the 1960s the revolution has weakened the influence of behaviorism and the focus was changed into modeling information processing. However the essen-tial issues of consciousness remained out of access until the end of cen-tury [4, p. 245]. A powerful renaissance took place in the 1980s and 1990s which resulted in the beginning of interdisciplinary research (Chalmers, Dennett, Penrose, etc.) As a result of this specialized scien-tific societies (ASSC) were formed along with specialized periodicals and constant conferences started taking place. The most complex prob-lem of consciousness is – the problem of experience which explains how our brain can integrate all connections between physical processes and experience, how and why these physical systems are specifically meant for object of our experience. How the feelings get peculiarities like colour and taste. Chalmers compares difficult problems with the « easy problems» , explaining the abilities to differentiate, integrate in-formation, notify about mental situations, focusing attention and etc. Irrespective of how complicated and poorly understood they can be, they can fully coincide with the modern materialistic concept of natural phenomena-the problem of experience stands out from this set and will be maintained even when completion of all applied functions is explained [4, p. 182].

Understanding the roles , which play physical procedures in creat-ing consciousness and the levels in which these methods make our sub-jective quality of experience, could provide an answer to these compli-cated problems of consciousness. In order to understand the conscio-ness fully it is required to solve several questions of them. Questions that it includes but are not restricted to, whether consciousness can be fully identified in physical terms- such as the the combination of neural processes in the brain. Concluding from this, if consciousness can not be solely explained through physical developments in

the brain, then it should exceed the potentials of physical systems and requires explana-tion through non-physical tools.

For philosophers who insist that the consciousness contains non-physical nature, they are constantly facing the same question that what is the external to the physical theory which is required for the explana-tion of the consciousness [5, p. 124]. The complicated problem for the definition of the consciousness is that, how our brain combines the connection between physical emotions and experience (our reaction to the blow or kick and our reaction to this physical emotion) – and easy problems are connected to the belief in awareness , capability(being wakefulness and vigilance) obtaining the information and acting in ac-cordance with the information.

The easy problems of the consciousness stand out from the difficult ones and in fact the easy problems are definite (in terms of that they enable the subject to complete the action) and at that time the difficult problems are not certain

What combines all of these definable situations so they have all something that it is similar to be in them. The difficult problems are compared with the easy ones: in definition how the brain combines the information, divides and differentiates the stimulus of the surrounding environment and focuses the attention. The easy problems of the con-sciousness also contain the distinction between wakefulness and sleep, deliberate control of behaviour , distinction of the mental states and ca-pability of the system for gaining access to our inner state. All of these are considered to be states of experience [6, p. 245].

In this fundamental sense of consciousness the organism is consid-ered to be conscious if there is something that it is similar to be in the organism, the mental situation is considered conscious if there is some-thing that it is similar to be in that situation.

The easy problems are easy because everything which is needed for their solution, – is just indicating the mechanism which can complete the relevant functions.

These emotions are functionally definable. If (or when) we can ex-plain, how the brain operates for the integration of information, then we can resolve these easy problems ,because they concern the definition of mechanisms that explains how functions are accomplished.

In explanation of that, how the functions are operated when experi-ence is connected with variety of functions, and still a lot of questions are remaining without response – why is their completion reliant on ex-perience and why there exists only one type of experience not another.

Again, the example of feeling pain which is against delight or laughter-connection between these brain procedures and experience and why they are connected with experience and it will be left at all without response.

The detection of neural correlations of consciousness and their existing factors can remain as complicated and unanswered problem. [7, p. 29].

Historical analysis has indicated that in the past there was not any phrase that directly coincided with the modern concept of «consciousness». But however the questions like internal mental procedures and status of subjects were already discussed at that time. During the Reformation Period, the word conscience was known to be as the domestic source of truth and it significantly created the path for the emergence of contemporary

Reflective understanding of «I».

During the XVII–XIX centuries the word consciousness became the focal concept in philosophy and psychology. Descartes has identified the consciousness through perception and reflective self-awareness. Lock has underlined the importance of subjective emotions for thinking, Leibniz was the first one to discover the existence of unconscious elements and he had differentiated between the perception and apperception [9]. Kant confirmed that the phenomenal consciousness can not be decreased and it requires structure of subjective experience, including spacial, temporary and causal relationships.

In the 20th century the scientific psychology restricted the education of consciousness for a specific period of time especially within the framework of behaviorism which focused the attention on observable behaviour. The development of cognitive psychology resulted in reviving and creation of interest again and it was aimed at information processing and modelling internal mental processes. Contemporary approaches differentiate between the complex problems of consciousness and it gives explanations that how physical procedures create subjective experience and the «easy» problems are linked with the functional integration of information and behavior [10].

Chalmers has suggested the principles of organizational invariance and structural coherence and consciousness has been described as functionally organized procedure and it also defines subjective experience.

The analysis of philosophical and cognitive concepts indicates that consciousness can be considered as a quality of mental situation not as a separated substance. There is a difference between phenomenal, narrative, reflective and access consciousness and each type of it reflects various aspects of mental experience.

The contemporary science is inclined towards pluralistic approach which takes into consideration cognitive, functional, representational and high aspects of consciousness and it also combines various theoretical models.

Conclusions

There is not still a solution for the complex problem of consciousness but Chalmers has suggested to «solve» the hard problem of consciousness (how emotions gain characteristic features) and offered a speculative theory of structural coherence and organizational invariance to do this.

The hard problem of consciousness is a matter of description and offering a solution doesn't mean explanation of this.

The objective of Chalmers was separating difficult problem from the easy one and confirmed that reductive methods are unable to understand the most complicated parts of the problem and wanted to give non-reductive explanation to naturalistic description of consciousness.

His proposal consisted of several ideas for resolving the issue – including accepting experience alongside with space, time, charge and a mass as a main peculiarities of the world: and naturalistic dualism. Chalmers has noted in his principle of organizational invariance that every two systems which contains close-grained functional organization will have the same qualitative experiences. The principle of structural consistency has several aspects – it follows from it that the subject of awareness, given the consistency between awareness and consciousness, will be a link with conscious experience.

Awareness is clearly a functional concept and has cognitively available information; there is also a direct coincidence between consciousness and awareness, and this is the principle of structural coherence [8].

Attaining to a comprehensive perception of the nature of consciousness will probably require the usage of a multidisciplinary combination of theories. It is proper and logical to be reliant on a whole range of models, each is aimed at particular dimensions of this phenomenon: from biological and neural foundations to cognitive, functional and representational mechanisms. On the contrary any single conceptual framework will be able to fully explain the diversity of features of consciousness that need scientific analysis.

First of all, consciousness must be considered as a multi-layered property of mental states. The historical context describes that the understanding of consciousness has emerged from symbolic and religious concepts to philosophical and scientific models that take into consideration both the functional and subjective aspects of experience.

Secondly, the difference between easy and hard problems of consciousness proves the requirement for an interdisciplinary method: functional and cognitive

mechanisms can be explained through neuro-science and psychology, whereas phenomenal experience requires additional philosophical and theoretical concepts.

The analysis demonstrates that modern theories, including organizational invariance and structural coherence enable the development of naturalistic models of consciousness that connect subjective experience to the functional organization of systems. This demonstrates the potential of integrating philosophical and empirical methods in order to give the explanation of the nature of consciousness.

Finally, the synthesis of ancient and modern data shows the requirement for a comprehensive and pluralistic method for the study of consciousness. Only by combining neurophysiological, cognitive, philosophical, and cultural aspects can we approach a comprehensive understanding of consciousness as a fundamental feature of the psyche and human experience. This method reveals the prospect for the subsequent growth of scientific models and practical research which is aimed at explaining the relationship between brain processes, functional mechanisms, and subjective experiences.

Список использованных источников

1 **Великовский, С. И.** Грани «несчастливого сознания». Театр, проза, философия, эссеистика, эстетика Альберта Камю / С. И. Великовский. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2015. – 119 с.

2 **Гуревич, П. С.** Философия: учебник для среднего профессионального образования / П. С. Гуревич. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2022. – 457 с. – (Профессиональное образование). – ISBN 978-5-534-10200-0. – Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт : [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/487300> (Дата обращения: 12.11.2021).

3 **Ефимова, И. Я.** Карл Густав Юнг и древнеиндийская философия сознания. Сравнительный анализ / И. Я. Ефимова. – М. : ИЛ, 2020. – 850 с.

4 **Валь, Жан.** Несчастное сознание в философии Гегеля / Жан Валь. – М. : Владимир Даль, 2020. – 644 с.

5 **Коваль, С. Н.** Кэмпбелл. Мастер Дощин-Со. История, философия и техника / С. Н. Коваль, Ю. Е. Холин. – М. ; Краснодар : Северный Кавказ, 2020. – 128 с.

6 **Кроче, Бенедетто.** Антология сочинений по философии. История, экономика, право, этика, поэзия / Бенедетто Кроче. – М. ; Санкт-Петербург : Пневма, 2020. – 480 с.

7 **Ле Дантек, Ф.** Познание и сознание. Философия XX века / Ф. Ле Дантек. – Москва : Либроком, 2020. – 238 с.

8 **Юлина, Н. С.** Очерки по современной философии сознания / Н. С. Юлина. – М. : Канон+ : РООИ «Реабилитация», 2020. – 408 с.

9 **Presti, P.** Ethical consequence of autonomous AI : Challenges for empiricist and rationalist philosophy of mind. HUMANA.MENTE Journal of Philosophical Studies. – 13(37). – P. 19–39. – 2020.

10 **Ibn Sina, A.** Avicenna on treating the organs of the head. Kazi Pubns Inc. – 2013.

References

1 **Velikovskiy, S. I.** Grani «neschastnogo soznaniya». Teatr, proza, filosofiya, esseistika, estetika Alberta Kamyu [Facets of «Unhappy Consciousness». Theater, prose, philosophy, essayistics, aesthetics of Albert Camus]. – Moscow : Tsentr gumanitarnykh initsiativ. (In Russian). 2015. – 115 p.

2 **Gurevich, P. S.** Filosofiya: uchebnik dlya srednego professional'nogo obrazovaniya [Philosophy: a textbook for secondary vocational education] (2nd ed.). Moscow: Yurayt. Available at: <https://urait.ru/bcode/487300> (Accessed: 12.11.2021). (In Russian). 2022. – 457 p.

3 **Efimova, I. Ya.** Karl Gustav Yung i drevneindiyskaya filosofiya soznaniya. Komparativistskiy analiz [Carl Gustav Jung and Ancient Indian philosophy of consciousness. Comparative analysis]. – Moscow : IL. (In Russian). 2020. – 850 p.

4 **Wahl, Jean.** Neschastnoye soznaniye v filosofii Gegelya [Le malheur de la conscience dans la philosophie de Hegel / Unhappy consciousness in Hegel's philosophy]. – Moscow : Vladimir Dal. (In Russian translation). 2020. – 128 p.

5 **Koval, S. N., & Kholin, Yu. E.** Kempo. Master Doshin-So. Istoriya, filosofiya i tekhnika [Kempo. Master Doshin-So. History, philosophy and technique]. – Moscow; Krasnodar : Severnyy Kavkaz. (In Russian). 2020. – 128 p.

6 **Croce, Benedetto.** Antologiya sochineniy po filosofii. Istoriya, ekonomika, pravo, etika, poeziya [Anthology of works on philosophy. History, economics, law, ethics, poetry]. – Moscow ; St. Petersburg: Pnevma. (In Russian translation). 2020. – 480 p.

7 **Le Dantec, F.** Poznaniye i soznaniye. Filosofiya XX veka [Knowledge and consciousness. Philosophy of the XX century]. – Moscow : Librokom. (In Russian translation). 2020. – 238 p.

8 **Yulina, N. S.** Ocherki po sovremennoy filosofii soznaniya [Essays on the modern philosophy of mind]. – Moscow : Kanon+ ROOI «Reabilitatsiya». (In Russian). 2020. – 408 p.

9 **Presti, P.** Ethical consequence of autonomous AI : Challenges for empiricist and rationalist philosophy of mind. HUMANA.MENTE Journal of Philosophical Studies. – 13(37). – P. 19–39.– 2020.

10 **Ibn Sina, A.** Avicenna on treating the organs of the head. Kazi Pubns Inc. – 2013.

Received 25.11.25.

Received in revised form 23.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

A. P. Ozkan¹, C. M. Джалмагамбетова²

¹Анкара университеті,

Түркия, Анкара қ.

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

25.11.25. ж. баспаға түсті.

23.01.256. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗІРГІ САНА ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ұсынылып отырған мақала қазіргі заманауи сана философиясының өзекті мәселелері мен пікірталасты сұрақтарын кешенді талдауға арналған. Автор сананы зерттеу аясында «сана», «ми», «ойлау» және «білім» сияқты санаттар іргелі рөл атқарады деген тұжырымды негізге алады. Бұл ұғымдар арасындағы диалектикалық қатынастар ерекше ғылыми қызығушылық тудырады, өйткені бұл санаттардың әрқайсысы сана философиясының пәндік өрісін айқындайтын өзіндік қасиеттерге ие. Жұмыста қазіргі заманауи тұжырымдамаларда сана дербес субстанциялық мән ретінде қарастырылмайтыны негізделеді. Керісінше, ол «саналы» деген сын есімді қолдану арқылы субъектіге таңылатын қасиеттердің немесе аспектілердің абстрактілі реификациясы (заттандырылуы) ретінде түсіндіріледі. Мұндай тәсіл классикалық дуализмнен ашақтап, мәселені функционалды және лингвистикалық талдау арнасына бұруға мүмкіндік береді.

Менталдылықтың табиғаты туралы сұрақтар адамзат тарихымен бірге жасасып келеді. Мақалада аталған мәселенің ретроспективті аспектілері қарастырылады: рефлексивті ойлаудың және рухани сенімдердің алғашқы айғағы болып табылатын

неолит дәуіріндегі жерлеу рәсімдерінен бастап, Жаңа заманның философиялық жүйелеріне дейінгі кезең қамтылған. «Сана» (consciousness) және «ар-ұждан» (conscience) ұғымдарының тарихи-этимологиялық байланысына ерекше назар аударылады. Автор бүгінгі таңда бұл сөздердің мағынасы ашақтағанына қарамастан, Реформация дәуіріндегі ар-ұжданды ақиқаттың ішкі қайнар көзі ретінде қарастыру бағыты қазіргі заманғы адамның өзіне үңілу («ішке бұрылу») қасиетінің қалыптасуында маңызды рөл атқарғанын атап көрсетеді.

Қорытындылай келе, сананы заманауи түсіну нейробиологиялық деректерді де, тарихи-философиялық контексті де ескерусіз мүмкін емес деген тұжырым жасалады. Категориялық аппаратты талдау білімнің қалыптасу механизмдерін және субъективті тәжірибені құрудағы мидың рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Панаралық тәсіл сананың «күрделі мәселесін» шешудің бірден-бір дұрыс жолы ретінде танылады.

Кілтті сөздер: философия, ғылым, сана, ми, білім, ойлау, рефлексия, реификация, субстанция.

A. P. Ozkan¹, C. M. Джалмагамбетова²

¹Университет Анкара,

Турция, г. Анкара;

²Евразийский университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 25.11.25.

Поступило с исправлениями 23.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ СОЗНАНИЯ

В данной публикации проводится всесторонний разбор ключевых дискуссий и вызовов, характерных для современной философии сознания. Автор базируется на представлении о том, что когнитивная сфера структурируется через взаимодействие мозга, мышления, знания и самого сознания. Научная значимость изучения этих связей продиктована уникальными характеристиками каждого элемента, определяющими границы данной дисциплины. В статье аргументируется, что аналитическая парадигма отходит от понимания сознания как самостоятельной субстанции. Оно

интерпретируется скорее как концептуальная объективация реификация качеств субъекта, фиксируемых через предикат «сознательный». Подобная по-зиция минимизирует риски дуализма, смещая фокус исследований на лингвистические и функциональные аспекты.

Вопросы о природе ментального и истоках осознанности сопровождали человечество на протяжении всей его истории. В статье рассматриваются ретроспективные аспекты данной проблемы: от неолитических погребальных практик, которые выступают ранними свидетельствами минимально рефлексивного мышления и наличия духовных верований, до философских систем Нового времени. Особое внимание уделяется этимологической и концептуальной связи понятий «сознание» и «совесть». Автор подчеркивает, что, несмотря на их нынешнее семантическое различие, именно акцент эпохи Реформации на совести как на внутреннем, интимном источнике истины сыграл ключевую роль в формировании «обращения вовнутрь». Этот исторический поворот стал фундаментом для современного рефлексивного взгляда на человеческое «Я» и определил вектор развития субъективности в западноевропейской мысли.

В заключительной части статьи анализируется психофизическая проблема и трудности, возникающие при попытке редукции ментальных состояний к нейрофизиологическим процессам мозга. Автор делает вывод, что междисциплинарный подход, объединяющий философию, когнитивистику и нейронауку, является необходимым условием для дальнейшего прогресса в понимании феномена сознания. Статья призывает к переосмыслению классических категорий в свете новых данных о когнитивной архитектуре человека.

Ключевые слова: философия, наука, сознание, мозг, знание, мышление, рефлексия, реификация, субстанция.

FTAMP 02.11.21

<https://doi.org/10.48081/BGQF1871>

***Д. Ш. Орынбасар**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3473-1569>

*e-mail: dimashorynbasar2018@gmail.com

«КЕМЕЛ АДАМ» ИДЕЯСЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ОРНЫ

Мақалада Әлемдік философиялық дәстүр мен қазақ дүниетанымы тұрғысынан «кемел адам» идеясына философиялық-антропологиялық талдау жүргізіледі. Зерттеудің мақсаты-адамның антропологиялық идеалының мазмұнды және құндылық сипаттамаларын анықтау, сондай-ақ оның қазақ мәдени-дүниетанымдық жүйесіндегі философиялық ерекшелігін анықтау. Зерттеу материалдары ретінде философиялық антропология, этика және герменевтика бойынша классикалық және заманауи философиялық еңбектер, сондай-ақ қазақ философиясы мен рухани мәдениетінің мәселелеріне арналған отандық зерттеушілердің жұмыстары пайдаланылды. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-философиялық, салыстырмалы-аналитикалық, герменевтикалық және тұжырымдамалық-аналитикалық әдістер құрады, бұл кемел адам идеясының эволюциясын ашуға және оның мәдени негізделген түсіндірмелерін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде қазақ дүниетанымындағы кемелді адамның идеясы адамгершілік, рухани және әлеуметтік құндылықтардың бірлігіне негізделген тұтас антропологиялық моделі болып табылатыны анықталды, онда жеке тұлғаның жеке дамуы оның қоғам алдындағы жауапкершілігімен тығыз байланысты. Зерттеудің ғылыми жаңалығы әмбебап философиялық негіздер мен ұлттық-мәдени ерекшеліктерді біріктіретін антропологиялық идеалдың ерекше түрі ретінде кемелді адам идеясын қазақша түсіндірудің философиялық негіздемесінде жатыр. Нәтижелер философиялық антропология туралы түсініктерді кеңейтеді және оларды гуманитарлық зерттеулерде, сондай-ақ білім беру тәжірибесінде қолдануға болады.

Кілтті сөздер: кемел адам, философиялық антропология, дәстүрлі философия, рухани құндылықтар, адамгершілік идеал, мәдени бірегейлік.

Кіріспе

Қазіргі әлеуметтік-мәдени қайта құру жағдайында ұлттық мәдениеттің дүниетанымдық негіздерін қалыптастыратын іргелі философиялық идеяларға жүгіну ерекше өзекті болып табылады. Осындай идеялардың бірі-қоғамның жеке тұлғаның моралдық, рухани және интеллектуалды идеалы туралы идеяларын көрсететін әмбебап философиялық-антропологиялық модель ретінде әрекет ететін «кемел адам» тұжырымдамасы. Бұл идея философия тарихында әртүрлі мәдени және өркениеттік контексттерде түсініліп, құндылық белгілері мен қоғам дамуының тарихи жағдайларына байланысты ерекше белгілерге ие болды.

Қазақ дүниетанымында кемел адам идеясы ерекше орын алады, өйткені ол көшпелі өркениет пен ауызша философиялық дәстүр жағдайында қалыптасқан рухани және этикалық нормалардың дәстүрлі жүйесімен тығыз байланысты. Қазақ мәдениетіндегі үйлесімді тұлға туралы идеялар ақыл, ар-намыс, ар-ождан, қоғам алдындағы жауапкершілік, табиғатты құрметтеу және рухани құндылықтардың сабақтастығы сияқты маңызды санаттарға негізделеді. Бұл идеялар қазақ ойшылдарының философиялық мұрасында, сондай-ақ ұрпақтан-ұрпаққа әлеуметтік және моралдық мінез-құлық нормаларын жеткізген фольклорда, поэтикалық және моральдық мәтіндерде көрініс тапты.

Қазақ философиялық ойының жекелеген аспектілеріне арналған зерттеулердің едәуір санына қарамастан, қазақ дүниетанымы контекстінде кемелді адам идеясын тұтас философиялық тұрғыдан түсіну мәселесі осы уақытқа дейін жеткілікті жүйеленбеген күйінде қалып отыр. Ғылыми әдебиеттерде көбінесе жалпы антропологиялық тәсілдер философиялық мазмұны мен дүниетанымдық маңыздылығын жан-жақты талдаусыз немесе жеке моральдық-этикалық санаттар ретінде қарастырылады. Бұл осы идеяның философиялық негіздерін және оның мәдени сәйкестікті қалыптастырудағы рөлін анықтауға бағытталған терең зерттеу қажеттілігін анықтайды.

Осы зерттеудің мақсаты «кемел адам» идеясының философиялық негіздерін талдау және оның қазақ дүниетанымы жүйесіндегі орны мен маңызын анықтау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін мақалада мынадай міндеттерді шешу көзделді:

– кемелді адам тұжырымдамасының философиялық-антропологиялық мазмұнын ашу;

– оның дәстүрлі Қазақ философиясындағы негізгі құндылық және адамгершілік сипаттамаларын анықтау;

– ұлттық дүниетаным контекстінде осы идеяны түсіндірудің ерекшеліктерін анықтау;

– оның қазіргі әлеуметтік-мәдени процестер жағдайындағы өзектілігін негіздеу.

Зерттеудің әдіснамалық негізі әртүрлі философиялық дәстүрлердегі кемелді адам идеясының эволюциясын қарастыруға және оның ерекшелігін қазақ дүниетанымдық контекстінде анықтауға мүмкіндік беретін тарихи-философиялық, салыстырмалы-аналитикалық және герменевтикалық әдістерден тұрады. Зерттеудің теориялық негізі философиялық антропология, этика және мәдени философия мәселелеріне арналған отандық және шетелдік философтардың еңбектері болды.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы қазақ философиялық дәстүрі туралы теориялық түсініктерді кеңейту және тұрақты дүниетанымдық құбылыс ретінде кемелді адам тұжырымдамасын жүйелеу болып табылады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді гуманитарлық зерттеулерде, сондай-ақ философияны, мәдениеттануды және қазақ ойының тарихын зерттеудегі білім беру процесінде пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу материалдары адам табиғаты, жеке тұлға идеалы және антропологиялық санаттардың мәселелерін талдайтын классикалық және заманауи философиялық дереккөздер болды. Көрнекті философтар мен мәдениеттанушылардың еңбектері негізгі теориялық материал ретінде пайдаланылды, оның ішінде И. Кант (оның антропология бойынша жұмысы) философиялық-антропологиялық көзқарас тұрғысынан, М. Хайдеггер және Г. Гадамера (адам болмысын герменевтикалық түсіну), сондай-ақ философиялық антропологиядағы заманауи зерттеулер қарастырылады. Қазақ философиялық дәстүрі контекстінде отандық қазақстандық мәдениет және дүниетаным зерттеушілерінің еңбектерін қамтитын тұлғаның адамгершілік және рухани сипаттамалары туралы идеяларды бейнелейтін мәтіндер мен зерттеулер зерттелді [1, 129–194 б-б.; 2, 253–281-б.; 3, 12-19-б.].

Зерттеудің әдіснамалық негізі философия ғылымында қолданылатын сапалы талдау әдістерін қамтыды. Тарихи-философиялық әдіс тарихи перспективада «кемел адам» идеясының дамуын қайта жаңғырту және оның әртүрлі философиялық дәстүрлерде, оның ішінде қазақ контекстінде қалыптасуының негізгі кезеңдерін анықтау үшін пайдаланылды. Бұл тәсіл классикалық тұжырымдамалардан қазіргі философиялық модельдерге дейінгі антропологиялық идеялардың эволюциясын бақылауға мүмкіндік береді.

Герменевтикалық әдіс философиялық және мәдени мәтіндерді түсіндіруге қолданылады, бұл адам туралы адамгершілік және рухани болмыс ретінде құндылық идеяларының жасырын семантикалық қабаттарын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әсіресе қазақтың дәстүрлі құндылықтары мен тұлға туралы түсініктерін бейнелейтін мәдени-символдық дереккөздерді талдауда маңызды.

Салыстырмалы-аналитикалық әдіс әмбебап философиялық идеяларды қазақ дүниетанымының ерекшеліктерімен салыстыру үшін пайдаланылды. Бұл әдіс батыстық философиялық антропология теорияларын қазақтың дәстүрлі ой ерекшеліктерімен сыни салыстыруды қамтамасыз етті, бұл жалпы тенденцияларды да, бірегей мәдени-тарихи ерекшеліктерді де анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу сонымен қатар негізгі ұғымдарды («кемел адам», «антропологиялық идеал», «тұлға құндылықтары») жүйелеуге және олардың ішкі құрылымын, функционалдық байланыстарын және әртүрлі философиялық дәстүрлердегі семантикалық айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік беретін тұжырымдамалық талдау әдісіне сүйенеді. Бұл тәсіл философия мен мәдениеттану бойынша заманауи әдістемелік зерттеулерде кеңінен ұсынылған.

Аталған әдістерді қолдану кемелді адам идеясының философиялық түсіндірмелерін қайта жаңғыртып қана қоймай, олардың құндылық және дүниетанымдық ерекшеліктерін қазақ дәстүрінде анықтауға мүмкіндік берді. Тарихи-философиялық және герменевтикалық талдау мәдени және философиялық алғышарттар контекстінде антропологиялық идеалды түсіндіруді қамтамасыз етті, ал салыстырмалы-аналитикалық және тұжырымдамалық тәсілдер-адам кемелдігін түсінудің әмбебап және ұлттық анықталған модельдерін салыстыруға жол ашты.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеудің нәтижелері кемелді адам идеясы философиялық антропологияда орталық орын алатынын және адамның мәні, оның мақсаты мен моральдық идеалы туралы идеяларды көрсететін негізгі санат ретінде қарастырылатынын көрсетеді. Философиялық дереккөздерді талдау әлемдік философиялық дәстүрде кемелді адамның тұжырымдамасы адамның ақыл-ойы, адамгершілігі мен әлеуметтік жауапкершілігі арасындағы үйлесімділікті іздеу аясында қалыптасқанын көрсетеді. Сонымен, классикалық философияда адам рационалды ойлауға және моральдық өзін-өзі реттеуге қабілетті тіршілік иесі ретінде түсініледі, бұл Иммануил Канттың антропологиялық көзқарастарында дәйекті түрде көрінеді, мұнда моральдық заң мен ақыл-ойдың автономиясы адам кемелдігінің негізгі критерийлері болып табылады.

Бұл ұстаным XX ғасырдың философиялық антропологиясында одан әрі дамыды, мұнда адам рухани және экзистенциалды қалыптасу процесінде қалыптасатын ашық және аяқталмаған тіршілік иесі ретінде қарастырылады [4, 58–74-б.].

Заманауи философиялық-антропологиялық зерттеулерді талдау нәтижелері кемелді адам идеясы біртіндеп нормативтік идеалдан адамды процесс және жоба ретінде түсінуге ауысатынын көрсетеді. Макс Шелер мен Арнольд Геленнің жазбаларында адамның басқа тіршілік иелерінен өзін-өзі түсіндіру және мәдени шығармашылық қабілетімен ерекшеленетіні, бұл оның кемелдігін статикалық күйге емес, динамикалық процеске айналдыратынын атап көрсетілген. Ганс-Георг Гадамер мен Пол Рикердің еңбектерінде ұсынылған герменевтикалық тәсіл адамның жеке басын қалыптастырудағы интерпретацияның, диалогтың және жауапкершіліктің рөліне назар аудара отырып, осы түсінікті толықтырады [5; 6]. Бұл философиялық ұстанымдар кемелді адам идеясын моральдық, интеллектуалды және экзистенциалды өлшемдерді қамтитын көп өлшемді құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер қазақ дүниетанымында кемел адам идеясы көшпелі мәдениет жағдайында қалыптасқан дәстүрлі рухани және этикалық құндылықтармен тығыз байланыста қалыптасатынын көрсетеді. Отандық философтар мен мәдениеттанушылардың зерттеулерін талдау қазақ антропологиялық моделі адамның адамгершілік қасиеттері оның мінез-құлқы, әлеуметтік жауапкершілігі және қоғамдық тәртіпті сақтауға қосқан үлесі арқылы бағаланатын тұлға мен қоғамның үйлесімділігі қағидатына негізделгенін айғақтайды [7; 8, 45–63-б.]. Қазақстандық зерттеушілердің еңбектерінде ақылдың (ақыл-ойдың), ар-ожданнның, абыройдың (арнамыстың), әділеттің санаттары абстрактілі философиялық ұғымдар емес, адам өмірінің практикалық бағдарлары болып табылатындығы атап көрсетілген.

Философиялық талдау нәтижелері көрсеткендей, қазақ дүниетанымында кемел адам идеясы абстрактілі нормативтік модельдер арқылы емес, дәстүрлі рухани мәдениетте бекітілген құндылық бағдарларының тұрақты жүйесі арқылы қалыптасады [9, 88–104-б.]. Адамның ұтымды-этикалық негіздеріне баса назар аударылатын әмбебап философиялық тұжырымдамалардан айырмашылығы, қазақ антропологиялық дәстүрі адамның ішкі рухани әлемін де, әлеуметтік мінез-құлқын да анықтайтын өзара байланысты моральдық санаттардың жиынтығы арқылы адамның бейнесін ашады [10]. Антропологиялық идеал контекстінде осы құндылықтардың мазмұнды құрылымын және олардың философиялық маңыздылығын анықтау үшін 1-кестеде келтірілген негізгі санаттарды жүйелеу жүргізілді.

1-кесте – Қазақ дүниетанымындағы кемелді адамның құндылық сипаттамалары

Санат	Мағыналық мазмұны	Философиялық маңызы
Ақыл	Саналы шешім мен даналық қабілеті	Адамгершілік таңдаудың негізі
Ар	Ішкі моральдық реттеуші	Рухани жетілу критерийі
Абырой	Адамгершілік мінез-құлықты әлеуметтік тану	Тұлға мен қоғамның байланысы
Әділет	Моральдық нормаларды сақтау	Қоғамдық тәртіптің тұрақтылығы
Жауапкершілік	Қоғам алдындағы іс-әрекеттер үшін жауапкершілік	Жеке тұлғаның ұжымдық өлшемі

1-кестеде келтірілген деректерді талдау қазақ дүниетанымындағы кемелді адамның құндылық сипаттамалары біртұтас және иерархиялық реттелген жүйені құрайды деп бекітуге мүмкіндік береді. Ақыл санаты антропологиялық идеалдың іргелі негізі болып табылады, өйткені саналы моральдық таңдау ақыл арқылы жүзеге асырылады және өзін-өзі көрсету қабілеті қалыптасады. Өз кезегінде, ар (ар-ождан) адамның іс-әрекеттерінің этикалық нормалар мен қоғамдық үміттерге сәйкестігін қамтамасыз ете отырып, ішкі моральдық реттеуші қызметін атқарады.

Бұл жүйеде жеке тұлғаның ішкі рухани әлемін оның әлеуметтік танылуымен байланыстыратын абырой санаты ерекше мәнге ие. Қазақ дәстүріндегі Ар-намыс индивидуалистік сипаттама емес, адамның мінез-құлқының ұжымдық моральдық нормаларға сәйкестігінің көрсеткіші болып табылады. Әділет санаты антропологиялық идеалдың нормативтік аспектісін көрсетеді және моральдық жауапкершілік пен өзара сыйластыққа негізделген қоғамдық қатынастардың тұрақтылығын анықтайды. Жауапкершілік кемел адам идеясының әлеуметтік бағытын және оның жалпы қоғамның игілігіне бағдарлануын баса көрсете отырып, осы құндылық моделін аяқтайды.

Осылайша, 1-кестені талдау қазақтың кемелді адам тұжырымдамасы рухани-адамгершілік және әлеуметтік құндылықтардың синтезіне негізделгенін растайды, оның шеңберінде жеке тұлғаны жеке жетілдіру оның қоғам алдындағы жауапкершілігінен бөлінбейді. Бұл тұжырым философиялық антропология үшін өте маңызды, өйткені ол антропологиялық идеалдардың мәдени анықталған сипатын көрсетеді және адам кемелдігін түсінудің философиялық модельдерінің алуан түрлілігі туралы идеяларды кеңейтеді.

Салыстырмалы талдау нәтижелері негізінен субъектінің автономиясына бағдарланған батыстық философиялық тұжырымдамалардан айырмашылығы, қазақ дүниетанымы тұлғаның ұжымдық өлшеміне ерекше мән беретінін көрсетеді. Дәстүрлі мағынада кемел адам-бұл рухани дамыған адам ғана емес, сонымен бірге моральдық нормаларды сақтайтын, үлкендерді, рулық және

әлеуметтік құндылықтарды құрметтейтін, сондай-ақ табиғатпен үйлесімді әлеуметтік маңызды субъект. Қазақ философиясының зерттеушілері адамның бұл түсінігі жеке тұлғаның дамуы қоғамдық игілікке қарсы емес, оны толықтыратын дүниетанымдық бірегейліктің ерекше түрін қалыптастыратынын атап өтті.

Қазақ дүниетанымындағы кемелді адам идеясының философиялық ерекшелігін тереңірек түсіну үшін анықталған құндылық сипаттамаларын әлемдік философиялық дәстүрде қалыптасқан әмбебап философиялық-антропологиялық модельдермен салыстыру қажет сияқты. Бұл салыстыру антропологиялық идеалдың жалпы негіздерін анықтап қана қоймай, сонымен қатар адам кемелдігін түсінудегі мәдени анықталған айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Кемелді адам идеясын түсіндірудің әмбебап және қазақ модельдеріне салыстырмалы талдау 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Әмбебап және қазақ антропологиялық модельдерін салыстырмалы талдау

Салыстыру критерийі	Әмбебап философиялық модельдер	Қазақ дүниетанымы
Кемелдіктің негізі	Ақыл, жеке тұлғаның автономиясы	Ақыл мен адамгершіліктің үйлесімділігі
Қоғамның рөлі	Екінші	Анықтаушы
Индивидуализм	Айқындалған	Әлеуметтік нормалармен шектелген
Даму мақсаты	Өзін-өзі жүзеге асыру	Қоғамдық игілік және рухани жетілу

2-кестеде келтірілген деректерді талдау әмбебап философиялық-антропологиялық модельдер мен кемел адамның қазақтың тұжырымдамасы ұқсас моральдық принциптерге негізделгенін, алайда олардың түсіндірілу сипаты мен құндылықтар иерархиясы бойынша ерекшеленетінін көрсетеді. Әмбебап философиялық модельдерде орталық орынды тұлғаның ұтымды-этикалық өлшемі алады, мұнда Адамның кемелдігі оның дербестігі, өзін-өзі көрсету қабілеті және жеке өзін-өзі жүзеге асыру деңгейімен анықталады. Осы тәсіл шеңберінде қоғамдық байланыстар субъектінің ішкі дамуына қатысты екінші реттік ретінде қарастырылады.

Қазақ дүниетанымында, керісінше, антропологиялық идеал жеке және ұжымдық принциптердің үйлесімділік принципі негізінде қалыптасады. Кемелді адам қоғамға қарама-қарсы автономды субъект ретінде емес, рухани және моральдық дамуы қоғамдық міндеттерді орындаумен және моральдық нормаларды сақтаумен тығыз байланысты әлеуметтік қосылған тұлға ретінде қарастырылады. Бұл әлеуметтік жауапкершілік, дәстүрлерді құрметтеу және қоғамдық игілікке бағдарлау сияқты құндылықтарға басымдық беруден көрінеді.

Салыстырмалы талдау сонымен қатар адам дамуының мақсатын түсінудегі айырмашылықты көрсетеді. Әмбебап философиялық тұжырымдамаларда жеке тұлғаны жетілдірудің мақсаты көбінесе өзін-өзі жүзеге асыру және жеке тұтастыққа қол жеткізу болып табылады, ал қазақ дәстүрінде түпкі мақсат адам, қоғам және табиғат арасындағы үйлесімді қарым-қатынасты қамтамасыз ететін рухани жетілуге қол жеткізу болып табылады. Бұл айырмашылық антропологиялық идеяларды қалыптастырудың мәдени-тарихи ерекшелігін көрсетеді және қазақ дүниетанымындағы кемелді адам идеясының дербес философиялық маңызы бар екенін растайды.

Осылайша, 2-кестені талдау кемел адам идеясын қазақша түсіндіру әмбебап философиялық модельдерге қарама-қайшы емес, жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени өлшемін қосу арқылы адам кемелдігі туралы философиялық-антропологиялық түсінікті кеңейте отырып, оларды толықтырады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырым зерттеудің ғылыми жаңалығының дәлелін күшейтеді және жұмыста қолданылатын салыстырмалы тәсілдің маңыздылығын растайды.

Алынған нәтижелерді талқылау қазақ дүниетанымындағы кемелді адам идеясы әмбебап философиялық-антропологиялық көзқарастар мен ұлттық-мәдени құндылықтардың синтезі болып табылатынын дәлелдеуге мүмкіндік береді. Бір жағынан, ол адамның адамгершілік жетілуі мен рухани дамуы туралы жалпыадамзаттық идеялармен байланысты, екінші жағынан, адам қоғам мен болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершіліктің тасымалдаушысы ретінде қарастырылатын қазақ мәдениетінің ерекшелігін көрсетеді. Бұл синтез адам өмірінің тұрақты моральдық бағдарлары мен құндылық негіздеріне қажеттілік артқан кезде қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени трансформациялар жағдайында кемелді адамның қазақ моделін өзекті етеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері кемелді адам тұжырымдамасы қазақ рухани мәдениетінің ерекшеліктерін және оның философиялық антропологияның дамуына қосқан үлесін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін маңызды философиялық және дүниетанымдық құбылыс екенін растайды. Анықталған ережелерді талқылау осы идеяға жүгіну мәдениет философиясы, этика және жаһандық өзгерістер жағдайында адами бірегейлікті қалыптастыру мәселелері саласындағы одан әрі зерттеулердің перспективаларын ашатынын көрсетеді.

Қорытынды

Жүргізілген философиялық-антропологиялық зерттеу әлемдік философиялық дәстүр мен қазақ дүниетанымы контекстінде кемелді адам идеясының мазмұнды және құндылық негіздерін анықтауға мүмкіндік берді. Әмбебап философиялық тұжырымдамаларда тұлғаның антропологиялық идеалы негізінен рационалды-этикалық санаттардың айналасында қалыптасады,

мысалы, ақыл-ойдың автономиясы, моральдық жауапкершілік және жеке өзін-өзі жүзеге асыру, бұл классикалық және заманауи философиялық тәсілдерді талдаумен расталады.

Тарихи-философиялық, герменевтикалық, салыстырмалы-аналитикалық және тұжырымдамалық әдістер негізінде кемелді адам идеясын қазақша түсіндіру рухани-адамгершілік құндылықтар тұлғаның әлеуметтік өлшемінен бөлінбейтін тұтас антропологиялық модель болып табылатынын дәлелденді. 1-кестеде келтірілген құндылық сипаттамаларын талдау ақыл, ар, абырой, әділет және жауапкершілік санаттары адамның ішкі рухани дамуын да, оның қоғамдық ортадағы мінез-құлқын да анықтайтын жүйелі ұйымдастырылған құрылымды құрайтынын көрсетті [11; 12].

2-кестеде көрсетілген әмбебап және қазақ антропологиялық модельдерін салыстырмалы талдау жалпы моральдық негіздер болған кезде бұл тәсілдер адами жетілдіру мақсатын түсінуде екпінмен ерекшеленетінін анықтауға мүмкіндік берді. Егер әмбебап модельдер негізінен субъектінің дербестігі мен жеке өзін-өзі жүзеге асыруына бағдарланған болса, онда қазақ дүниетанымы тұлға мен қоғам үйлесімінің басымдығын, сондай-ақ рухани жетілудің қажетті шарты ретінде әлеуметтік жауапкершілікті баса көрсетеді.

Алынған нәтижелер әмбебап философиялық негіздер мен ұлттық-мәдени ерекшеліктерді біріктіретін антропологиялық идеалдың дербес түрі ретінде кемелді адамның қазақ моделінің философиялық негіздемесінен тұратын зерттеудің ғылыми жаңалығын растайды. Бұл тұжырым философиялық антропологияның теориялық шеңберін кеңейтеді және ұлттық дүниетанымдық дәстүрлердің адам кемелдігі туралы идеяларды қалыптастырудағы маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы алынған тұжырымдарды гуманитарлық зерттеулерде, философия мен мәдениеттану бойынша білім беру бағдарламаларында, сондай-ақ қазіргі әлеуметтік-мәдени трансформациялар жағдайында тұлғаның рухани-адамгершілік бағдарларын түсінуге бағытталған әрі қарайғы пәнаралық зерттеулерде қолдану мүмкіндігі болып табылады. Әрі қарайғы зерттеулердің перспективалары Қазіргі қазақстандық философиялық Ойдағы кемелді адам идеясының трансформациясын талдаумен және оны жаһандық философиялық дискурстармен байланыстырумен байланысты.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Кант, И.** Антропология с прагматической точки зрения. – М. : Наука, 1999. – 471 с.

- 2 **Шелер, М.** Положение человека в космосе // Избранные произведения. – М. : Gnozis, 1994. – С. 129–194.
- 3 **Гелен, А.** О систематике антропологии // Проблема человека в философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 253–281.
- 4 **Рикёр, П.** Я-сам как другой. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.
- 5 **Гадамер, Х.-Г.** Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
- 6 **Хайдеггер, М.** Бытие и время. – М. : На край света, 1997. – 452 с.
- 7 **Нысанбаев, А. Н.** Философия казахского народа. – Алматы : Гылым, 2002. – 320 с.
- 8 **Касымжанов, А. Х.** Мироззрение казахов : философско-культурологический анализ. – Алматы : Рауан, 1996. – 284 с.
- 9 **Есим, Г.** Философия Абая. – Алматы : Атамұра, 2005. – 240 с.
- 10 **Абылкасымова, А. Е.** Духовные ценности казахской культуры в контексте философской антропологии // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии». – 2018. – № 4(66). – С. 12–19.
- 11 **Ricoeur, P.** Oneself as Another. – Chicago : University of Chicago Press, 1992. – 385 p.
- 12 **Scheler, M.** The Human Place in the Cosmos. – Evanston : Northwestern University Press, 2009. – 112 p.

References

- 1 **Kant, I.** Antropologiya s pragmaticheskoy tochki zreniya [Anthropology from a pragmatic point of view]. – Moscow : Nauka, 1999. – 471 p.
- 2 **Scheler, M.** Polozhenie cheloveka v kosmose [The Human Place in the Cosmos]. In: Izbrannye proizvedeniya. – Moscow : Gnozis, 1994, P. 129–194.
- 3 **Gehlen, A.** O sistematike antropologii [On the Systematics of Anthropology]. In: Problema cheloveka v filosofii [The Problem of Man in Philosophy]. – Moscow : Progress, 1988. – P. 253–281.
- 4 **Ricoeur, P.** Ya-sam kak drugoi [Oneself as Another]. – Moscow : Izdatel'stvo gumanitarnoi literatury, 2008, 416 p.
- 5 **Gadamer, H.-G.** Istina i metod. Osnovy filosofskoi germenевтики [Truth and Method: Fundamentals of Philosophical Hermeneutics]. – Moscow : Progress, 1988. – 704 p.
- 6 **Heidegger, M.** Bytie i vremya [Being and Time]. – Moscow : Na Krai Sveta, 1997. – 452 p.

- 7 **Nysanbayev, A. N.** Filosofiya kazakhskogo naroda [Philosophy of the Kazakh People]. – Almaty : Gylym, 2002. – 320 p.
- 8 **Kassymzhanov, A. Kh.** Mirovozzrenie kazakhov: filosofskokul'turologicheskii analiz [Worldview of the Kazakhs: A Philosophical and Cultural Analysis]. – Almaty : Rauan, 1996. – 284 p.
- 9 **Yesim, G.** Filosofiya Abaya [Abai's Philosophy]. – Almaty : Atamura, 2005. – 240 p.
- 10 **Abylkasymova, A. E.** Dukhovnye tsennosti kazakhskoi kul'tury v kontekste filosofskoi antropologii [Spiritual Values of Kazakh Culture in the Context of Philosophical Anthropology]. // Vestnik KazNU. Seriya filosofii, kul'turologii i politologii. – 2018. – No. 4(66). – P. 12–19.
- 11 **Ricoeur, P.** Oneself as Another. – Chicago : University of Chicago Press, 1992. – 385 p.
- 12 **Scheler, M.** The Human Place in the Cosmos. – Evanston : Northwestern University Press, 2009. – 112 p.

04.01.26. ж. баспаға түсті.

31.01.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

**Д. Ш. Орынбасар*

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 04.01.26.

Поступило с исправлениями 31.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИДЕИ «СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА» И ЕЁ МЕСТО В КАЗАХСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ

В статье проводится философско-антропологический анализ идеи «кемел адам» («совершенного человека») в контексте мировой философской традиции и казахского мироззрения. Цель исследования заключается в выявлении содержательных и ценностных характеристик антропологического идеала человека, а также в определении его философской специфики в казахской культурно-мировоззренческой системе. В качестве материалов исследования использованы классические и современные философские труды по философской антропологии, этике и герменевтике, а также

работы отечественных исследователей, посвящённые проблемам казахской философии и духовной культуры. Методологическую основу исследования составили историко-философский, сравнительно-аналитический, герменевтический и концептуально-аналитический методы, позволившие раскрыть эволюцию идеи совершенного человека и выявить её культурно обусловленные интерпретации. В результате исследования установлено, что идея совершенного человека в казахском мировоззрении представляет собой целостную антропологическую модель, основанную на единстве нравственных, духовных и социальных ценностей, в рамках которой индивидуальное развитие личности тесно связано с её ответственностью перед обществом. Научная новизна исследования заключается в философском обосновании казахской интерпретации идеи совершенного человека как особого типа антропологического идеала, сочетающего универсальные философские основания и национально-культурную специфику. Полученные результаты расширяют представления о философской антропологии и могут быть использованы в гуманитарных исследованиях, а также в образовательной практике.

Ключевые слова: совершенный человек, философская антропология, традиционная философия, духовные ценности, нравственный идеал, культурная идентичность.

**D. Sh. Orynbassar*

Abai Kazakh National Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 04.01.26.

Received in revised form 31.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE IDEA OF THE «PERFECT HUMAN» AND ITS PLACE IN THE KAZAKH WORLDVIEW

The article provides a philosophical and anthropological analysis of the idea of the «perfect human» (kemel adam) from the perspectives of the global philosophical tradition and the Kazakh worldview. The purpose of the study is to identify the substantive and value-based characteristics of the anthropological ideal of the human being, as well as to determine its

philosophical specificity within the Kazakh cultural and worldview system. The research materials include classical and contemporary philosophical works on philosophical anthropology, ethics, and hermeneutics, as well as studies by domestic scholars devoted to the issues of Kazakh philosophy and spiritual culture. The methodological framework of the study is based on historical-philosophical, comparative-analytical, hermeneutic, and conceptual-analytical methods, which made it possible to reveal the evolution of the idea of the perfect human and to identify its culturally conditioned interpretations. The results of the study demonstrate that the idea of the perfect human in the Kazakh worldview represents a holistic anthropological model grounded in the unity of moral, spiritual, and social values, in which individual personal development is closely connected with responsibility toward society. The scientific novelty of the research lies in the philosophical substantiation of the Kazakh interpretation of the idea of the perfect human as a distinctive type of anthropological ideal that integrates universal philosophical foundations with national and cultural specificity. The findings expand the understanding of philosophical anthropology and may be applied in humanities research as well as in educational practice.

Keywords: perfect human, philosophical anthropology, traditional philosophy, spiritual values, moral ideal, cultural identity.

<https://doi.org/10.48081/BGQF1872>

***А. Ч. Рамазанова¹, М. Ж. Кикимбаев²,
А. Ж. Атымтаева³, Б. Ш. Шыныбеков⁴**

^{1,2,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴Тұран университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8871-1477>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4157-3302>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3676-2273>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3828-2797>

*e-mail: ramazanova.a.ch@gmail.com

ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ПЕН ЭТИКАЛЫҚ ДИЛЕММАЛАР: МҰХТАР МАҒАУИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСТІ

Бұл мақалада Мұхтар Мағауин шығармаларындағы ұлттық бірегейлік пен этикалық дилеммалар рухани мәдениет контекстінде философиялық тұрғыда талданады. Зерттеу жазушы прозасын тарихи жады, моральдық таңдау және рухани жауапкершілік тоғысатын күрделі этикалық модель ретінде қарастырады. Мағауин шығармаларындағы кейіпкерлердің таңдауы дәстүр мен заман талабы, ар-ождан мен бейімделу, еркіндік пен жауапкершілік арасындағы қайшылықтар арқылы ашылады.

Зерттеуде «Тазының өлімі» [1], «Көк мұнар» [2], «Бір атаның балалары» [3], «Сары қазақ» [4], «Мен» [5] шығармалары герменевтикалық және аксиологиялық әдістер негізінде талданып, ұлттық болмыстың көркем мәтінде қалай этикалық категорияға айналатыны айқындалады. Жазушының көркем әлемінде ұлттық бірегейлік дайын күйінде берілмей, жеке тұлғаның моральдық таңдауы мен рухани ұстанымы арқылы қалыптасатын құндылық ретінде сипатталады.

Мақала нәтижелері Мұхтар Мағауин шығармашылығының қазақ қоғамындағы рухани дағдарыс, тарихи жадының үзілуі және мәдени сабақтастық мәселелерін түсіндірудегі философиялық әлеуетін

айқындайды, сондай-ақ оның прозасының қазіргі гуманитарлық зерттеулер үшін маңызын көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері халық білімін философиялық тұрғыда талдаудың әдіснамалық мүмкіндіктерін кеңейтіп, қазақ прозасындағы этикалық ойлаудың көркемдік формаларын анықтауға негіз болады.

Кілтті сөздер: ұлттық бірегейлік, этикалық дилемма, тарихи жады, мәдени жады, рухани мәдениет, мораль философиясы, Мұхтар Мағауин.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлік пен рухани құндылықтарды сақтау мәселесі философиялық ойдың өзекті бағыттарының біріне айналып отыр. Ұлттық болмыс тек мәдени немесе этностық сипатпен шектелмей, адам мен қоғам арасындағы моральдық жауапкершілік, тарихи жады және этикалық таңдау арқылы айқындалатын күрделі рухани құрылым ретінде көрініс табады [6, 22-б.; 7, 15-б.]. Осы тұрғыдан алғанда көркем әдебиет ұлттық сананың философиялық рефлексия алаңы болып табылады.

Қазақ әдебиетінде бұл мәселелерді терең көтерген қаламгерлердің бірі – Мұхтар Мағауин. Оның шығармаларында адам болмысы, ар-ождан, тарихи әділеттілік, ұлттық жады және рухани жауапкершілік мәселелері көркем баяндаумен қатар, философиялық-этикалық мазмұнға ие. Мағауин прозасы ұлттық болмысты идеологиялық ұран немесе ностальгиялық естелік ретінде емес, моральдық таңдау арқылы қалыптасатын тірі рухани процесс ретінде бейнелейді.

Жазушы шығармаларындағы этикалық дилеммалар жеке тұлғаның ішкі әлемімен ғана шектелмей, тұтас ұлттың тарихи тәжірибесімен сабақтасады. Ар-намыс, адалдық, еркіндік, парыз сияқты құндылықтар кейіпкерлер тағдыры арқылы сынға түсіп, нақты тарихи-әлеуметтік жағдайларда қайта пайымдалады. Бұл тұрғыда Мағауин прозасы ұлттық бірегейліктің этикалық негіздерін ашатын философиялық мәтін ретінде бағалануы мүмкін [1], [2], [3] [4], [5].

Осы зерттеудің мақсаты – Мұхтар Мағауин шығармаларындағы ұлттық бірегейлік феноменін *этикалық дилемма және рухани жауапкершілік категориялары* арқылы философиялық тұрғыда талдау. Зерттеу барысында герменевтикалық талдау, аксиологиялық әдіс және мәдени-философиялық интерпретация қолданылып, жазушы шығармаларының ұлттық сана мен мораль философиясын қалыптастырудағы рөлі айқындалады.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеуде Мұхтар Мағауин шығармаларындағы ұлттық бірегейлік, этикалық дилеммалар және рухани мәдениет феномендерін талдау үшін *кешенді*

философиялық-әдіснамалық тәсіл қолданылды. Зерттеу әдістері гуманитарлық ғылымдардағы интерпретативтік парадигмаға негізделіп, көркем мәтінді мәдени-философиялық және этикалық контексте пайымдауға бағытталды.

Негізгі әдіс ретінде *герменевтикалық талдау* пайдаланылды. Бұл әдіс М. Мағауин шығармаларындағы көркем бейнелерді, символдарды және нарративтік құрылымдарды олардың тарихи-мәдени және рухани мәндік қабаттарымен бірлікте түсіндіруге мүмкіндік береді. Герменевтикалық тәсіл авторлық мәтінді тек эстетикалық туынды ретінде емес, *ұлттық тәжірибенің, тарихи жадтың және моральдық рефлексияның көрінісі* ретінде қарастыруды көздейді.

Зерттеу барысында П. Рикердің *нарративтік бірегейлік тұжырымдамасы* әдіснамалық тірек ретінде қолданылды [8]. Бұл тұжырымдамаға сәйкес, жеке тұлғаның да, тұтас ұлттың да бірегейлігі тарихи баяндаулар мен мәдени әңгімелер арқылы қалыптасады. Осы тұрғыда Мағауин прозасы ұлттық болмысты сақтаудың нарративтік формасы ретінде қарастырылып, кейіпкерлердің моральдық таңдаулары ұлттық жадымен және тарихи жауапкершілікпен байланыста талданды.

Сонымен қатар, зерттеуде Ч. Тейлордың *шынайылық этикасы* [9] мен А. МакИнтайрдың *ізгілікке негізделген этика* [10] қағидаттары қолданылды. Бұл теориялық ұстанымдар Мағауин шығармаларындағы ар-ождан, парыз, адалдық, жауапкершілік сияқты моральдық категорияларды дәстүрлі қазақ дүниетанымы мен қазіргі заманғы этикалық дағдарыс контексінде саралауға мүмкіндік берді. Этика бұл зерттеуде абстрактілі нормалар жүйесі ретінде емес, *таңдау сәтінде көрінетін моральдық тәжірибе* ретінде түсіндіріледі.

Ұлттық бірегейлік мәселесін талдауда Я. Ассманның *мәдени жады тұжырымдамасы* [11] және Ю. Лотманның *семиотикалық мәдениет теориясы* [12] пайдаланылады. Бұл тәсілдер Мағауин шығармаларындағы қазақ ұлтының тарихи сана, дәстүр, символдық бейнелер мен ұлттық кодтардың сақталу механизмдерін ашуға мүмкіндік берді. Әсіресе «Тазының өлімі» шығармасындағы тазы бейнесі мәдени жадтың, рухани сабақтастықтың және моральдық тұтастықтың символы ретінде қарастырылады.

Зерттеуде сондай-ақ, *салыстырмалы-философиялық талдау* қолданылып, Мағауиннің «Тазының өлімі», «Көк мұнар», «Бір атаның балалары», «Сары қазақ», «Мен» атты шығармаларындағы этикалық дилеммалардың өзара сабақтастықта талданады. Бұл әдіс жазушы прозасындағы моральдық категориялардың сыртқы мінез-құлық этикасынан экзистенциалдық-рефлексиялық деңгейге дейінгі эволюциясын анықтауға мүмкіндік береді.

Дереккөздік негіз ретінде Мұхтар Мағауиннің көркем шығармалары, отандық және шетелдік философиялық-этикалық зерттеулер, қазақ рухани мәдениеті мен ұлттық дүниетанымға арналған еңбектер пайдаланылды.

Зерттеу барысында әдеби мәтін философиялық дереккөз ретінде қарастырылып, *әдебиет пен философияның шекаралық кеңістігіндегі* мағыналық талдау жүзеге асырылды.

Осы әдістердің жиынтығы Мағауин шығармашылығын ұлттық бірегейлік пен этикалық жауапкершілік мәселелерін бейнелейтін *рухани-философиялық феномен* ретінде кешенді түрде пайымдауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Ұлттық этика әрбір ұлттың тарихи тәжірибесі мен рухани болмысына сай қалыптасады. Адамгершілік, ар-ождан, парыз, жауапкершілік, құрмет сияқты моральдық ұстанымдар белгілі бір мәдени ортада нақты мазмұнға ие болады. Мұхтар Мағауиннің прозасын осы тұрғыдан қарастырғанда, оның шығармаларын тек әдеби құбылыс ретінде емес, ұлттық болмысты этикалық категория ретінде пайымдайтын философиялық мәтіндер ретінде талдауға, рухани мәдениет ұлттық болмыстың тұрақты, дайын күйі емес, үнемі сынға түсетін, тарихи және моральдық таңдаулар арқылы айқындалатын үдеріс ретінде бейнелеуге мүмкіндік туады. Жазушының шығармаларында мораль жеке тұлғаның ішкі таңдауы арқылы ғана емес, тұтас ұлттың тарихи жады мен рухани жауапкершілігі арқылы көрініс табады.

Осы тұрғыда «Тазының өлімі» повесі Мағауин шығармашылығындағы ұлттық-этикалық ойдың шоғырланған көрінісі болып табылады. Повестегі тазы бейнесі қазақ дүниетанымындағы аңшылық дәстүрдің элементі ғана емес, адам мен табиғат, адам мен ар-ождан арасындағы онтологиялық байланыстың символы ретінде бейнеленеді. Тазы – адамның ішкі рухани тектілігінің, адалдығы мен моральдық тазалығының сыртқы формасы. Сондықтан, тазының өлімі жекелеген бір тіршілік иесінің жоғалуы емес, рухани тұтастықтың үзілу актісі ретінде көрінеді [1, 56-58-б.]. Бұл үзілу адам болмысының өз моральдық негізінен ажырауын білдіреді. Мұнда этикалық дилемма нақты өмірлік жағдай арқылы қойылады: адам өз рухани түп-тамырына адал қала ала ма, әлде заманның ыңғайына бейімделе ме?.

Бұл интерпретация А. МакИнтайр ұсынған ізгілікке негізделген этикамен де сабақтас. МакИнтайр бойынша мораль абстрактілі қағидалар жиынтығы емес, белгілі бір дәстүр аясында қалыптасатын ізгілік тәжірибесі болып табылады. «Тазының өлімінде» тазы бейнесі дәл осындай дәстүрлік моральдың тасымалдаушысы ретінде көрінеді. Тазыдан айырылу – тек бір құндылықтың жоғалуы емес, ізгілікке негізделген өмір салтының үзілуі. Осылайша, Мағауин прозасында мораль жеке шешім емес, дәстүр арқылы қалыптасқан этикалық тәжірибе ретінде көрініс табады [10, 221-б.].

Мағауин үшін дәстүр өткенді қайталау емес, моральдық бағдарды сақтаудың тірі формасы болып табылады. Бұл тұрғыда жазушы

А. МакИнтайр сипаттаған «дәстүр ішіндегі рационалдылық» қағидатына жақындайды. Мағауин кейіпкерлері үшін дәстүр сыртқы ереже емес, ар-ожданды қалыптастыратын ішкі кеңістік. Дәстүрден қол үзу тек мәдени үзіліс емес, этикалық бағдардың жоғалуы. Осылайша, жазушы дәстүрді мәдени феноменнен философиялық-этикалық категория деңгейіне көтереді.

Бұл тұрғыда тазы бейнесі тек символдық деңгейде ғана емес, онтологиялық мәнге ие. Тазы – адам болмысының табиғатпен және моральмен байланысының көрінетін формасы. Адам мен тазы арасындағы қатынас – адам мен өзінің ар-ожданы арасындағы қатынастың метафорасы. Сондықтан тазының өлімі болмыстық үзілу актісі ретінде көрінеді: адам өз рухани негізінен ажырайды. Бұл П. Рикердің нарративтік бірегейлік тұжырымдамасымен сәйкес келеді, өйткені мұнда ұлттық болмыс белгілі бір оқиға арқылы емес, моральдық күйреу арқылы «әңгімеленеді» [8]. Тазының өлімі – ұлттық бірегейліктің дағдарысын білдіретін нарративтік түйін. Осы арқылы Мағауин ұлттық бірегейлікті мәдени белгі немесе этностық сипат ретінде емес, этикалық жауапкершілікке негізделген рухани процесс ретінде көрсетеді.

Тазы бейнесін Мағауин қазақ мәдениетіндегі терең тарихи-антропологиялық контексте қайта жандандырады. Дәстүрлі көшпелі дүниетанымда тазы тек аңшылық құралы емес, еркіндік пен тектіліктің, серіктестік пен сенімнің көрінісі болып саналған. Ол адаммен иерархиялық емес, этикалық қатынаста тұрған тіршілік иесі ретінде қабылданған. Осы тұрғыда Мағауин тазы арқылы көшпелі мәдениетке тән адам–табиғат үйлесімін, болмыстың симбиотикалық моделін көрсетеді. Тазының өлімі – осы мәдени модельдің күйреуін білдіретін философиялық метафора.

П. Рикердің нарративтік бірегейлік тұжырымдамасы тұрғысынан алғанда, Мағауин шығармаларындағы ұлттық болмыс белгілі бір тарихи деректер арқылы емес, моральдық оқиғалар тізбегі арқылы қалыптасады. Ұлт өз бірегейлігін батырлық жеңістермен емес, ар-ождан сынақтарынан өту арқылы баяндайды. Осы тұрғыда «Тазының өлімі» ұлттық болмыстың нарративтік құрылымындағы «үзіліс нүктесі» ретінде қызмет атқарады, онда моральдық күйреу ұлттың өзін-өзі тануындағы шешуші сәтке айналады.

Мағауиннің этикалық жүйесі Ч. Тейлор сипаттаған шынайылық этикасымен де үндеседі [9]. Адамның моральдық болмысы сыртқы нормаларға бейімделумен емес, ішкі ар-ожданымен үйлесімде өмір сүруімен өлшенеді. «Тазының өлімінде» тазыға жасалған қиянат – кездейсоқ тұрмыстық әрекет емес, адамның ішкі моральдық бағдарынан айрылған сәтін айқындайтын белгі. Этика бұл жерде заңдар жүйесі ретінде емес, болмыстық

өлшем ретінде көрінеді. Адамның рухани құлдырауы оның табиғатпен, дәстүрмен және өз ар-ожданымен байланысының үзілуінен басталады.

Қазіргі кезде құмай тазының ұлттық жеті қазына қатарына енгізіліп, мемлекеттік деңгейде дәріптеле бастауы Мағауин шығармасында көтерілген этикалық мәселенің тарихи кездейсоқ емес екенін көрсетеді. Бұл үрдіс мәдени символдың институционалдық деңгейде қайта танылуын білдіреді. Яғни көркем мәтінде жоғалып бара жатқан рухани құндылық ретінде бейнеленген тазы бейнесі қазіргі қоғамдық санада қайтадан этикалық және мәдени бағдарға айналып отыр [13]. Бұл жағдай әдебиет пен әлеуметтік шындық арасындағы нарративтік сабақтастықтың сақталғанын көрсетеді.

Мағауин шығармаларындағы ұлттық бірегейлік мәселесі тарихи жадпен тығыз байланысты. Бұл аспект «Сары қазақ» романында терең философиялық сипат алады. Романда тарихи жадының әлсіреуі ұлттық болмыстың формалдану қаупін тудырады. Жазушы үшін ең үлкен трагедия – ұлттың физикалық жойылуы емес, рухани ұмытшақтық. Өткенге немқұрайды қарау – болашақ алдындағы жауапкершіліктен бас тарту. Бұл тұжырым Я. Ассманның мәдени жады теориясымен сәйкес келеді: тарихи жады – ұлттың рухани тұтастығын сақтайтын негізгі тетік [12, 78-б.].

«Сары қазақ» романында тарихи жады жеке естеліктер жиынтығы емес, ұлттың өзін-өзі сақтау механизмі ретінде бейнеленеді. Бұл Я. Ассман ұсынған мәдени жады тұжырымдамасымен тікелей сәйкес келеді, мұнда жады өткенді сақтау үшін емес, болашақты бағдарлау үшін қызмет етеді. Мағауин тарихи ұмытшақтықты тек мәдени проблема ретінде емес, моральдық жауапкершіліктен бас тартудың белгісі ретінде көрсетеді. Осы тұрғыда тарихи жады Мағауинде этикалық категорияға айналады.

Зерттеу нәтижелері Мағауин прозасында этикалық дилеммалардың даму динамикасын айқындайды. Егер «Тазының өлімінде» мораль табиғатпен және дәстүрмен байланысты сыртқы кеңістікте іске асса, «Көк мұнар» романында этикалық мәселе адамның ішкі рухани әлеміне ауысады. Мұнда негізгі дилемма – шындық пен бейімделу, еркін ой мен идеологиялық қысым арасындағы қақтығыс. Бұл ауысым Мағауин этикасының мінез-құлықтық модельден экзистенциалдық-рефлексиялық деңгейге көтерілуін көрсетеді. Осылайша, жазушы этиканы тек әрекетке қатысты емес, болмысқа қатысты категория ретінде дамытады.

Бұл жағдай Ч. Тейлор сипаттаған шынайылық этикасының негізгі қағидаларымен сәйкес келеді. Тейлор бойынша тұлғаның моральдық болмысы сыртқы бейімделумен емес, өзінің ішкі «мағыналық көкжиегін» сақтай алуымен өлшенеді. «Көк мұнар» романындағы кейіпкердің ішкі қайшылығы – дәл осы мағыналық бағдардың бұзылу қаупін көрсетеді.

Мағауин бұл арқылы моральдық таңдау мәселесін әлеуметтік қысым жағдайындағы экзистенциалдық сынақ деңгейіне көтереді.

«Мен» романында ұлттық бірегейлік мәселесі жаңа деңгейде қойылады. Бұл шығармада этикалық дилемма жеке кейіпкер тағдыры арқылы емес, этикалық субъект мәселесі арқылы ашылады. Мағауин «мен» ұғымын эгоцентрлік деңгейде емес, ұлт атынан жауапкершілік алатын моральдық позиция ретінде ұсынады. Бұл тұрғыда роман ұлттық болмыстың философиялық өзін-өзі тану формасына айналады. Жеке адамның ішкі дауысы ұлттың тарихи жадымен және рухани миссиясымен астасады. Мұнда «мен» – ар-ожданның дауысы.

Бұл тұрғыда «Мен» романы философиялық субъект мәселесін көтереді. Мағауиннің «мені» декарттық таным субъектісі емес, моральдық жауапкершілік алатын тарихи субъект. Ол өз өмірін баяндау арқылы ұлттың рухани тарихын қайта құрады. Осы тұрғыда роман ұлттық бірегейліктің нарративтік өзін-өзі тану формасы ретінде көрінеді, ал авторлық «мен» – этикалық жауапкершіліктің көрінісі.

Мағауиннің «Мен» романын жазуы қазақ әдебиетіндегі авторлық сананың жаңа кезеңін білдіреді. Бұл шығармада жазушы өзін тек баяндаушы ретінде емес, ұлттық болмыстың этикалық жауапкершілігін мойнына алған субъект ретінде көрсетеді. Осы тұрғыда Мағауинді қазақ рухани дәстүріндегі Абай мен Шәкәрімнің моральдық рефлексия желісімен сабақтастыруға болады. Ол сияқты Мағауин де ұлттық болмысты дайын аксиома ретінде емес, үздіксіз өзін-өзі сұрау арқылы танылатын рухани міндет ретінде қарастырады.

Мағауин шығармаларындағы ұлттық болмыс тұйық жүйе емес. «Біратаның балалары» повесінде ұлттық таным жалпыадамзаттық этикалық өлшемдермен ұштасады. Соғыс жағдайында өзге ұлт баласын бауырына басу – қазақ дүниетанымындағы адамгершілік идеалдың көрінісі. Бұл шығармада ұлттық бірегейлік бөлетін емес, біріктіретін рухани күш ретінде бейнеленеді. Ұлттың кемелдігі өз болмысын сақтай отырып, өзгені жоққа шығармауында көрінеді.

Тазы бейнесінің қазіргі мәдени кеңістікте жаңдануы оның бастапқы этикалық мәнінің жойылмағанын көрсетеді. Бұл құбылысты мәдени семиотика тұрғысынан қарастырғанда, тазы архетиптік символ ретінде жаңа формада қайта кодталуда. Егер Мағауин прозасында тазы моральдық болмыстың жоғалуын білдірсе, қазіргі мәдени тәжірибеде ол рухани құндылықты қалпына келтіруге бағытталған ұмтылыстың белгісі ретінде көрінеді. Осылайша, бір символ әртүрлі тарихи кезеңде әртүрлі этикалық функция атқарады. Құмай тазының Қазақстанда ұлттық жеті қазына қатарына

енгізіліп, мемлекеттік деңгейде дәріптеле бастауы көтерген этикалық мәселенің тарихи кездейсоқ емес екенін көрсететіндей. Бұл көркем мәтінде жоғалып бара жатқан рухани құндылықтың қазіргі қоғамдық санада қайта өзектенуін білдіреді. Сондай-ақ, тазы бейнесінің қазіргі мәдени кеңістікте «Лашын» бейнесі арқылы мүсінделуі, среттеле бастауы ұлттық символдың утилитарлық емес, мәндік деңгейде өмір сүруін дәріптеуде. Бұл құбылыс рухани мазмұнның көркем форма арқылы жаңа мәдени кодқа айналуын және әдеби идеяның қазіргі мәдени тәжірибеде семиотикалық трансформация арқылы жалғасының болуын білдіреді.

Осылайша, жүргізілген талдау Мұхтар Мағауин шығармаларында ұлттық бірегейлік пен этикалық дилеммалар өзара ажырамас ұғымдар екенін көрсетеді. Жазушы ұлттық болмысты дайын мәдени форма ретінде емес, күнделікті моральдық таңдау арқылы қайта расталып отыратын рухани жауапкершілік ретінде ұсынады. Мағауин кейіпкерлері ар мен пайда, адалдық пен бейімделу, өткен мен бүгін арасындағы күрделі кеңістікте өмір сүреді. Бұл кеңістік – тек көркемдік құрылым емес, қазіргі қоғам үшін де өзектілігін жоғалтпаған философиялық мәселе.

Ұлттық бірегейлікті этикалық таңдау ретінде түсіндіру Мағауин прозасын философиялық рефлексия кеңістігіне шығарады. Бұл жерде мәселе жеке кейіпкерлердің моральдық шешімінде емес, ұлттық сананың өзін-өзі қалай пайымдайтынында жатыр. Мағауин шығармалары ұлттық болмысты қалыптасқан шындық ретінде емес, үнемі қайта сұралатын, сыннан өтетін рухани міндет ретінде көрсетеді. Осы тұрғыда жазушының прозасы ұлттық философиялық ойдың ерекше формасы ретінде бағалануы мүмкін.

Бұл тұжырымдар З. Наурызбаеваның Мұхтар Мағауиннің «Мен» романына берген мәдени-философиялық талдауымен де үндеседі [14, 78-б.]. Зерттеуші бұл шығарманы мемуарлық мәтіннен гөрі ұлттық руханияттың өзін-өзі пайымдау кеңістігі ретінде қарастырып, жазушының жеке «мені» арқылы ұлттың тарихи жады мен рухани жауапкершілігі көрініс табатынын атап өтеді. Бұл пайымдау мақалада алынған нәтижелерді сыртқы ғылыми дискурс аясында растауға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR28713029 «Қазіргі ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы халық шығармашылығының әлеуметтік рөлін зерттеу: рухани мәдениетті өзгерту және қайта құру» атты ғылыми бағдарламасы аясында әзірленді.

Қорытынды

Мақалада Мұхтар Мағауин шығармашылығы ұлттық бірегейлікті қалыптастыратын рухани-этикалық кеңістік ретінде философиялық тұрғыда

қарастырылды. Зерттеу нәтижелері жазушы прозасының ұлттық болмысты дайын, өзгермейтін құндылық ретінде емес, этикалық таңдау арқылы үнемі жаңарып отыратын рухани процесс ретінде бейнелейтінін көрсетті. Мағауин шығармаларындағы кейіпкерлер тағдыры ар-ождан, жауапкершілік, еркіндік және тарихи жады арасындағы күрделі моральдық қайшылықтар арқылы ашылады.

Мағауин прозасындағы этикалық дилеммалар жеке тұлғаның ішкі күйзелісімен ғана шектелмей, тұтас ұлттың тарихи тәжірибесімен сабақтасып жатады. «Тазының өлімі», «Көк мұнар», «Бір атаның балалары», «Сары қазақ», «Мен» сияқты шығармаларда моральдық таңдау мәселесі дәстүр мен модерн, бейімделу мен адалдық, ұмытшақтық пен тарихи жауапкершілік арасындағы қарама-қарсылық арқылы көрініс табады. Бұл шығармаларда ұлттық болмыс адамнан моральдық бейтараптықты емес, рухани жауапкершілікті талап ететін болмыстық позицияретінде ұсынылады.

Зерттеу барысында Мұхтар Мағауин шығармалары ұлттық жадыны сақтаудың көркем формасы ғана емес, қазіргі қоғамдағы рухани дағдарысты пайымдауға мүмкіндік беретін философиялық ресурс екені айқындалды. Жазушы үшін тарих – өткен шақтағы деректер жиынтығы емес, бүгінгі ұрпақтың ар алдындағы жауапкершілігін айқындайтын моральдық өлшем. Осы тұрғыда Мағауин прозасы ұлттық бірегейлікті этикалық таңдау мен рухани адалдық арқылы негіздейтін көркем-философиялық модель ұсынады.

Қорытындылай келе, Мұхтар Мағауин шығармашылығы ұлттық болмысты сақтау мәселесін мәдени немесе идеологиялық деңгейде ғана емес, этикалық және экзистенциалдық деңгейде көтеретін бірегей рухани құбылыс ретінде бағаланады. Оның шығармаларындағы ұлттық бірегейлік – өткенге ностальгия емес, бүгінгі күнде моральдық шешім қабылдауды талап ететін тірі рухани міндет. Бұл тұжырымдар, біздің ойымызша, Мағауин прозасын тек әдеби құбылыс емес, ұлттық философиялық рефлексия формасы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Мағауин, М.** Тазының өлімі. – Алматы : Жазушы, 2004. – 256-б.
- 2 **Мағауин, М.** Он үш томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2002. – 549-б.
- 3 **Мағауин, М.** Бір атаның балалары. – Алматы, 2023. – 94-б.
- 4 **Мағауин, М.** Сары қазақ. – Қарағанды, 2024. – 237-б.
- 5 **Мағауин, М.** Мен. – Алматы : Жазушы, 2010. – 412-б.
- 6 **Есім, Ғ.** Қазақ философиясының тарихы. – Алматы, 2006. – 216-б.

- 7 **Ғабитов, Т. Х.** Қазақтың этикасы мен эстетикасы. – Астана, 2007. – 455-б.
- 8 **Рикер, П.** Самость как другой / пер. с англ. – М. : Канон+, 2008. – 480 с.
- 9 **Тайлор, Ч.** Истоки Я: формирование современной идентичности / пер. с англ. – М.: Канон+, 2012. – 640 с.
- 10 **МакИнтайр, А.** После добродетели / пер. с англ. – М. : Академический проект, 2011. – 384 с.
- 11 **Ассман, Я.** Культурная память / пер. с нем. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
- 12 **Лотман, Ю.** Внутри мыслящих миров. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
- 13 Қазақстан Республикасының Заңы 03.01.2023 ж., № 185-VII ҚРЗ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қазақы ит тұқымдарын сақтау және өсімін молайту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» // Егемен Қазақстан. – 2023. – 5 қаңтар. – № 2 (30481).
- 14 **Наурызбаева, З. Ж.** О традиции в книге Мухтара Магауина «Я» // Казахская культура: взгляд извне. – Алматы, 2010. – С. 85–102.

References

- 1 **Magauin, M.** Tazynyn olimi [The Death of the Tazy]. – Almaty : Zhazushy, 2004. – 256 p.
- 2 **Magauin, M.** On ush tomdyk shygarmalar zhinagy [Collected works in thirteen volumes]. – Almaty, 2002. – 549 p.
- 3 **Magauin, M.** Bir atanyn balalary [Children of One Father]. – Almaty, 2023. – 94 p.
- 4 **Magauin, M.** Sary qazaq [The Yellow Kazakh]. – Karaganda, 2024. – 237 p.
- 5 **Magauin, M.** Men [I]. – Almaty: Zhazushy, 2010. – 412 p.
- 6 **Esim, G.** Qazaq filosofiyasynyn tarihy [History of Kazakh philosophy]. – Almaty, 2006. – 216 p.
- 7 **Gabitov, T. H.** Qazaqtyn etikasy men estetikasy [Kazakh ethics and aesthetics]. – Astana, 2007. – 455 p.
- 8 **Ricoeur, P.** Samost kak drugoi [Oneself as Another] / per. s angl. – Moscow : Kanon+, 2008. – 480 p.
- 9 **Taylor, C.** Istoki Ya: formirovanie sovremennoi identichnosti [Sources of the Self: The Making of Modern Identity] / per. s angl. – Moscow : Kanon+, 2012. – 640 p.
- 10 **MacIntyre, A.** Posle dobrodeteli [After Virtue] / per. s angl. – Moscow : Akademicheskii Proekt, 2011. – 384 p.

11 **Assmann, J.** Kulturnaya pamyat [Cultural Memory] / per. s nem. – Moscow : Yazyki slavyanskoi kultury, 2004. – 368 p.

12 **Lotman, Yu.** Vnutri myslyashchikh mirov [Universe of the Mind]. – Moscow : Yazyki russkoi kultury, 1996. – 464 p.

13 Қазақстан Республикасының Заңы 03.01.2023, № 185-VII ҚРЗ «Qazaqstan Respublikasynyң kejbir zannamalyq aktilerine qazaqy it tukymdaryn saqtau zhane osimin molajtu meseleleri bojnynsha ozgerister men tolyқтыrular engizu turaly» [Law of the Republic of Kazakhstan : On amendments and additions. . .] // Egemen Qazaqstan. – January 5, 2023. – No. 2 (30481).

14 **Nauryzbaeva Z. Zh.** O tradicii v knige Muhtara Magauina «Men» [On tradition in Mukhtar Magauin's book «Men»] // Kazahskaya kul'tura: vzglyad izvne [Kazakh Culture: An External View]. – Almaty, 2010. – P. 85–102.

29.01.26. ж. баспаға түсті.

11.02.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. Ч. Рамазанова¹, М. Ж. Кикимбаев², А. Ж. Атымтаева³, Б. Ш. Шыныбеков⁴
^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана;

⁴Университет Туран,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 29.01.26.

Поступило с исправлениями 11.02.26.

Принято в печать 20.03.26.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЭТИЧЕСКИЕ ДИЛЕММЫ: ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХТАРА МАГАУИНА

В данной статье с философской точки зрения и в контексте духовной культуры анализируются вопросы национальной идентичности и этических дилемм в произведениях Мухтара Магауина. В исследовании рассматривается проза писателя как сложная этическая модель, где пересекаются историческая память, моральный выбор и духовная ответственность. Выбор персонажей в произведениях Магауина раскрывается через противоречия между традицией и современностью, совестью и адаптацией, свободой и ответственностью.

В исследовании анализируются произведения «Тазының өлімі», «Көк мұнар», «Бір атаның балалары», «Сары қазақ», «Мен» на основе герменевтических и аксиологических методов и выявляется, как национальная идентичность становится этической категорией в литературных текстах. В творческом мире писателя национальная идентичность не является чем-то готовым, а описывается как ценность, формирующаяся посредством морального выбора и духовной позиции индивида.

Результаты статьи раскрывают философский потенциал творчества Мухтара Магауина в объяснении проблем духовного кризиса, нарушения исторической памяти и культурной преемственности в казахском обществе, а также демонстрируют значимость его прозы для современных гуманитарных исследований. Кроме того, результаты исследования расширяют методологические возможности анализа народных знаний с философской точки зрения и служат основой для выявления художественных форм этического мышления в казахской прозе.

Ключевые слова: национальная идентичность, этическая дилемма, историческая память, культурная память, духовная культура, моральная философия, Мухтар Магауин.

*А. Ch. Ramazanova¹, M. Zh. Kikimbayev², A. Zh. Atymtaeva³, B. Sh. Shynybekov⁴
^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Astana;

⁴Turan University,

Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 29.01.26.

Received in revised form 11.02.26.

Accepted for publication 20.03.26.

NATIONAL IDENTITY AND ETHICAL DILEMMAS: SPIRITUAL CULTURAL CONTEXT IN THE WORKS OF MUKHTAR MAGAUIN

This article analyzes national identity and ethical dilemmas in the works of Mukhtar Maghauin from a philosophical perspective and within the context of spiritual culture. The study examines the writer's prose as a complex ethical model where historical memory, moral choice, and spiritual responsibility intersect. The characters' choices in Maghauin's works are

revealed through tensions between tradition and modernity, conscience and adaptation, freedom and responsibility.

The study analyzes the works «The Death of the Tazy, Kok Munar, Children of One Father, The Yellow Kazakh, and I using hermeneutic and axiological methods and reveals how national identity becomes an ethical category in literary texts. In the writer's creative world, national identity is not something predetermined, but is described as a value formed through the individual's moral choice and spiritual position.

The article's findings reveal the philosophical potential of Mukhtar Magauin's work in explaining the problems of spiritual crisis, the disruption of historical memory, and cultural continuity in Kazakh society, and demonstrate the significance of his prose for contemporary humanities research. Furthermore, the study's findings expand the methodological possibilities for analyzing folk knowledge from a philosophical perspective and serve as a basis for identifying artistic forms of ethical thinking in Kazakh prose.

Keywords: national identity, ethical dilemma, historical memory, cultural memory, spiritual culture, moral philosophy, Mukhtar Maghauin.

МРНТИ 02.11.21

<https://doi.org/10.48081/BGQF1873>

***Б. Т. Смагулова¹, Д. Т. Сыздыкова²**

¹Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;

²Инновационный Евразийский университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0939-0557>

*e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com

ФЕНОМЕН ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В АСПЕКТЕ ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

Возникновение постмодернизма принято связывать с концом модерна и развитием массовой культуры. Однако более полно раскрывающим сущность постмодернизма является, по нашему мнению, понимание постмодернизма как мировоззрение переломных этапов между кризисом прежних нарративов и появлением новых идей. В данной статье предпринята попытка анализа сущности постмодернизма как особого мировоззрения, проявляющегося прежде всего в переходные периоды.

Наряду с работами известных теоретиков постмодернизма в статье рассмотрены работы отечественных ученых по данной проблематике. Определение постмодернизма западными и отечественными философами как особого духовного состояния, своеобразной «малой» философии позволяет обосновать новаторство постмодернизма.

Выявлена специфика постмодернистской ситуации в Казахстане и постсоветском пространстве, где данный феномен сопряжен с процессами деколонизации, десоветизации и поиском новой этнической идентичности. Обосновано, что в казахстанском контексте постмодернизм проявляется через модернизацию традиционной культуры и стремление к сохранению естественной связи человека с природным миром.

Авторы приходят к заключению, что постмодернизм является переходным мировоззрением, главной задачей которого в современных условиях становится преодоление европоцентризма и восстановление аутентичности через инновационные формы философской репрезентации в культуре.

Ключевые слова: постмодернизм, мировоззрение, метанарратив, «малая» философия, идентичность, традиции и инновации, глобализация.

Введение

Постмодернизм в современном мире стал таким феноменом, в котором сформулированы философские, социальные и эстетические дискурсивные практики постсовременности, характерной чертой которой является критика многих оснований прошлого и настоящего, а также осмысление будущего в переходные, кризисные периоды истории.

Такой дискурс как постмодернизм остается спорным многие годы. Споры продолжаются не только о времени появления и предпосылках, но и о сущности данного феномена. Поэтому хотелось бы остановиться на проблематике постмодернизма с позиций нашей действительности. О существовании данного явления в нашем обществе нет единого взгляда. Не касаясь этих споров, остановимся на двух моментах, которыми мы можем оперировать: во-первых, мы находимся в глобальном мире и открытом обществе, во-вторых, мы живем в постпереходном времени нашей истории, которая должна быть подвергнута децентрализации с позиции постмодернистского метода.

Действительно, распространено понимание постмодернизма как критики всего традиционного (всего что касается жизни человека), и эта критика воспринимается многими отрицательно. Однако постмодернизм отрицает не традиционное как аутентичное, а напротив, как писал Лиотар, отрицает искусственное, навязанное миропонимание или нарратив.

Целью данной статьи является попытка анализа феномена постмодернизма как особого мировоззрения, проявляющегося прежде всего в переходные, кризисные периоды, кроме того исследуется специфика и особенности проявления постмодернизма в Казахстане в аспекте традиции и инновации.

Материалы и методы

Исследование базируется на методе компаративистики и анализа западноевропейских концепций (Ж.-Ф. Лиотар, И. Хассан) и идей отечественных мыслителей (в частности, Б. Г. Нуржанова). Использован обзорно-аналитический подход к изучению трансформации культурных и эстетических практик в условиях глобализации. Авторы реализовали принцип развития и целостный, системный подход.

Результаты и обсуждение

В целях реализации цели исследования следует выделить два важных взаимосвязанных вопроса: определение временных границ и определение сущности постмодернизма.

Итак, как известно, постмодернизм возникает в сфере архитектуры и литературы во второй половине 20 века, как направление связанное с новыми формами и структурой текстов. Кроме того, появление постмодерна связано с началом деколонизации и массовыми выступлениями молодежи в Париже 1968 году. В основном постмодерн представляется как идеология разрушения высоких целей и ценностей, возникновение массовой культуры и общества потребления. Согласно Умберто Эко, постмодернизм представляет собой не фиксированное хронологическое явление, а некое духовное состояние, при этом, как считает итальянский философ, любая эпоха располагает собственным постмодернизмом, так же как у любой эпохи есть собственный маньеризм.

В философии постмодернизм выдвинул ряд идей, в которых окончательно отказались от рационализма и классической метафизики, поисков объективности и легитимности знания и повернули философствование в сторону языковой коммуникации. Кроме того, постмодернистские идеи расширили свое влияние на политические и идеологические стороны общественной жизни человека.

Французский философ Ж. Ф. Лиотар в работе «Постмодерн в изложении для детей» обобщает свои размышления о постмодерне, уточняя свое понимание последнего не как исторической эпохи, следующей за модерном, а как состояния внутри самой современности. К основным проблемам вопроса постмодерна, согласно Лиотару, относятся:

- крах «метанарративов» (великих историй о прогрессе, освобождении и истине);
- переосмысление концепции возвышенного в искусстве и философии;
- анализ авангарда и его роли в культуре;
- взаимоотношения между знанием, властью и технологиями.

Лиотар подчеркивает, что метанарратив всегда универсален. Он не может принадлежать одной группе людей, он претендует на то, чтобы направлять «все аспекты человеческой реальности». Именно эта универсальность превращает жизнь общества в проект модерна. Лиотар критично относится к идеям Хабермаса о «незавершенном проекте Модерна», который необходимо продолжить. В своей философии Лиотар ставит под сомнение возможность и безопасность продолжения таких глобальных проектов [1].

В работе «Состояние постмодерна» Лиотар сформулировал концептуальные основы постмодернистской критики через категорию легитимности знания. «Состояние постмодерна» обозначает состояние культуры после трансформаций,

которым подверглись правила игры в науке, литературе и искусстве в конце XIX века. Знания, согласно Лиотару, формируются в языковых играх, которые объединяются в большие рассказы, повествовательные истории, метарассказы. Философ постулирует «мы называем «постмодерном» недоверие в отношении метарассказов». Недоверие в отношении метарассказов, согласно философу, означает чувствительность к различию, кроме того постсовременное знание не является исключительно инструментом властей. Постмодерн, таким образом, характеризуется прежде всего кризисом знаний и легитимности познания истины. Лиотар раскрывает кризис легитимности таким образом: «Нарративная функция теряет свои функторы: великого героя, великие опасности, великие кругосветные плавания и великую цель. Она расплывается в облака языковых нарративных, а также денотативных, прескриптивных, дескриптивных и тому подобных частиц, каждая из которых несёт в себе прагматическую валентность sui generis» [2].

Рассмотренное понимание постмодернизма существенно отличается от определения постмодернизма как идеологии массового общества и антитезы модерна. Действительно, как показала практика, основным мировоззренческим принципом постмодернизма является отрицание метанарративов проекта модерна, борьба с эклектизмом, вседозволенностью и цинизмом в изображении действительности.

Многие постмодернистские черты повлияли на общую культурную парадигму современности. Теоретик постмодернизма И. Хассан выделяет такие общие черты искусства, как неопределенность, фрагментарность, ирония, гибридизация, карнавализация, перформанс, конструктивизм, имманентность [3, с. 210–211]. В «Постмодернистском повороте» И. Хассан указывает на ряд концептуальных проблем, которые одновременно и скрывают, и составляют существо постмодернизма. Постмодернизм содержит, согласно Хассану множество противоречий, среди них:

- противоречие содержится в самом названии;
- между исследователями нет полного согласия о том, что он означает;
- невозможность четкого различения в литературе;
- модернизм и постмодернизм не разделены четкой границей, взаимопроницаемы;
- постмодернизм следует за историей, как паттернов, так и уникальных событий;
- противоречие в типологии культуры и творчества постмодернизма;
- определяющие признаки – диалектические и многочисленные;
- постмодернизм использует некую теорию инноваций, обновления, новшеств и просто изменений неопределенную концептуально;

– связан ли постмодернизм в литературе с теориями постмодернистского общества?

– принадлежность к постмодернизму может означать одобрение или же оскорбление? [4].

Как видим проблемное поле постмодернизма связано с противоречивым характером его существования.

Н. Б. Маньковская рассматривая перечисленные черты постмодернистского искусства, говорит о том, что они могут дополняться, изменяться в будущем, это одна из характеристик постмодернизма, как подвижного, открытого мировоззрения. Концепции постмодернизма исходят от представлений о постмодернизме как антитезы модернизма до представлений о постмодернизме культуры переходного периода, пришедшей на смену старых художественных форм. Под таким углом зрения постмодернизм – не преемник и не враг модернизма, но компенсация конца новаторских утопий, эстетика постреволюционного примирения [5, с. 149.]

В отечественной науке проблематику постмодернизма исследовал Б. Г. Нуржанов, который отмечал, что существуют факторы, приводящие к постмодернистскому обществу и культуре. Например, в качестве важнейших из них он называет развитие таких видов медиакommunikации, как телевидение и компьютер. Кроме того, не менее важна социокультурная ситуация постиндустриализации общества, т.е. изменения в производстве и потреблении. Одним из важных условий возникновения постмодернизма, по мнению Б. Г. Нуржанова, является глобализация, поскольку глобализация означает «индивидуализацию», «связь» культуры и ведет к региональному разделению культуры.

Говоря о проблеме постмодернизма, ученый делит всё философию на «большую» и «малую». «Малая» философия есть распространенные в обществе, но не признанные теории и понятия, никогда не имевшие превосходящего положения в философии и культуре. Взгляды представителей этих школ современники считали непонятными, бессмысленными, порой оценивали как глупость и «безумство». Таким образом, если в современной философии модернизм – это познание бытия каждого периода, соответствующее своему времени, самое передовое, самое новое мировоззрение, то постмодернизм – это отрицающая это новое, предлагающая вместо него новейший, отличный от традиционного понимания метод мировоззрения, путь философии, взгляд на мир, собственная форма познания [6].

Б. Г. Нуржанов анализирует философию с античности и до современности как развитие таких «больших» и «малых» философий. Постмодерн, согласно автору, существовал всегда как «малая» философия, которая искала иные

пути и ответы. В своей работе «Окулоцентризм западной культуры и философия» Б. Г. Нуржанов анализирует постмодернизм как проявление западной культуры от античности до современной культуры, где визуализация является основным феноменом культуры [7]. Автор подробно рассматривает проблемы соотношения модерна и постмодерна во влиянии визуального искусства на философию. Визуальность становится основным определением постмодернистского искусства. Б. Г. Нуржанов дает обоснованную интерпретацию связи модерна и постмодерна как продолжение визуального, зрительного восприятия мира. Именно эпоха Возрождения возвысила визуальное искусство. Начало Нового времени – культуру Возрождения – отличает от средневековых культур ярко выраженный визуальный характер, возникновение целого ряда новых визуальных форм культуры, визуальных метафор, образов, понятий и т.д. [7].

Отечественные ученые З. Н. Исмагамбетова и А. Сакмурзаева в статье «Явления постмодернизма в культуре Казахстана и его влияние на культурно-религиозную ситуацию» обращают внимание на специфику религиозной ситуации в эпоху постмодерна. Авторы статьи отмечают изменение места и роли религии в условиях постмодерна. Авторы дают характеристику альтернативным формам религиозности (духовности) и религиозному фундаментализму. Как считают авторы статьи, обе тенденции представляют собой варианты ответа на культурный вызов постмодерна и затронуты его влиянием [8].

Задаче подробного анализа постмодернизма в культуре Казахстана посвящена работа кандидата искусствоведения Х. Х. Труспековой «Постмодернистские тенденции в искусстве Казахстана». Автор утверждает, что постмодернистские тенденции, наиболее наглядно выраженные в форме актуального искусства, явились одним из средств по модернизации художественного пространства Казахстана в период глобальных перемен. Х. Х. Труспекова подробно анализирует творчество молодых и зрелых художников Казахстана в период обретения независимости Казахстана. Автор отмечает, искусство этого периода было связано с возрождением этнической истории и критикой социалистического реализма. Однако в это же время возникают новые направления в искусстве, которые не связаны с этими темами. По словам автора, появляется новое искусство, никак не связанное с историей или вообще с традиционным советским в искусстве. Появляется творчество более молодых художников, которые занимаются поиском самовыражения [9].

Специфика и особенности проявления постмодернизма в Казахстане

С обретением независимости в Казахстане начинаются преобразования в обществе. Однако готовых ответов, каким путем следовать, какая идеология должна быть воспринята не было. Старые нарративы рухнули. Постмодерн к этому времени уже стал идейной основой постиндустриального общества

на Западе. Как отмечает А. С. Балгимбаев, «для государств, внедряющих постиндустриальные ценности и тем самым приступающим, вначале к новому типу экономического развития, а затем неминуемо к новому типу политического и духовного развития, проблема «ценности постмодернизма – традиции» является весьма актуальной. Для обществ не западного типа культуры, к которым относится и Казахстан, проблема вдвойне актуальна в силу социокультурного дуализма. В новой постмодернистской системе ценностей в качестве центральной выделяется осознание неразрывной связи человека и мира, примата духовных ценностей над материальными, и многообразия форм бытия, а также необходимости их более полной репрезентации» [10].

Постмодернизм в современной культуре Казахстана не содержит в своей основе многих предпосылок западной модернистской культуры. Ведь в западной культуре постмодернизм возникает в основном, как антитеза модернизма (идеям самоценности человека и индивидуальной свободы, господства и подчинения мира целям и интересам человека). Постмодернизм в Казахстане акцентирует внимание на проблемах сохранения естественной среды и необходимости неразрывной связи человека и мира. В отличие от европейской традиции преодоление природы казахской традиции не было свойственно изначально. Преодоление культуры воплотилось в творчестве, как модернизация традиционной культуры, то есть, осмысление современных проблем с репрезентацией их в естественной среде, которыми являются для казахов номадизм, ислам, шаманизм, синкретизм и др.

Переходя к отражению постмодернистских идей, можно выделить ряд особенностей западной, российской и казахстанской специфики. В начале кратко остановимся на общих моментах.

Постмодернизм, как известно, отличим своими внешними формами репрезентации и художественными средствами самовыражения в творчестве. В. М. Дианова в теории постмодернистского искусства выделяет некоторые общие характеристики. Различные творческие группы возникали как антитезы старой классической и модернистской системы. Современное искусство основано на необходимости создания нового дизайна, рекламы, масс-медиа. Одной из основных черт постмодернистского искусства является стремление к экспериментированию. Художники стремятся сочетать различные эстетические вкусы и виды, смешивая прошлое с настоящим, используют не совместимые материалы, краски, звуки и т.д. Одной из идей постмодернизма в современной культуре является сохранение единства смысла во множественности. Таким образом, мы можем выделить основную концепцию постмодернистского искусства – повторение прошлого в использовании инновационных форм

и средств выражения, отрицание классического, традиционного понимания эстетики в искусстве [3, с. 220-221].

Если говорить о смысловом содержании постмодернистского искусства необходимо выделить нацеленность художников, писателей на переосмысление прошлого, «восстановление памяти, воскрешение давно забытого». Как известно современное искусство занимается возрождением архаических культур, идентичности и аутентичности. Ей присущ отказ от европоцентристских ценностей и вообще каких либо ценностей.

Действительность трактуется в постмодернистском искусстве как новая реальность, гиперреальность, симулякр, изобретаемый с помощью технических средств. Это искусство пытается «вернуть нам истинную, утраченную, давно забытую реальность» [3, с. 237].

В российской постмодернистской ситуации есть свои особенности. По словам Терещенко Л. В. в современной культурной ситуации России главной чертой постмодернистского искусства является политизированность, понимаемая как деконструкция социалистического реализма в искусстве. Автор перечисляет такие черты постмодернизма в российской культуре как политизированность, кризис оригинальности, размытость авторства, ремейк, литературоцентризм [11].

Закономерно, что постмодернизм в наших странах во многом прошел общий путь. Постмодернистская ситуация у нас имеет общие направления и предпосылки, такие как кризис легитимации (разрушение такой системы метанарративов, как «советская идеология»), распад целостности, преобладание иррационального начала, отчаяние и пессимизм. Симулятивность социалистической культуры, отождествлявшей реальность с идеологическими мифологемами, вытесняется симулятивностью процессов демократии и либерализма.

Однако есть характерные отличия, как в западной специфике постмодернизма, так и в России и Казахстане. В то время как на Западе комплекс сложнейших явлений, связанных с «ситуацией постмодерна», стал объектом всестороннего изучения и получил философское осмысление, в российской культуре 60-х - 80-х гг. XX в. новые духовные веяния были выражены в основном в литературе и искусстве.

В отечественной культуре идеи постмодернизма больше всего проявились в ответной реакции творческих групп на социальные перемены. Х. Х. Труспекова, характеризуя появление постмодернистских явлений в культуре, справедливо отмечает, что, хотя начало появления связано с обретением республикой независимости, но уже в 80-ые годы обозначились его черты [9]. В эти годы главными темами творчества становятся этнические проблемы. Кроме того, в российской культуре художники стремились отказаться от

былой системы соцреализма. Здесь надо отметить, что в сравнении с западной и российской спецификой, постмодернистская творческая мысль в Казахстане была направлена на восстановление идентичности, самобытности, сохранения естественной среды. Данные тенденции проявляются в философском осмыслении традиционных символов в эпоху глобализации. Современные художники Казахстана применяют в своем творчестве многие принципы постмодернистского смысловыражения. Их творчество направлено на сохранение и осмысление культурного кода, приемы деконструкции, коллажности, иронии в их работах несут идею новой реальности [12].

Выводы

В исследованиях сущности и становления постмодернизма традиционно подчёркивается сложность и противоречивость данного явления. Проведённый компаративистский анализ идей известных теоретиков постмодернизма и отечественных исследователей позволил выявить ряд мировоззренческих черт рассматриваемого феномена, в частности: постмодернизм представляет собой переходный этап, характеризующийся состоянием кризиса легитимности, отличающийся противоречивым характером существования; он всегда существовал как «малая философия», культура переходного периода, подвижное и открытое мировоззрение.

Показано, что ключевой особенностью постмодернизма является недоверие к «большим нарративам», отказ от единого основания истины и легитимности знания, а также переход к множественности интерпретаций, языковых игр и форм культурной репрезентации. Именно это позволяет трактовать постмодернизм как «малую философию», ориентированную не на универсальные проекты, а на локальные смыслы, различия и аутентичный опыт.

В результате сравнительного анализа развития постмодернистских явлений в мировой истории и в Казахстане выявлены отличительные особенности, связанные со временем и условиями становления постмодернизма. Постмодернизм в Казахстане появляется значительно позже, чем в западных странах. Если основными причинами его возникновения на Западе являются кризис рациональности и завершение эпохи Просвещения и модерна, то в Казахстане постмодернистские явления связаны с поиском новых инновационных путей культурного самоопределения. Кроме того, важной особенностью его проявления является философское осмысление этнической уникальности, поскольку многие авторы обращаются к прошлому и традиционным символам, наполняя их новыми смыслами и используя современные художественные практики и средства выражения.

Выявлено, что постмодернистская ситуация в Казахстане имеет свою специфику, обусловленную постсоветским контекстом, процессами

деколонизации, десоветизации и поиском новой культурной и этнической идентичности. В отличие от западного постмодернизма, формировавшегося как критика модерна, казахстанский постмодернизм развивается в условиях разрушения навязанных идеологических нарративов и ориентирован не столько на отрицание традиции, сколько на её переосмысление и модернизацию. Его специфика во многом соотносится с мировоззренческими формами казахской духовности, в которых человек изначально осмысливается как часть природного мира.

Авторами статьи обосновано, что в казахстанской культуре постмодернизм проявляется через синтез традиции и инновации: обращение к номадическому мировосприятию, архаическим символам, синкретизму, исламскому и доисламскому наследию при одновременном использовании постмодернистских художественных и философских стратегий – деконструкции, коллажности, иронии, симуляции. Такой подход способствует сохранению культурного кода и восстановлению связи человека с природным и духовным миром в условиях глобализации.

Таким образом, в целом постмодернизм в Казахстане можно определить, как переходное мировоззрение, выполняющее функцию критического осмысления прошлого и поиска новых форм самоопределения.

Список использованных источников

- 1 **Лиотар, Ж.-Ф.** Постмодерн в изложении для детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/filosofiya/218309-zhan-fransua-liotar-postmodern-v-izlozhenii-dlya-detej.html>
- 2 **Лиотар, Ж.-Ф.** Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; пер. с фр. – СПб. : Алетей, 1998. – 159 с.
- 3 **Дианова, В. М.** Постмодернистская философия искусства: истоки и современность. СПб. 1999. – 175 с.
- 4 **Хасан, И.** Культура постмодернизма / пер. с англ. // Современная западно-европейская и американская эстетика / под. Ред. . – М. : Книжный дом «Университет», 2002. – С.113–123.
- 5 **Маньковская, Н. Б.** Эстетика постмодернизма. – СПб., 2000. – 354 с.
- 6 **Нуржанов, Б. Г.** Постмодерн и модерн. – Алматы : Онер, 2012. – 336 с.
- 7 **Нуржанов, Б. Г.** Окулоцентризм западной культуры и философия // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – №2 (37). – 2011. – С. 103–106.
- 8 **Ismagambetova, Z. I., Sakmurzayeva A.** Phenomena Of Postmodernism In The Culture Of Kazakhstan And Its Influence On The Cultural-Religious Situation

//Вестник КазНУ, Серия Религиоведение, [S. I.]. – Vol. 15. – №. 3. – P. 12–19. – oct. 2018

9 **Труспекова, Х. Х.** Постмодернистские тенденции в искусстве Казахстана. //Вестник КазНУ: Искусство. Постмодернизм. – Алматы, 2010. С. 201–204

10 **Балгимбаев, А. С.** Модернизм, постмодернизм и традиции // Евразия. – 2009. – № 4. – С. 3–11.

11 **Терещенко, Л. В.** Россия в эпоху постмодернизма: посткультура // Материалы Всероссийской научно-практической конференции аспирантов, докторантов и соискателей. – Москва – Краснодар, 2002. – С. 43–46.

12 **Шарипова, Д. С., Кобжанова С. Ж., Кенджакулова А. Б.** Интертекстуальность в современном искусстве Казахстана в аспекте культурной памяти // Вестник КазНУЖенПУ. – 2021. – № 2. – С. 179–190.

13 **Эко, У.** Заметки на полях «Имени розы» //Иностранная литература. – 1988. – №10. – С. 101–115.

14 **Нуржанов, Б. Г.** Постмодернизм и «сетевое общество» Кастеллса // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – №1 (38). – 2012. – С. 148–151.

References

- 1 **Liotar, Zh.-F.** Postmodern v izlozhenii dlya detej [The Postmodern Explained to Children]. Retrieved from: <https://libcat.ru/knigi/nauka-i-obrazovanie/filosofiya/218309-zhan-fransua-liotar-postmodern-v-izlozhenii-dlya-detej.html>
- 2 **Liotar, Zh.-F.** Sostoyanie postmoderna / Zh.-F. Liotar; per. s fr. [The Postmodern Condition / J.-F. Lyotard; translated from French. – St. Petersburg : Aletheia, 1998. – 159 p.
- 3 **Dianova, V. M.** Postmodernistkaya filosofiya iskusstva: istoki i sovremennost'. [Postmodern Philosophy of Art: Origins and Modernity]. – St. Petersburg, 1999. – 175 p.
- 4 **Xasan, I.** Kul'tura postmodernizma / per. s angl. // Sovremennaya zapadno-evropejskaya i amerikanskaya estetika / [The Culture of Postmodernism / translated from English // Modern West-European and American Aesthetics / Ed. by [Name missing in original] – Moscow : «University» Book House, 2002. – P. 113–123.
- 5 **Man'kovskaya, N. B.** Estetika postmodernizma [Aesthetics of Postmodernism]. – St. Petersburg, 2000. – 354 p.
- 6 **Nurzhanov, B. G.** Postmodern i modern. [Postmodern and Modern]. – Almaty: Oner, 2012. – 336 p.

7 **Nurzhanov, B. G.** Okulocentrizm zapadnoj kul'tury` i filosofiya // [«Oculocentrism of Western Culture and Philosophy»] // Bulletin of KazNU. Philosophy Series. Cultural Studies Series. Political Science Series. – No. 2 (37). – 2011. – P. 103–106.

8 **Ismagambetova, Z. I., Sakmurzayeva A.** Phenomena Of Postmodernism In [The Culture Of Kazakhstan And Its Influence On The Cultural-Religious Situation «Phenomena of Postmodernism in the Culture of Kazakhstan and Its Influence on the Cultural-Religious Situation»] // Bulletin of KazNU, Religious Studies Series, [S. I.]. – Vol. 15. – № 3. – P. 12–19. – Oct. 2018.

9 **Truspekova, X. X.** Postmodernistskie tendencii v iskusstve Kazaxstana. [Postmodern Trends in the Art of Kazakhstan] // Bulletin of KazNU: Art. Postmodernism. – Almaty, 2010. – P. 201–204.

10 **Balgimbaev, A. S.** Modernizm, postmodernizm i tradicii. [Modernism, Postmodernism and Traditions] // Eurasia. – 2009. – No. 4. – P. 3–11.

11 **Tereshhenko, L. V.** Rossiya v e`poxu postmodernizma: postkul`tura [Russia in the Era of Postmodernism: Post-culture] // Materials of the All-Russian Scientific-Practical Conference of Postgraduates, Doctoral Students, and Applicants. – Moscow – Krasnodar, 2002. – P. 43–46.

12 **Sharipova, D. S., Kobzhanova S. Zh., Kendzhakulova A. B.** Intertekstual`nost` v sovremennom iskusstve Kazaxstana v aspekte kul`turnoj pamyati. [Intertextuality in Contemporary Art of Kazakhstan in the Aspect of Cultural Memory] // Bulletin of KazNatZhenPU. 2021. – No. 2. – P. 179–190 // Vestnik KazNaczZhenPU. 2021. – №2. – P. 179–190.

13 **E`ko, U.** Zametki na polyax «Imeni rozy». [Postscript to The Name of the Rose] // Foreign Literature. – 1988. – No. 10. – P. 101–115. // Inostrannaya literatura. – 1988. – №10. – P. 101–115.

14 **Nurzhanov, B. G.** Postmodernizm i «setevoe obshhestvo» Kastellsa. [Postmodernism and Castells' 'Network Society'] // Bulletin of KazNU. Philosophy Series. Cultural Studies Series. Political Science Series. – No. 1 (38). – 2012. – P. 148–151.

Поступило в редакцию 18.01.26.

Поступило с исправлениями 18.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

*Б. Т. Смагулова¹, Д. Т. Сыздыкова²

¹Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

²Инновациялық Еуразия университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

18.01.26. ж. баспаға түсті.

18.01.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОСТМОДЕРНИСТІК ДҮНИЕТАНЫМ ФЕНОМЕНІ ДӘСТҮР МЕН ИННОВАЦИЯ АСПЕКТІСІНДЕ

Постмодернизмнің пайда болуын әдетте модерн дәуірінің аяқталуымен және бұқаралық мәдениеттің дамуымен байланыстырады. Дегенмен, біздің ойымызша, постмодернизмнің мәнін бұрынғы нарративтер дағдарысы мен жаңа идеялардың пайда болуы арасындағы бетбұрысты кезеңдердің дүниетанымы ретінде түсіну оның табиғатын толығырақ аша түседі. Бұл мақалада постмодернизмнің мәнін, ең алдымен, өтпелі кезеңдерде көрініс табатын ерекше дүниетаным ретінде талдауға талпыныс жасалды.

Мақалада постмодернизмнің танымал теоретиктерінің еңбектерімен қатар, осы мәселе бойынша отандық ғалымдардың зерттеулері де қарастырылған. Батыс және отандық философтардың постмодернизмді ерекше рухани күй, өзіндік «шағын» философия ретінде анықтауы постмодернизмнің жаңашылдығын негіздеуге мүмкіндік береді.

Қазақстан мен посткеңестік кеңістіктегі постмодернистік жағдайдың ерекшелігі анықталды, мұнда бұл феномен деколонизация, десоветизация және жаңа этникалық бірегейлікті іздеу процестерімен ұштасады. Қазақстандық контексте постмодернизм дәстүрлі мәдениетті жаңғырту және адамның табиғи дүниемен табиғи байланысын сақтауға ұмтылу арқылы көрініс табатыны негізделген.

Авторлар постмодернизм – өтпелі дүниетаным деген тұжырымға келеді, оның қазіргі жағдайдағы басты міндеті еуропацентризмді еңсеру және мәдениеттегі философиялық репрезентацияның инновациялық формалары арқылы аутентиктілікті (төлнұсқалықты) қалпына келтіру болып табылады.

Кілтті сөздер: постмодернизм, дүниетаным, метанарратив, «шағын» философия, бірегейлік, дәстүрлер мен инновациялар, жаһандану.

*B. T. Smagulova¹, D. T. Syzdykova²

¹Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²Innovative Eurasian University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 18.01.26.

Received in revised form 18.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

THE PHENOMENON OF POSTMODERN WORLDVIEW IN KAZAKHSTAN IN THE ASPECT OF TRADITION AND INNOVATION

The emergence of postmodernism is commonly associated with the decline of modernity and the expansion of mass culture. However, the authors argue that a more profound understanding of postmodernism lies in viewing it as a worldview characteristic of transitional phases, existing between the crisis of established metanarratives and the emergence of new intellectual paradigms. This article analyzes the essence of postmodernism as a distinct cognitive framework that manifests primarily during periods of historical shift.

Alongside the works of renowned Western postmodernist theorists, the study examines contributions from Kazakhstani scholars. By defining postmodernism as a unique «spiritual state» or a «minor philosophy,» the authors justify its innovative potential.

The research identifies the specific features of the postmodern situation in Kazakhstan and the broader post-Soviet space, where this phenomenon is inextricably linked to the processes of decolonization, de-sovietization, and the quest for a new ethnic identity. It is substantiated that in the Kazakhstani context, postmodernism manifests through the modernization of traditional culture and a commitment to preserving the organic connection between humanity and the natural world.

The authors conclude that postmodernism serves as a transitional worldview. In the contemporary context, its primary objectives are the overcoming of Eurocentrism and the restoration of cultural authenticity through innovative forms of philosophical representation.

Keywords: postmodernism, worldview, metanarrative, minor philosophy, identity, tradition and innovation, globalization.

SRSTI 02.15.61

<https://doi.org/10.48081/BGQF1874>

A. Shaldarbekova¹, M. Rakhimshikova², *T. Tumashbay³

^{1,2,3}M. Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1694-8811>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2860-3044>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1653-9935>

*e-mail: tumashbai@mail.ru

MAN AND HIS FREEDOM: PROBLEMS IN PHILOSOPHY OF HISTORY

In this scientific article, the issue of freedom was deeply opened and considered in the historical philosophical context, as an important category of philosophy of history, as part of a historical comparative methodology. Freedom is one of the most important issues to be analyzed in the works of thinkers from ancient times to today's works. Because freedom is the main condition for human life. It is impossible to live without it. So it is the highest value for mankind. For these values, how many times the number of conflicts and wars and various social groups have been conducted in the way of achieving this value. Especially the efforts to maintain political freedom show the valuability of freedom.

The article considers the man and his freedom as a matter of philosophy of history. In this regard, first of all, the subject of philosophy of history, types of philosophy of history, the philosophical aspects of historical research as a part of the applied philosophy were revealed. The level of human problems in the development of the philosophy of history was opened through a comparative analysis. As part of the philosophy of history, the definitions of freedom were analyzed by various thinkers and revealed the nature of freedom in political, legal, social and religious areas. The freedom was formulated that it remains the highest value for humans. If the main concepts and categories of the anthropological model of the philosophy of history are mentality, picture of the world, cultural-historical type, value orientations, history of everyday life, self-identification, in the article, the concept of freedom is a part of the philosophy of history. was studied in terms of value orientations of the anthropological model.

Keywords: philosophy, history, society, freedom, philosophical theories, human essence, everyday consciousness, spirituality.

Introduction

If we begin our article with the analysis of the concept of history, the word history appears in two meanings in the scientific and educational literature. The first one is the past period of human beings inhabiting the earth, and the second one is a story about past events belonging to the narrative genre. Sometimes it can be a fictional story. So, in the first sense, the term history means the path of mankind since its origin, the totality of his actions, and it also means knowledge about the past time. Therefore, it is synonymous with the words historical consciousness and historical memory.

If we purposefully study the events of the past, learn them from a critical point of view, place and systematize the events according to the time of their occurrence, so from this place, the historical knowledge or science of history is formed. With the formation and development of public consciousness, historical knowledge also began to form in the early stages. Its emergence was connected with two needs. First, to define its present by relying on the experience of the past, and secondly, to leave a memory about it-self to the next generation.

If we talk about the problem of historical memory and historical consciousness, then we should first talk about the nature of consciousness. The human being differs from other living beings in that he has consciousness. With the power of consciousness, a person can act purposefully, report on what he did yesterday and plan what he will do tomorrow. He has the ability to regulate his behavior, describe his actions, and express his thoughts. All these activities are ultimately realized as a result of the activity of the mind. Historical memory is the ability of a person to remember his past journeys and events through this consciousness. Therefore, memory is a conscious attitude of a person to his past, a characteristic necessary for him to distinguish himself from others and to define himself. While living, a person remembers every event, reflects on it, and forms life experience. Memory expands a person's understanding of the world around him. A person who has lost his memory loses the ability to recognize himself and the ability to distinguish himself from others. Thus, history» turns out to be a field of human knowledge that establishes, classifies and explains the evidence of events that happened to people during the long and difficult development of countries and peoples.

Now, as to the philosophical interpretations of the term «history», they are far from the views familiar to most historians. In the works of Herder, Hegel, Weber, Jaspers, Aron and other thinkers, the concept of history was used in connection with the main categories of social philosophy, in order to reveal the meaning and

specificity of social life, and specific forms of social development. Therefore, the concept of history is often used as a synonym for the concept of society.

Philosophy of history is a philosophy of explaining and understanding the history. The philosophy of history is a branch of philosophy designed to answer questions about the objective laws and spiritual and moral meaning of the historical process, ways of realizing the important forces of people in history, and the possibilities of gaining universal human integrity.

Materials and Methods

The philosophy of history studies the logic of the development of human society, the unity and multidimensionality of the historical process, the problems of social determinism, and establishes the truth or reliability of historical facts and events. Also, the philosophy of history includes questions about the possibility, meaning and boundaries of historical knowledge, in particular, the science of history.

It is known that the French educator Voltaire introduced the term «philosophy of history» into scientific circulation, but the German teacher Johann Gottfried Herder raised the question of the existence of general laws of historical development and developed the term «philosophy of history» in the modern sense in his work Ideas of the philosophy of human history.

History, wrote Voltaire, is the transmission of facts presented as truth, as opposed to myth, which is a statement of false facts. Over time, the fairy tale spreads and the truth disappears, so the origin of each people is meaningless. There is only one way to learn something from ancient history with certainty, and that is to look at a few monuments, if they have survived. Voltaire took history not about individuals, but rather about the experiences of peoples, and their traditions, laws, found it correct to consider opinions, trade-financial relations and agriculture.

Herder's philosophy of history is based on the idea that mankind naturally comes to humanism in its development by using the powers given to mankind to improve the mind and morality and to positively affect each other. Historical development has the character of prosperity, it is carried out not directly, but indirectly, through the ages, and there are great nations that carry it (Egypt, Persia, Greece, Rome, European nations).

The philosophy of history, according to Hegel, is based on thought. Based on his fundamental thesis about the supremacy of reason in the world, Hegel emphasizes that the world-historical process is carried out in a rational way. Philosophy of history shows that history should be treated as it is, it should study facts and events and not allow history to be invented. Hegel demands to be guided by the principle of development in the philosophical analysis of world history. The historical process is always dialectical in nature, therefore it should be considered

from a dialectical point of view and shown in movement and development. G. Hegel: «History begins at the time when reasonableness begins to be realized in the world, not at the time when it is still only a possibility in itself, at which time it manifests itself in consciousness, will to action [1, p. 108]. Since philosophy considers the entire human race as a whole, unified organism, it also considers human history as a unified world history. There are several typologies of philosophy of history. The first is called ontological philosophy of history. Ontological philosophy of history examines the essence of the historical process, its content, driving forces, analyzes the division of the historical process into stages, studies the peculiarities of historical space and time, determines whether history has a purpose and meaning, and is engaged in determining the ratio of progress and regression in the historical process.

The philosophy of reflective history deals with the understanding of the cognitive feature of history. That is, it defines the features and limits of historical research, defines its conceptual framework and methodology, reveals the relationship between interpretation and understanding in historical knowledge, determines the relationship between historical determinism and the will of people who create history. Ultimately, a full-fledged philosophy of history should be a synthesis of both directions and should solve all of the above-mentioned problems. In accordance with the requirements of the times, in the 20th century, especially during and after the Second World War, it can be observed that the philosophy of reflective history began to dominate.

In addition, several systems of philosophy of history have been formed according to other typologies, which are of the nature of explaining the driving forces of the historical process. They are:

- Theological philosophy of history, widespread in the Middle Ages, believes that God is the driving force of history, and considers history as a scenario written in advance by God.

- Metaphysical philosophy of history considers a transcendent law or destiny as the driving force of history.

- Idealist philosophy of history considers ideas or the spiritual life of a person to be the driving force of history.

- Naturalist philosophy of history considers human nature in the quality of driving forces.

- Materialist-economic philosophy of history believes that the driving forces of history are economic relations.

Research Methodology

In the study of the topic, the article takes freedom as a problem of the philosophy of history, and attempts to reveal the nature of freedom from the

perspective of historical consciousness through comparative research methods. The main concepts and categories of the anthropological model of the philosophy of history are revealed in such concepts as mentality, picture of the world, cultural-historical type, value orientations, history of everyday life, self-identification, and the concept of freedom was studied in terms of value orientation of the anthropological model of the philosophy of history.

The historical method was also used to solve the problem of freedom. The historical method allows determination and comparison of the levels in the development of the object under study, to determine the changes that have occurred, and to determine the trends in the development of the phenomenon. Among the various forms of historical method, the comparative method was used as a general method of knowledge, with the help of which an attempt was made to reveal the nature of freedom. The concept of «Freedom» in the history of philosophical thought from ancient times to modern times was studied by the representatives of different philosophical schools using the deductive method, the problem of freedom was studied within the framework of individual thoughts and social thought at the level of society. The importance of social, economic, political, and religious freedom for society and for an individual was systematically analyzed from the point of view of wise thinkers who lived in different historical periods.

Discussion and Results

If we consider the issue of man and his freedom in history, man is the result of a long evolutionary development of the natural environment. Even so, he created the world in which he lives and exists. Because the nature of the environment, full of uncertainties, events and dangers, was waiting for him. Man's advantage over other living beings is that he creates a cultural world with its own logic and mechanism of development, which is not at all similar to it, and does not obey it directly. Society is the result of human being able to continuously develop and adapt to nature. Interaction of people with each other, self-behavior, management, organizational behavior and skills are reflected in social relations. From this point of view, society can be considered as a way of human existence.

The human problem in history is a problem that worries various scientists. First of all, we should say that when every person is born, he is born in a place where his history has been formed, and of course the nation, country, state in which he was born will have its own history. A person not only learns that history, but becomes a creator of that history.

After all, the human problem is a problem considered in the ancient world. Socrates, who revealed the mission of people when they were born, lived, and in other words, in history, said «All people try to act for some kind of good intention» [2, p. 21] the Sophist Protagoras clearly said: «Man is the measure of all things

that are in life and what are not in life» [2, p. 17]. For Aristotle, human in history is a political animal. Instinctively, people seek to live together. According to him, a state is born when people work together for a better life. Thus, several families form one village, and a state is formed from such a village. This is how Athena once appeared. But in ancient Greece, one city lived as one state. The state is an organization above the family and the individual. And the good and perfection of an individual depends on the society in which he lives. So, if you want to create a perfect citizen, then you need to create a good state. Aristotle combines the problem of the state with individuality and voluntariness, slaves cannot be citizens of the state [3, p. 93]. Thucydides, who was distinguished by the fact that he was able to write history while seeing it with his eyes, attached great importance to the study of human nature in history, and believed that his work would be useful for future generations.

While creating portraits of historical figures, he describes the person as follows. «Regardless of tribe, clan, gender and age, there are a number of common features of human existence: the desire for freedom, selfishness, envy, revenge, cruelty, false beliefs, the desire to dominate others. Human beings are always selfish. It develops according to a person's age. The characteristic of human nature to exploit those around them (the strong always dominates the weak) is a psychological principle of history established by Thucydides is [4, p. 55]. As K. Marx once said, people create history themselves, they are both actors and authors of their own world historical drama. K. Marx said, the results of the actions of the previous generation are objectified and justified as a prerequisite for the next generation. Thus K. Marx laid the foundation for the materialist understanding of history.

A materialist approach to history excludes everything transcendental, supernatural, and unhistorical. According to K. Marx, the social relations formed during the establishment of a new society give rise to the active creative activity of a person, as a result of which not only the surrounding environment changes, but also the people themselves change, develop comprehensively, flourish and bring out their inner natural talents. He gives such a future social situation with the concept of communism [5, p. 245].

Michel Foucault, whose works are sought after by people in the USA, Japan, Australia and Europe, is considered a modern historian. He is a thinker who thinks through history. History and the historical discipline are very important for Foucault's work.

According to Foucault, the human subject does not represent any primordial condition of creation, the actions he performs and the meanings he gives birth to are socially determined. All human activity has a social reason. Modern man,

even if he thinks he is free, cannot feel himself fundamentally free when he tries to realize this freedom. A person is faced with the need to feel himself as a socially defined being, therefore, he believes that the full meaning of his existence, i.e., it is impossible to be determined who he is at the present moment. In M. Foucault's concept, knowledge-power is the only means of changing a person's life, and the recourse to the «sword» takes place at the levels of biohistory and biopower of social development. M. Foucault analyzes these ontological conditions of the occurrence of events in terms of separation, limit, sign, system, structure, episteme, discursive experience, linguistic events [6, p. 385]. The famous German thinker Max Scheler, one of the founders of modern philosophical anthropology, says this. Human is so vast and diverse, with so many facets, that it is not surprising that the definitions given to him seem to be invalid, unable to reveal the essence of man.

The objectively conditioned interest in public life, in man, which contains the secrets of the world, inevitably indicates an increase in anthropological interest. In fact, this interest, according to M. Scheler, gave rise to philosophical anthropology and became the worldview basis of all knowledge about man and society [7, p. 75]. According to Scheler, a person is a living being, whose countless features make him close and related to animals. And this affinity is so great that for thousands of years man has sought new formulas to distinguish himself from the animal. The desire to separate man and animals accelerated the development of philosophical anthropology. An animal can run away from a person, but it does not distinguish between itself and us. As for man, he tirelessly tries to distinguish himself from nature by drawing a border between man and animal. He constantly strives to define himself. If we say that consciousness is the main factor that separates man from the animal world, the second factor that is not inferior to it is human freedom.

The issue of freedom is one of the most important and complex issues that has been troubling many thinkers in the centuries-old history of mankind. The concept of freedom itself sometimes contains the most unexpected content, this concept is very multifaceted, extensive, historically changing and contradictory. This is a global human problem, because it is a condition for the existence of the human race. Therefore, it is one of the universal values. However, even the thinkers who inhabited the earth in different periods believed that freedom is not absolute.

The deep essence of a person is connected with his freedom, that is, freedom is the deep value of human existence. It is the uniqueness of the human name. All living animals have no desire for freedom. Even the animals that are considered to be the closest to humans do not exist either in their way of life or in their biological structure. «That is, not every animal has its own choice. Man chooses his own path. He creates his own goals, interests, values, chooses or does not choose. They may or may not keep their lifestyles. It depends on his will» [8, p.

9]. Freedom, as one of the main philosophical categories, describes the essence of a person and his being. In the history of philosophical thought, this concept has undergone a long evolution. It is subject to interpretations such as negative freedom and correct freedom.

The multifaceted debates about freedom address a number of broad themes, among which include how freedom relates to other values such as equality, freedom and determinism, freedom and moral responsibility, and the nature of freedom itself, as expressed in the difference between positive and negative liberty [9, p. 85]. If we start from ancient historical thought, in Ancient Greece, the concept of freedom was more social than individual. Therefore, it has a social meaning, a general meaning. Plato propagated the idea that a free person can be a person who serves the common good. As we can see from his later dialogues, he emphasizes that the highest form of freedom is friendship and that it is realized in the perfect society of the polis. His teacher, Socrates, also supported the idea that freedom is the goodness and the ability to strive for goodness. Later, in his teaching, Aristotle rose above the framework of polis thinking and left a definition that independence is the achievement of happiness by human being able to guide his will and freedom.

After the collapse of the Greek polis system in the 4th century, the concept of freedom began to be used in connection with the individual, not the society. In the philosophy of the Stoics, the freedom of the individual begins with his resistance to fate with reason and will. The wise Epictetus, a representative of this direction, understood freedom as a person's own desire: Freedom is independence of thought [10]. But at the same time, he emphasized the need to do God's will. This is the dialectical understanding of freedom in stoicism. It means not to be attached to earthly wealth, not to strive for office and power, to consider fame as a temporary world, to rise above sensual needs. In the Buddhist tradition, every living being has the ability to discover the freedom of the mind, which comes from Buddha nature. The factors that limit the freedom of the mind include hatred, greed, ignorance, delusion, and selfishness. If a being confines his mind to these things, he lives in samsara - the world of interconnected cause and effect.

The concept of freedom in Buddhism is related to the concept of nirvana (Sanskrit, literally - extinction), a central concept of Buddhism. Nirvana is the liberation of the soul, the non-torture of the soul. Nirvana is the highest state of human spiritual aspiration, the ultimate goal. In Buddhist texts, nirvana is described as something inscrutable, ineffable, essentially a state of inner completeness and absolute detachment from outer existence.

The meaning of nirvana is that it places man on the other side of necessity, and in this sense nirvana is equal to freedom. However, in nirvana, only the negative side of freedom is revealed to us, i.e., freedom is perceived as the denial of any

dependence. Denying the earthly material world, not being attached to the world, enjoying earthly pleasures, wealth, power, etc. to be independent. Of course, being so independent is tantamount to denying them. In the Middle Ages, with the development of Christian ideas, the concept of freedom began to change. It has become the most important question about understanding the nature of God. Philo of Alexandria, a representative of Jewish Hellenism, believed that only God could be free, and that man should only obey his will.

A. Augustine is a Christian theologian and philosopher, an outstanding preacher, bishop of Hippo and one of the fathers of the Christian Church, a philosopher of the Patristic period. A. Augustin was known as the Teacher of the West as an expert on Christian theology. Augustine's doctrine of freedom is related to the concept of original sin. Augustine argued that original sin the first man's violation of his vow to God - was an act of free will. Ever since men committed this sin, man's will is forever bound by this sin.

Thus, according to Augustine, God is the ultimate, determining force in history. Everything is subject to the will of God, (God no longer appears as an abstract entity as in Plotinus' philosophy) God's will determines the entire development of humanity, the Christian God is the creator and giver.

According to Augustine, before man was born his actions, behavior and others are determined by the will of God. It can be aimed at a known good (even if the person is not worthy of it) or suffering (even if the person is innocent). When God created the world, he introduced the beginnings of all kinds of things and allowed them to evolve. Human history also obeys these laws. The basis of the development of history is the self-confidence of the human mind (the basis of this belief is God) and the cognitive power of love for God. Guided by this understanding, Augustine argues that human history is the result of the struggle of two kingdoms against each other. They are: the struggle between God against God, the pleasures of everyday life, and the kingdom of God. When Augustine says the kingdom of God, he means its earthly representative, the Roman Church. Since the church speaks on behalf of the kingdom of God, the people on earth must also obey it. But people do not want to obey and create evil. According to A. Augustine, evil does not come from God, but from people themselves. And the cause of all problems lies in people's freedom of choice and people's inability to control that freedom. A person will be saved on the Day of Judgment only when he fulfills his moral duty.

Summarizing A. Augustine's thoughts on freedom, evil is the result of a person's extensive use of his freedom. Therefore, God also gave man free will. A person can choose the circumstances of his life according to his will, be it good or

bad. But man is responsible for each of these free actions. Therefore, along with freedom, God gives man a great responsibility.

According to the dogmas of Islam, God determines the destiny of every person before he is born. After such an understanding, the question of human free will itself gives rise to conflicting opinions. Because God is the sole cause of human actions. It is known that in the 7th-12th centuries, the Mu'tazilites settled the dispute between the «Jabrites», who fully recognize the will of God, and the Qadarites, who claim that man is given the opportunity to act according to his will, and for that, place responsibility on the person. They proclaimed the freedom of human freedom and that man is responsible for his own actions.

Khoja Ahmet Yassawi, who recognized and implemented the conditions of Islam, believed in the truth of God and the prophet. God has allowed his people to recognize him. A person who has no will or whose will is limited only by faith will not know how to recognize the miracle of God. If a person does not have a will, then on the Day of Judgment, a person would not be held accountable for his actions. So, in the understanding of Yassawi, a person is free to know and love God and it is a necessary condition for a person's self-knowledge [11, p. 275]. So, why a person needs will, it is necessary to know God, otherwise, without knowledge, only faith would have been established. And knowing God begins with humanity.

During the Renaissance, the focus was not on religion and biblical texts, but on man himself. Pico della Mirandola believed that humans have a God-given free will. Thanks to this, a person can change the world and society for the better.

German philosopher Georg Hegel believed that freedom is the basic principle of human existence. Freedom is the result of the activity of the spirit. Moreover, the more freedom there is, the deeper the uncertainty. Thus, after one free choice, a man wonders why he did not choose another path. Because of this, a person is never satisfied because he always thinks that another scenario could be better. Friedrich Nietzsche introduced such basic concepts as will to life and will to power. It describes the will to power as the driving force in people to improve life.

Abai Kunanbayev did not consider man as a product of nature with his physical structure, he considered man as a product of God's creative activity. He explains that he created man through his love. Abai believed that a person creates and decides his own destiny [12, p. 124]. That's why he said that God is the creator and not the blessing, so bless yourself, and said that a person is free to create his own future.

It can be noted that Marx was one of the first to understand that the institution of private property is one of the main factors that ensure relative freedom and equality for people in the capitalist society in which he lived. Marx said that the development of capitalism based on private property with its free market paves the

way for the development of all democratic freedoms. But he thought that private property should simply be abolished so that those without private property could also enjoy freedom. Therefore, they probably could not predict that after the establishment of public property, people would become dependent on the state rather than on the owners.

We can say that representatives of existentialism opened the way to a new understanding of freedom. For them, freedom cannot be separated from the person himself, his immanence. Jean-Paul Sartre believed that Man is a free soul, or he cannot remain a man without freedom. Freedom brings great responsibility to a person. Therefore, it shows that existentialists agree with A. Augustine's idea that responsibility goes hand in hand with freedom. European philosopher Fichte paid special attention to the problem of freedom. He emphasized that real freedom exists in society. Ermela Hoxha, a scientist who studied the scientist's thoughts on freedom, wrote: Freedom can not be realized in the hood but, in social phenomena, in the nature of human society. The study shows that one of the basic tasks of philosophy is to provide rational guidelines therefore, ends to be appropriate for a free society and in harmony with each other [13, p. 38]. The idea of freedom analyzed by Fichte pointed out that it brings humanity to a society based on harmony.

And now there are several ways to ensure freedom in modern developed society. In today's developed society, the ability to free a person from various norms and rules that limit his daily activities and allow him to create his own life depends on factors other than private property. In particular, first of all, individual and group free enterprise and free market.

At the same time, in a developed society, it is very important to strive to provide equal opportunities to every member of the society, regardless of which group or class a person belongs to. In such a society, a person's well-being and enrichment, so to speak, moving to the upper layers of the social pyramid, should depend not on his initial position, but primarily on his efforts, degree of diligence, business, effective action, sharpness, ability to make decisions and other qualities.

Of course, the society that paved the way for personal enrichment and provided entrepreneurship was not immediately established. The idea originated in the trading cities of northern Italy and then spread along the trade routes through France and southwestern Germany to the Netherlands and the British Isles. At the beginning of the 18th century, this idea gained strength and began to spread again to North America and Central Europe. Liberation of the individual from political and socio-economic restrictions formed the general direction of public life in this period. The spread of the ideology of freedom was accompanied by a sharp increase in economic activity and a sharp development of science.

The concept of liberalism, which began to develop in the 19th century, was armed and developed with the basic idea of the value and equality of the human person. Liberalism was the ideological and political manifestation of that individualistic worldview and glorified the autonomy of the individual, the freedom of the human mind, and the goodness and improvement inherent in human nature. Therefore, the freedom of the individual is considered as an important condition for the development of the society. Liberalism emphasized the need to ensure economic freedom before intellectual, social, political and religious freedom.

Freedom and human rights are realized only in the context of «state's rights» if the state recognizes the personal sovereignty of each individual. It is known that in the history of Russia, people's social life has always been centered around government and society. The individual was ignored in them and the freedom of the individual was given to him by authority and he was limited, even destroyed. In the history of Russia, there have been no mass movements for human rights. Communism and cathedral ideas in Russia promoted public interest over individual interest. The Bolsheviks took advantage of this and decided that the individual should serve the public interest, subordinating the individual to the collective. Even a person's inner choice, religious tastes, and national identity have been sacrificed for the public good.

Alash intellectuals believed that the problem of human freedom and liberty in Kazakhstan, which was dependent on Russia, could only be solved by the country's independence. The desire to create an independent «Kazakh Nation» was manifested in the form of Kazakh education and Kazakh nationalism at the beginning of the last century. But the history of Kazakh education was not without external pressure like European education. Representatives of Kazakh education soon became victims of repression. The journey and historical affairs of its representatives, such as A. Bokeikhanov, A. Baitursynov, M. Dulatov, Zh. Aimauytov, M. Zhumabayev over the course of 20-30 years cannot help but surprise any intelligent person. They were able to form the ideology of national liberation and actively take steps to create national statehood. Such sympathy for the nation, that is, nationalism, was a common phenomenon not only in the Kazakh society, but also in all colonial countries. That's probably why J. Nehru pointed out that «in this historical period, nationalism was a progressive force that dominated all Asian countries» [14, p. 182]. As we have seen, in a society that glorifies individualism and is based on private property, the independence of a person and the human rights associated with it are considered to be the main indicator of the level of development of society. And in a society based on public property, the individual is absorbed into the society along with his free will. And the issue of autonomy and individual rights is perceived as a direct attack

on the basis of society. If individualism glorifies the free person, collectivism (community) denies it.

The terms Human Rights and Human Freedoms are often used interchangeably. From a legal point of view, it is difficult to define a clear border between them in terms of the normative approval of human rights and freedoms, as well as the system of their protection and implementation mechanism. That's why S. Montesquieu pointed out: By freedom we mean the right to do all the things allowed by the law. The distinction between human rights and freedoms can be made only from the point of view of power in the relationship between an individual and the state. Human rights are the possibilities, powers and potentials of human action established and guaranteed by the state in a certain area specified by law.

Rights determine the field and direction of an individual's activity, and the state is obliged to ensure and protect the legal actions of a person in the field specified by law. There is no choice, i.e., something that is dictated by law. You may or may not exercise this right, but it is not mandatory. For example, everyone has the right to life unconditionally or necessarily, i.e., it is an inalienable right. Conversely, in a state where the death penalty is constitutionally permitted, the right to life is used to define the range of crimes that may be punished by death. However, there are cases where some people voluntarily give up this right, that is, the right to life. Especially it is taking place in a number of countries of the world where euthanasia is allowed.

Human freedoms are areas of his activity that should not be interfered with by the state. It only defines the boundaries of the territory in which a person acts according to his own choice and desire with the help of legal norms. The state should not only refrain from interfering with the guaranteed freedoms, but also ensure the protection of the boundaries of freedoms from encroachment by others. It legally protects human freedom and at the same time limits the excesses of permissible freedoms. For example, in democratic states, the state does not interfere with the religious beliefs of individuals. This is a person's freedom of conscience, freedom of choice. However, the state is free to enact laws restricting freedom of conscience only in order to ensure respect for the rights and freedoms of others and to satisfy the just requirements of virtue, public order and general welfare. As an example, we mention the problems of limiting or banning the activity of some religious sects.

We can mention three generations of human rights. They are: personal freedoms of a person, socio-economic rights of a person and the right to live and live in a normal environment. «Personal freedoms of a person, his civil and political rights began to take place in European and American political and legal thought of the 18th century» Universal Declaration of Human Rights [15] which

is the first document of the UN. Social and economic rights of citizens became international as a result of compromise between socialist and capitalist states. Western European countries began to strengthen the right to work since they began to constitutionally describe their states as social. In Europe, the birthplace of the theory of natural, inalienable human rights, all groups of rights are now legally recognized: civil, political, economic, social and cultural rights. In the 80s, the UN developed documents on the rights of minorities and peoples. In general, the UN has adopted about 70 international documents in the field of human rights. Clarifying the exact classification of human rights and freedoms under the current Constitution of the Republic of Kazakhstan is a difficult task. The list of rights and freedoms guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan corresponds to generally accepted standards and the scheme of international agreements adopted by the UN.

Conclusion

At first glance, the freedom of a citizen of a developed democratic society seems to be unlimited. However, he is expected to bear the brunt of any decision he makes using his freedom, because the decision itself will undoubtedly change his life. In this sense, freedom is like the steering wheel of a car, which can be turned too sharply and at any moment threatens to end up on the side or even die. Modern man does not have unlimited freedom. If we say that freedom is the ability of a person to act according to his personal interests and capabilities, to realize his wishes, but no person is free to choose the objective conditions of his life as he wishes. For example, a civilian resident of Ukraine did not want a war between Ukraine and Russia, but he is forced to witness that situation. Therefore, we can say that people have real and relative freedom.

The main legal value of the concepts of modern legal states is the freedom of personality of a person as a person. Freedom of the individual means freedom of speech, press, freedom of belief, freedom of teaching and learning, freedom to organize and participate in meetings, freedom to move freely and to write petitions and send things to the management that do not please one's liking. The rule of law allows people to have such inalienable freedoms. But these freedoms are based on people's material freedoms. The legal state is understood as a state that paves the way for the fulfillment of individual interests of people, i.e., as a means of this. The purpose of the rule of law is to work for the needs of people and society. The conclusion that can be drawn from this: freedoms of the individual have a priority role in the relationship between the person and the state. As the state gave priority to the rights of an individual, an individual should recognize and respect the same rights and freedoms of people other than him.

The principle that education is one of the ways to preserve freedom in today's developed, democratic society is not unreasonable. «Economic and social education is needed not only by politicians and businessmen, but by everyone in order not to live in slavery» [16, p. 35] it is known that in a society where every citizen is not educated, deviations and religious errors occur. It would not be an exaggeration to say that in the current situation of Afghanistan, the problem of obtaining higher education and choosing a profession for girls after reaching the age of eighteen, the freedom to determine their own future is limited, and it's a big problem not only to play a musical instrument but even to keep them at home. So, this is becoming a reality. We would like to point out that although the Constitution guarantees all types of freedom in other countries, it is difficult to establish freedom and democratic rights in a society whose citizens do not have even the slightest degree of social, political and economic education.

Список использованных источников

- 1 **Гегель, Г.** Философия истории. Лекции по философии истории [Текст] / Георг Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 480 с.
- 2 **Джонстон, Д.** Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін [Мәтін] / Дерек Джонстон. – Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 212 б.
- 3 **Мырзалы, С. Қ.** Философия [Мәтін] / Серік Мырзалы. – Алматы, 2008. – 690 б.
- 4 **Репина Л. П.** Тарихи білім тарихы [Мәтін] / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2020. – 233 б.
- 5 **Мырзалы, С. Қ.** Философия әлемі [Мәтін] / Серік Мырзалы. – Алматы : Эпиграф, 2020. – 396 б.
- 6 **Шалдарбекова, А. Б.** Мағжан Жұмабаев шығармашылығының философиялық аспектілері [Мәтін] / Айша Шалдарбекова, Талғат Тұмашбай // Қарағанды университетінің хабаршысы. Тарих. Философия сериясы. – 2023. – № 2 (110). – Б. 382–391.
- 7 **Гагарин, А. С.** Философская антропология Макса Шелера: проблема интенциональности : монография [Текст] / Анатолий Гагарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2005. – 192 с.
- 8 **Pavel, C.** Introduction. In The Oxford Handbook of Freedom [Text] / Carmen Pavel. – Oxford : University Press, 2018. – 533 p.
- 9 **Нусупова, Г. И.** Қазақ философиясының рухани адамгершілік өлшеміндегі еркіндік құбылысы : дәстүрден жаңғыруға дейін [Мәтін] : дис.

... философия докторы (PhD) : 6D020100 / Гульнар Нусупова. – Алматы : ҚазҰУ, 2022. – 138-б.

10 Епиктет цитаты о свободе – [Электронный ресурс]. – URL : <https://ru.citatty.net/avtory/epiktet/tsitaty-o-svobode/> (Дата обращения: 10.11.2025).

11 **Есім, Ғ.** Дүниетаным баяны [Мәтін] / Ғарифолла Есім – Алматы : Дәуір баспасы, 2020. – 400-б.

12 **Қоңырбаева, К.** Қазақ философиялық ойы эволюциясындағы еркіндік идеясы [Мәтін] / Кулсия Қоңырбаева. – Алматы : Философия, саясаттану, дінтану институты, 2013. – 216-б.

13 **Ermela, Hoxha.** Concept of Freedom in the Philosophy of Fichte [Text] / Hoxha Ermela // European Journal of Social Sciences Education and Research. – Vol. 1. – Issue 2. – 2014. – P. 52–65.

14 **Қасымбеков, М. Б.** Мәңгілік ел [Мәтін] / Махамбет Қасымбеков. – Алматы : Ұлағат баспасы, 2015. – 336-б.

15 Біріккен Ұлттар Ұйымы. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [Мәтін] : 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған. – [Электронды ресурс]. – URL : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (Қол жеткізу мерзімі: 10.11.2025).

References

1 **Gegel, G.** Filosofia istorii. Lekcii po filosofii istorii [Philosophy of History. Lectures on the history of philosophy] [Text]. – Sankt – Peterburg, 1993. – 480 p.

2 **Dzhonston, D.** Filosofiyany kyskasha tarikhi. Sokrattan Derridaga dejin [A Brief History of Philosophy. From Socrates to Derrida] [Matin]. – Astana, 2018. – 212 p.

3 **Myrzaly, S. K.** Filosofya [Philosophy] [Matin]. – Almaty, 2008. – 690 p.

4 **Repina, L. P.** Tahihi bilim tarihi [History of historical knowledge] [Matin]. – Astana, 2020. – 233 p.

5 **Myrzaly S. K.** Filosofya alemi [World in Philosophy] [Matin]. – Almaty, 2020. – 396 p.

6 **Shaldarbekova, A. B.** Magzhan Zhumabayev shygarmashykygynyn filosofyalik aspektleri [Philosophical aspects of Magzhan Zhumabaev's work] [Matin]. – Karagandy, 2023. – P. 382–391.

7 **Gagarin, A. S.** Filosofskaya antropologiya Maksa Shelera: problema intencionalmjznosti: monografya [Max Scheler's Philosophical Anthropology: The Problem of Intentionality: a monograph] [Text]. – Ekaterinburg, 2005. – 192 p.

8 **Pavel, C.** Introduction. In The Oxford Handbook of Freedom [Text]. – Oxford : University Press, 2018. – 533 p.

9 **Nusipova, G. I.** Kazak filosofiyasynyn ruhani adamgershilik olshemindegi erkindik kubylysy: dastyrden zhanguuga dejin: dis... filosofya doktoru (PhD): 6D020100 [The Phenomenon of Freedom in Spiritual and Moral Dimensions in Kazakh Philosophy: from Tradition to Modernisation] [Matin]. – Almaty, 2022. – 138 b.

10 Epiktet citaty o svobode – // [Electronic resource]. – <https://ru.citatty.net/avtory/epiktet/tsitaty-o-svobode/>

11 **Yesim, G.** Dunietanym bayany [Worldview Story] [Matin]. – Almaty, 2020. – 400 p.

12 **Konurbayeva, K.** Kazak filosofiyalyk ogy evoljuciyasyndagy erkindik ideyası [The Idea of Freedom in the Evolution of Kazakh philosophical thought] [Matin]. – Almaty, 2013. – 216 p.

13 **Ermela, Hoxha.** Concept of Freedom in the Philosophy of Fichte [Text] // European Journal of Social Sciences Education and Research. – Vol. 1. – Issue 2. – 2014. – P. 52–65.

14 **Kasymbekov, M. B.** Mangilik el [Eternal Country] [Matin]. – Almaty, 2015. – 336 p.

15 Birikken Ulttar Ujymy. Adam kukuktarynyn zhalpyga birdej deklaraciyası [Matin] : 1948 zhyly 10 zheltoksanda kabyldangan [General Declaration of Human Rights approved by the UN General Assembly]. – [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

*А. Б. Шалдарбекова¹, М. К. Рахмишкова², *Т.Тұмашбай³*

^{1,2,3}М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,

Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

06.01.26. ж. баспаға түсті.

12.03.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

АДАМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРКІНДІГІ: ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕСІ

Ғылыми мақалада еркіндік мәселесі тарихи философиялық контексте, тарих философиясының маңызды категориясы ретінде тарихи салыстырмалы әдіснама аясында зерттелді. Еркіндік көне заманнан бүгінгі күнімізге дейінгі ойшылардың еңбектерінде түрлі қырынан талданып келе жатқан маңызды мәселелерді құрайды. Себебі еркіндік адамның өмір сүруінің негізгі және табиғи шарты.

Сондықтан ол адамзат үшін ең жоғарғы құндылық болады. Осы құндылыққа, яғни еркіндікке қол жеткізу жолында сан ғасырлар бойы неше рет қақтығыстар мен соғыстар, түрлі әлеуметтік топтар арасында күрес жүргізіліп келді. Әсіресе саяси еркіндікті сақтап қалу жолындағы әрекеттер еркіндіктің қаншалықты құнды екендігін байқатады.

Мақалада адам және оның еркіндігі тарих философиясының мәселесі ретінде қарастырылған. Осыған орай алдымен іргелі философияның бір бөлімі ретіндегі тарих философиясының пәні, тарих философиясының типтері, тарихи зерттеулердің философиялық қырлары ашып көрсетілді. Адам мәселесінің тарих философиясының даму барысындағы қойылу деңгейі салыстырмалы талдау арқылы ашылды. Тарих философиясының шеңберінде еркіндіктің түрлі ойшылдар тарапынан берілген анықтамалары талданып, еркіндіктің саяси, құқықтық, әлеуметтік және діни салалардағы сипаты ашылып көрсетілді. Еркіндік адам үшін ең жоғары құндылық болып қала беретіндігі тұжырымдалды. Тарих философиясының антропологиялық моделінің негізгі ұғымдары мен категориялары ментальдылық, әлем бейнесі, мәдени-тарихи тип, құндылық бағдарлар, күнделікті өмір тарихы, өзін-өзі идентификациялау болады. Мақалада еркіндік ұғымы тарих философиясының антропологиялық моделінің құндылық бағдарлары тұрғысынан зерттелді.

Кілтті сөздер: тарих, философия, қоғам, еркіндік, философиялық теориялар, адамның мәні, әдеттегі сана, руханилық.

А. Б. Шалдарбекова¹, М. К. Рахмишикова², *Т. Тумашибай³

^{1,2,3}Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,

Республика Казахстан, г. Шымкент.

Поступило в редакцию 06.01.26.

Поступило с исправлениями 12.03.26.

Принято в печать 20.03.26.

ЧЕЛОВЕК И ЕГО СВОБОДА: ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

В данной научной статье проблема свободы глубоко раскрыта и рассмотрена в историко-философском контексте, как важная

категория философии истории, в рамках историко-сравнительной методологии. Свобода является одним из важнейших вопросов, подлежащих анализу в трудах мыслителей с древнейших времен до наших дней. Ведь свобода - это главное условие человеческой жизни. Без нее невозможно жить. Поэтому она является высшей ценностью для человечества. Ради этих ценностей сколько раз велись конфликты, войны и различные социальные группы. Особенно усилия по сохранению политической свободы показывают ценность свободы. В статье рассматривается человек и его свобода как предмет философии истории. В связи с этим, прежде всего, раскрыты предмет философии истории, виды философии истории, философские аспекты исторических исследований как части прикладной философии. На основе сравнительного анализа раскрыт уровень проблем человека в развитии философии истории. В рамках философии истории были проанализированы определения свободы различными мыслителями и выявлена природа свободы в политической, правовой, социальной и религиозной сферах. Было сформулировано, что свобода остается высшей ценностью для человека. Если основными понятиями и категориями антропологической модели философии истории являются менталитет, картина мира, культурно-исторический тип, ценностные ориентации, история повседневности, самоидентификация, то в статье концепт свободы, являющийся частью философии истории, исследован с точки зрения ценностных ориентаций антропологической модели.

Ключевые слова: философия, история, общество, свобода, философские теории, сущность человека, повседневное сознание, духовность.

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 13.11.25

<https://doi.org/10.48081/BGQF1875>

*Ж. А. Турбаева

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2470-3587>

*e-mail: Zhadyraa2002@gmail.com

КИБЕРСПОРТ АРЕНАЛАРЫ ҚАЛАНЫҢ ЖАҢА МӘДЕНИ КЕҢІСТІГІ РЕТІНДЕ (PGL ASTANA 2025 МЫСАЛЫНДА)

Бұл мақалада киберспорт ареналарының қазіргі қаланың жаңа мәдени кеңістігі ретіндегі рөлі мен ерекшеліктері талданады. Цифрландыру мен ақпараттық технологиялардың жедел дамуы қалалық мәдени ортаның құрылымына айтарлықтай ықпал етіп, дәстүрлі мәдени институттармен қатар жаңа қоғамдық кеңістіктердің қалыптасуына жол ашты. Осындай жаңа мәдени феномендердің бірі ретінде киберспорт және оған арналған ареналар қарастырылады. Киберспорт ареналары виртуалды ойын тәжірибесін нақты қалалық кеңістікке енгізу арқылы мәдени коммуникацияның жаңа формаларын қалыптастырып, жастар аудиториясы үшін тартымды әлеуметтік ортаға айналуда. Зерттеудің негізгі нысаны ретінде 2025 жылдың мамыр айында Астана қаласында өткен халықаралық деңгейдегі PGL Astana турнирі алынды. Аталған іс-шара киберспорт ареналарының тек жарыс өткізетін инфрақұрылымдық нысан ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік өзара әрекет, мәдени тәжірибе және символдық мағына қалыптастыратын урбан кеңістік екенін көрсетеді. Турнир барысында қолданылған ареналық кеңістік қаланың мәдени өміріне жаңа мазмұн енгізіп, оның халықаралық деңгейдегі мәдени имиджін қалыптастыруға ықпал етті. Зерттеу нәтижелері киберспорт ареналарының қазіргі қаланың мәдени кеңістігінде маңызды орын алатынын, жастар мәдениетінің дамуына және қаланың мәдени трансформациясына ықпал ететін жаңа қоғамдық орталықтарға

айналып келе жатқанын көрсетеді. PGL Astana 2025 тәжірибесі киберспорт ареналарын қаланың жаңа мәдени кеңістігі ретінде қарастырудың өзектілігін дәлелдейді.

Кілтті сөздер: Киберспорт, урбан кеңістік, медиаархитектура, мәдени кеңістік, қала мәдениеті, PGL Astana 2025.

Кіріспе

Қазіргі қоғам дамуының басты сипаттарының бірі – цифрландыру үдерісінің жеделдеуі. Бұл үдеріс тек технологиялық жаңарумен шектелмей, адамдардың күнделікті өмір салтын, коммуникация тәсілін, мәдени тұтыну формаларын түбегейлі өзгертіп отыр. Қалалық мәдени кеңістік те осы өзгерістердің әсерін айқын сезінеді: мәдениет енді тек театр, музей, кітапхана сияқты дәстүрлі институттар арқылы ғана емес, сонымен қатар цифрлық платформалар, стриминг, ойын индустриясы және жаңа медиалық орта арқылы қалыптасады. Осы контексте киберспорт – цифрлық мәдениеттің ең қарқынды дамып жатқан, әрі қалалық өмірге белсенді еніп жатқан феномендерінің бірі.

Соңғы жылдары киберспортқа деген сұраныс тұрақты түрде артып келеді. Оның негізгі себептері ретінде кеңжолақты интернеттің қолжетімділігі, ойын индустриясының экономикалық өсуі, стриминг мәдениетінің күшеюі және жастар аудиториясының медиатұтыну әдеттерінің өзгеруін атауға болады. Ғылыми ортада да киберспорт тақырыбына қызығушылықтың артуы байқалады: зерттеушілер киберспортты жеке индустрия ретінде ғана емес, әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде талдауға көше бастады. Мысалы, eSports зерттеулерінің даму бағыты мен ғылыми желісін көрсететін библиометриялық талдаулар киберспорттың академиялық пәнаралық салаға айналып келе жатқанын дәлелдейді: мұнда менеджмент, коммуникация, психология, социология және мәдениеттану тоғысады [1].

Киберспорттың қалыптасу логикасын түсіну үшін «цифрлық ойындар → бәсекелі ойын → кәсібиленген спорттық-мәдени практика» эволюциясын ескеру маңызды. Бастапқыда бейнеойындар жеке уақыт өткізу формасы ретінде қабылданса, кейін көпқолданушылық режимдер, рейтинг жүйелері, онлайн-турнирлер және кәсіби лигалар пайда болып, ойын тәжірибесі қоғамдық әрі жарыстық сипат алды. Бұл өзгеріс көрермен мәдениетін де қалыптастырды: киберспорт ойындары енді тек ойнаумен емес, тамашалаумен, талқылаумен, фанаттық қауымдастықтарға қосылумен толықты. Зерттеулер киберспорт көрермендерінің мотивациясы әртүрлі екенін, оған эмоциялық тәжірибе, қауымдастық сезімі, ойын жанры және қатысу деңгейі әсер ететінін көрсетеді [2].

Киберспорт феноменінің өзектілігі осы тұста қалалық кеңістікпен тікелей байланыса бастайды. Егер киберспорт тек онлайн құбылыс болса, онда оның мәдени ықпалы көбіне виртуалды ортада шектелер еді. Алайда бүгінгі таңда киберспорт офлайн форматта да күшейіп, ірі турнирлер, жанкүйерлік фестивальдер, арнайы ареналар арқылы қаланың нақты мәдени картасына еніп отыр. Бұл жерде маңызды сұрақ туындайды: киберспорт ареналары қаланың жаңа мәдени кеңістігі бола ала ма, әлде олар тек ойын инфрақұрылымы ғана ма? Соңғы жылдардағы урбанистикалық бағыттағы зерттеулер киберспорт орталықтарын «қалалық әлеуметтік хаб», «ақылды қаладағы қоғамдық тартылыс нүктесі», цифрлық медиа мен архитектураны біріктіретін жаңа кеңістік түрі ретінде қарастыруға мүмкіндік беретінін айтады [3]. Яғни арена тек ойын өтетін орын емес, жастардың жиналуы, тәжірибе алмасуы, ортақ эмоцияны бірге сезінуі арқылы қоғамдық өмірдің жаңа формасын тудыратын мәдени алаңға айналуы ықтимал [3].

Киберспорт ареналарының мәдени кеңістік ретіндегі маңызын негіздеу үшін киберспортты зерттеуде қалыптасқан негізгі ғылыми бағыттарға тоқталу қажет. Зерттеулердің бір бөлігі киберспортты психологиялық тұрғыдан қарастырады. Бұл бағыт киберспортқа қатысу мен тамашалаудың адам мінез-құлқына, эмоциясына, күйзеліске төзімділікке, мотивацияға әсерін қарастырады. Соңғы жылдардағы шолулық зерттеулер спорт психологиясы саласының киберспортқа белсенді бет бұрғанын, мұнда өнімділік, әл-ауқат, когнитивті жүктеме және әлеуметтік орта факторлары маңызды екенін көрсетеді [4]. Екінші бір маңызды бағыты оны әлеуметтік құбылыс ретінде талдауға бағытталған. Бұл зерттеулерде киберспорт қауымдастықтарының құрылымы, жанкүйерлік мәдениеттің қалыптасуы, әлеуметтік идентификация үдерістері, сондай-ақ цифрлық желілер арқылы жүзеге асатын әлеуметтік байланыстар мәселелері қарастырылады. Киберспорт бұл тұрғыда онлайн және офлайн кеңістіктерді өзара байланыстыратын, әлеуметтік өзара әрекеттің жаңа формаларын туындататын құбылыс ретінде сипатталады. Үшіншісі – мәдениеттанулық қырынан да кеңінен зерттелуде. Бұл бағытта киберспорттың құндылықтық мазмұны, медиалық бейнеленуі, цифрлық символикасы және қазіргі қалалық мәдениеттегі орны талданады. Сонымен бірге киберспорт индустриясының тұрақты дамуы, экологиясы, басқару логикасы, құндылық тізбегі сияқты мәселелер де маңызды зерттеу объектісіне айналды; киберспорттың «экожүйе» ретіндегі күрделілігі оны урбан мәдениетке ықпал ететін күш ретінде талдауға негіз береді [5].

Осы айтылған теориялық және әдіснамалық контекстте киберспорт ареналарын қаланың мәдени кеңістігінің жаңа элементі ретінде талдау өзекті болып отыр. Ареналар қаланың мәдени инфрақұрылымын толықтырып қана

қоймай, қалалық тәжірибенің жаңа формаларын – гибриді (офлайн+онлайн) қатысу, медиа-оқиғалық (event-based) мәдениет, жастардың қоғамдық белсенділігінің жаңа үлгілерін қалыптастырады. Сондықтан бұл мақаланың өзектілігі – қазіргі қаланың мәдени кеңістігіндегі киберспорт аренасының рөлі мен ерекшелігін ашу, ал PGL Astana 2025 тәжірибесі осы процесті нақты мысал арқылы сипаттауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеу мәдениеттану, урбанистика және әлеуметтік ғылымдар салаларындағы теориялық еңбектерге негізделеді. Әдіснамалық тұрғыда қалалық кеңістікті әлеуметтік феномен ретінде түсіндіретін Анри Лефеврдің «кеңістіктің өндірісі» тұжырымдамасы басшылыққа алынды [6]. Зерттеу барысында киберспорт ареналарына қатысты ғылыми жарияланымдарды сараптауға бағытталған контент-талдау, PGL Astana 2025 турнирін нақты мысал ретінде қарастыратын кейс-стади әдісі, дәстүрлі спорт нысандарымен салыстыруға негізделген салыстырмалы талдау және ареналардың қалалық ортаға әсерін айқындайтын урбанистикалық талдау қолданылды. Бұл әдістер зерттеу нысанын кешенді түрде зерделеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі урбанистикалық және мәдениеттанулық зерттеулерде қалалық кеңістік тек физикалық немесе сәулеттік орта ретінде ғана емес, әлеуметтік тәжірибе мен мәдени мағыналар қалыптасатын күрделі жүйе ретінде қарастырылады. Қаланың мәдени кеңістігі тұрғындардың бос уақытты өткізу формалары, әлеуметтік өзара әрекет үлгілері және мәдени тұтыну тәжірибелері арқылы үнемі қайта құрылып отырады. Цифрландыру үдерісінің жеделдеуі бұл кеңістіктің мазмұнын айтарлықтай өзгертіп, дәстүрлі мәдени институттармен қатар жаңа қоғамдық кеңістіктердің пайда болуына алып келді. Осындай өзгерістер аясында киберспорт ареналары заманауи қаланың мәдени кеңістігін қалыптастыратын жаңа форма ретінде қарастырыла бастады.

Цифрлық технологиялардың кеңінен таралуы қалалық мәдени тәжірибені экрандық және медиалық форматтармен тығыз байланыстырды. Экран мәдениетінің күшеюі, онлайн-коммуникация, интерактивті медиа және цифрлық ойындар мәдени тұтырудың маңызды элементіне айналып, мәдени кеңістіктің гибриді сипат алуына әсер етті. Қазіргі зерттеулерде мұндай кеңістіктер виртуалды және физикалық ортаның тоғысуымен сипатталып, цифрлық мәдениеттің урбан ортадағы көрінісі ретінде түсіндіріледі [7]. Осы өзгерістер аясында киберспорт тек ойын индустриясының өнімі емес, заманауи қалалық мәдениеттің маңызды элементіне айналып отыр. Бейнеойындардың бәсекелі форматқа өтуі, кәсібиленуі және көрермендік

мәдениеттің қалыптасуы киберспортты қоғамдық-мәдени құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Киберспорт ареналары осы процестің кеңістіктік және институционалдық көрінісі ретінде қалыптасуда. Олар виртуалды ойын тәжірибесін нақты қалалық ортаға енгізіп, цифрлық және физикалық кеңістіктің түйісу нүктесіне айналады. Ресейлік зерттеушілер киберспорт ареналарын жаңа типтегі қоғамдық кеңістік ретінде сипаттап, оларды цифрлық технологиялар мен мәдени коммуникацияны біріктіретін урбан орталықтар деп анықтайды [8]. Мұндай ареналарда ойын жеке әрекет ретінде емес, көпшілікке арналған мәдени оқиға ретінде ұйымдастырылады. Көрермендердің бір кеңістікте жиналып, ортақ эмоциялық тәжірибе бөлісуі киберспортты қалалық мәдени өмірдің бір бөлігіне айналдырады. Киберспорт ареналарының қалалық мәдени кеңістіктегі ерекшелігі олардың технологиялық және медиалық сипатымен тығыз байланысты. LED-экрандар, мультимедиалық инсталляциялар, жарық пен дыбыс эффектілері ареналық кеңістіктің негізгі элементтеріне айналып, көрерменнің қабылдауын күшейтеді. Зерттеушілер мұндай нысандарды «медиаланған кеңістік» ретінде қарастырып, олардың қаланың визуалды бейнесін қалыптастырудағы рөлін атап өтеді [9]. Киберспорт ареналары түнгі қала эстетикасының бір бөлігіне айналып, қалалық ландшафтта жаңа мәдени символдар қалыптастырады. Осы тұрғыда олар дәстүрлі спорт стадиондарынан немесе концерт залдарынан тек функциясы жағынан ғана емес, мәдени мазмұны жағынан да ерекшеленеді.

Халықаралық тәжірибе киберспорт ареналарының мәдени кеңістік ретіндегі әлеуетін айқын көрсетеді. Қытайдың Ханчжоу қаласында салынған *Hangzhou Esports Center* киберспортты қалалық мәдени кеңістікке институционалдандырудың маңызды үлгісі болып табылады. Бұл арена халықаралық турнирлермен қатар көрмелер, білім беру бағдарламалары және қоғамдық іс-шаралар өткізілетін көпфункционалды мәдени орталық қызметін атқарады. Зерттеушілер бұл нысанды цифрлық мәдениеттің қала кеңістігінде орнығуының көрінісі ретінде сипаттайды [10].

Оңтүстік Кореяның Сеул қаласындағы *LoL Park* аренасы да киберспорттың қалалық мәдени өмірге енуін көрсететін маңызды мысал болып табылады. Қаланың орталық бөлігінде орналасқан бұл кеңістік жастар мәдениетінің тұрақты тартылыс нүктесіне айналып, киберспортты мәдени тәжірибе ретінде кең аудиторияға ұсынады. Мұнда жарыстармен қатар интерактивті аймақтар мен қоғамдық іс-шаралардың ұйымдастырылуы киберспортты қалалық мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде қабылдауға мүмкіндік береді [11].

Солтүстік Америкадағы *Esports Stadium Arlington* аренасы да киберспорт нысандарының көпфункционалды мәдени кеңістікке айналу үрдісін айқын көрсетеді. Бұл арена киберспорт турнирлерімен қатар концерттер, көрмелер және медиалық іс-шаралар өткізуге бейімделіп, қаланың мәдени инфрақұрылымын әртараптандырады. Ғылыми еңбектерде мұндай ареналар цифрлық мәдениеттің урбан ортада институционалдануына ықпал ететін гибридті қоғамдық кеңістіктер ретінде қарастырылады [12].

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, киберспорт ареналары жанкүйерлер қауымдастығының қалыптасуына, әлеуметтік идентификация мен ортақ мәдени тәжірибенің дамуына ықпал етеді. Киберспортты әлеуметтік-мәдени феномен ретінде зерттейтін еңбектерде фантом мәдениеті, цифрлық желілер арқылы байланыс және әлеуметтік капитал мәселелері ерекше атап өтіледі [13]. Киберспорт ареналары осы процестердің нақты кеңістіктік ортасына айналып, қаланың қоғамдық өміріне жаңа мазмұн енгізеді. Осылайша, киберспорт ареналарын қалалық мәдени кеңістіктің жаңа формасы ретінде қарастыру олардың заманауи қаланың мәдени құрылымындағы маңызын айқындайды. Олар дәстүрлі мәдени институттарды толықтырып, цифрлық дәуір талаптарына сай жаңа қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырады.

Қазіргі урбанистикалық және мәдениеттанулық зерттеулерде қалалық кеңістік тек сәулеттік немесе инфрақұрылымдық құрылым ретінде ғана емес, әлеуметтік тәжірибе, мәдени коммуникация және символдық мағыналар қалыптасатын орта ретінде қарастырылады. Қала мәдениеті адамдардың бос уақытты өткізу тәсілдерімен, әлеуметтік өзара әрекет формаларымен және мәдени тұтыну үлгілерімен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, мәдени кеңістік статикалық құбылыс емес, керісінше қоғамдағы әлеуметтік және технологиялық өзгерістерге сәйкес үнемі трансформацияланып отыратын динамикалық жүйе болып табылады. Соңғы онжылдықта цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы қалалық мәдени кеңістіктің мазмұнын кеңейтіп, дәстүрлі мәдени институттармен қатар жаңа қоғамдық кеңістіктердің пайда болуына алып келді.

Жоғарыда қарастырылған теориялық тұжырымдар киберспорт ареналарының қалалық мәдени кеңістіктегі әлеуетін жалпы деңгейде сипаттауға мүмкіндік береді. Алайда бұл әлеуеттің нақты урбанистикалық және мәдени рөлін түсіну үшін оны белгілі бір қала мен іс-шара аясында талдау маңызды. Теориялық тұрғыда айқындалған киберспорт ареналарының мәдени және әлеуметтік функциялары нақты қалалық ортада әртүрлі формада жүзеге асады. Осы тұрғыда 2025 жылы Астана қаласында өткен **PGL Astana 2025** халықаралық киберспорт турнирі киберспорт аренасының

урбанистикалық және мәдени әлеуетін көрсететін маңызды кейс болып табылады.

PGL Astana 2025 – Қазақстанда және Орталық Азия аймағында ұйымдастырылған ең ірі халықаралық киберспорттық іс-шаралардың бірі. Турнирдің Астана қаласында өтуі қаланың соңғы жылдары қалыптасқан урбанистикалық бейнесімен тығыз байланысты. Елорда заманауи архитектурасы, ірі мәдени және спорттық инфрақұрылымы, сондай-ақ халықаралық деңгейдегі іс-шараларды қабылдау тәжірибесі арқылы аймақтық урбан орталық ретінде орнығып келеді. Осы контексте киберспорт аренасы қаланың мәдени саясаты мен урбанистикалық дамуының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылды. Айта кету керек, турнир **Counter – Strike 2** дисциплинасы бойынша өткізілді, ал PGL ұйымы бұл іс-шараның 2025–2026 жылдары сәуір–мамыр айларында Астанада өтетінін 2024 жылы ресми түрде жариялаған болатын [14].

Киберспорт ареналарының мәдени ерекшелігі олардың цифрлық контентті қабылдауға және ұсынуға бейімделуінен көрінеді. PGL Astana 2025 турнирі өткен **Barys Arena** кеңістігі киберспортты тек жарыс формасында емес, толыққанды мәдени оқиға ретінде ұсынуға бағытталды. Аренаның ішкі құрылымы, сахналық ұйымдастырылуы, жарық пен дыбыс дизайны көрермен үшін иммерсивті мәдени тәжірибе қалыптастыруға негізделді. LED-экрандар, мультимедиялық инсталляциялар мен динамикалық визуалды эффектілер ойын барысын мәдени спектакль деңгейіне көтеріп, көрерменді пассивті бақылаушыдан белсенді қатысушыға айналдырды. Бұл жағдай киберспорт аренасының мәдени кеңістік ретіндегі функциясын нақты көрсетті.

Урбанистикалық тұрғыдан алғанда, PGL Astana 2025 қалалық кеңістіктің уақытша қайта ұйымдасуына ықпал етті. Турнир күндері арена маңы қаланың мәдени тартылыс нүктесіне айналып, көрермендер, жанкүйерлер, медиа өкілдері мен туристер жиналатын қоғамдық кеңістік қызметін атқарды. Мұндай құбылыс урбанистикада «оқиғалық урбанизм» ұғымымен түсіндіріледі, яғни ірі мәдени немесе спорттық іс-шаралар қаланың күнделікті өмір ырғағын уақытша өзгертіп, жаңа әлеуметтік сценарийлер қалыптастырады. Киберспорт турнирі бұл үдерістің цифрлық форматтағы заманауи көрінісі болды.

PGL Astana 2025 аренасының урбанистикалық және мәдени рөлін айқындауда визуалды шешімдер ерекше маңызға ие болды. Қазіргі қалалық мәдени кеңістікте визуалды коммуникация, медиаинсталляциялар мен жарықтық шешімдер мәдени тәжірибені қалыптастыратын негізгі құралдардың біріне айналғаны белгілі. Осы тұрғыда аренаның жарықтандыру жүйесі көрерменнің эмоциялық қабылдауын басқаруға бағытталды: жарық

пен түстер динамикасы ойынның әрбір кезеңіне сәйкес өзгеріп отырды. Мәселен, финалдық карталар алдында қызыл түстердің басымдығы драмалық атмосфера қалыптастырса, жеңіс сәттерінде көк пен алтын түстердің үйлесімі мерекелік әсер берді. Бұл тәсіл киберспортты спорттық жарыс қана емес, мәдени спектакль ретінде қабылдауға мүмкіндік берді.

Аренаның орталық сахнасы да визуалды мәдениеттің басты элементіне айналды. LED-экрандар тек ойын барысын көрсету үшін емес, сонымен қатар символдық мәнге ие визуалды бейнелерді қалыптастыру мақсатында қолданылды. Командалардың шығуы арнайы бейнепрезентациялармен сүйемелденіп, олардың брендтік стильдері, логотиптері мен ұрандары мультимедиялық инсталляциялар арқылы ұсынылды. Мұндай тәсіл киберспорт аренасын дәстүрлі сахналық өнерге жақындатып, ойынды көркемдік қойылым ретінде қабылдауға жағдай жасады.

Дыбыстық дизайн да визуалды мәдениетпен бірлікте жұмыс істеп, кеңістіктің тұтастығын күшейтті. Қарудың атысы, ойын ішіндегі драмалық сәттер және жанкүйерлердің қолдауы арнайы акустикалық шешімдер арқылы күшейтіліп, көрермен эмоциясын тереңдетті. Бұл тәжірибе музыкалық фестивальдерге тән атмосфераны еске түсіре отырып, киберспорттағы цифрлық мазмұнды толықтырды.

PGL Astana 2025-тің қалалық мәдени кеңістікке ықпалы аренаның ішкі құрылымымен шектелмеді. Турнир қаланың медиа кеңістігіне де белсенді түрде енді: жарнамалық экрандар, цифрлық баннерлер мен әлеуметтік желілердегі контент Астананы халықаралық киберспорт күні тәртібінің бір бөлігі ретінде көрсетті. Халықаралық трансляциялар арқылы қала бейнесі жаһандық аудиторияға ұсынылып, Астана заманауи цифрлық мәдениетке ашық урбан орталық ретінде репрезентацияланды. Сонымен қатар аренаның визуалды шешімдерінде жаһандық стандарттармен қатар ұлттық элементтердің қолданылуы байқалды. Қазақы ою-өрнектер, мемлекеттік тудың түстері, қыран бейнесі турнирдің графикалық материалдары мен визуалды контентінде қолданылып, жергілікті мәдениеттің жаһандық аренадағы бейнесін көрсетуге мүмкіндік берді [15]. Бұл киберспорттағы мәдени гибридтіліктің жаһандану мен локализация үдерістерімен тығыз байланысты екенін көрсетеді.

Арена жанкүйерлер үшін де жаңа мәдени тәжірибе ұсынды. Көрермендерге арналған аймақтарда интерактивті экрандар, виртуалды реалдылық (VR) стендтері және фотозоналар ұйымдастырылып, кеңістік жай ғана ойын тамашалау орны емес, цифрлық мәдени орталық ретінде қызмет атқарды. Мұндай шешімдер киберспорт ареналарын спорттық қана емес, мәдени және туристік инфрақұрылымның да бір бөлігіне айналдырды.

Әлеуметтік-мәдени тұрғыдан алғанда, PGL Astana 2025 жанкүйерлер қауымдастығының қалыптасуына және әлеуметтік өзара әрекеттің күшеюіне ықпал етті. Әртүрлі елдерден келген көрермендер бір кеңістікте тоғысып, ортақ мәдени тәжірибе бөлісті. Киберспорт жанкүйерлері үшін арена ойын көру орны ғана емес, ортақ идентификация мен мәдени тиесілілік сезімін қалыптастыратын әлеуметтік ортаға айналды. Сонымен қатар турнирдің офлайн форматта өтуіне қарамастан, оның әсері онлайн кеңістікте де кеңінен көрініс тапты. Стриминг платформалары мен әлеуметтік желілер арқылы аренадағы оқиғалар виртуалды аудиторияға жеткізіліп, офлайн және онлайн мәдени кеңістіктер өзара біріктірілді.

Осылайша, **PGL Astana 2025** киберспорт аренасының қалалық мәдени кеңістіктегі рөлін кешенді түрде көрсететін маңызды кейс болып табылады. Киберспорт аренасы бұл жағдайда тек спорттық жарыс өтетін нысан ретінде емес, қаланың мәдени бейнесін қалыптастыратын және әлеуметтік тәжірибені түрлендіретін маңызды қоғамдық кеңістік ретінде көрінді. Жарық пен дыбыс дизайны, мультимедиалық технологиялар, сондай-ақ жергілікті мәдени кодтардың визуалды репрезентациясы киберспортты мәдени оқиға деңгейіне көтеріп, жаңа урбан мәдени тәжірибенің қалыптасуына ықпал етті. Осы тұрғыда PGL Astana 2025 турнирі Астананы тек саяси немесе экономикалық орталық ретінде ғана емес, сонымен қатар цифрлық мәдениеттің жаһандық кеңістігіне интеграцияланған заманауи қала ретінде танытуға мүмкіндік берді.

Қорытынды

Жүргізілген талдау киберспорт ареналарының қазіргі қалалық кеңістікте жаңа мәдени тип ретінде қалыптасып келе жатқанын көрсетеді. Ареналар – цифрлық технологиялар, визуалды мәдениет және әлеуметтік тәжірибе тоғысатын орта ретінде урбан кеңістіктің құрылымын өзгертіп, қоғамдық өмірдің жаңа формаларын ұсынады. Киберспорт ареналары жастар мәдениетінің маңызды алаңына айналып, қаланың символдық және мәдени капиталының өсуіне ықпал етеді. Лефеврдің «көріністің өндірісі» концепциясы тұрғысынан мұндай ареналар әлеуметтік тәжірибелерді материалдық ортаға енгізудің бір формасы ретінде қарастырылады [6].

Киберспорт ареналарының урбан кеңістікке ықпалы үш негізгі бағытта байқалады. Біріншіден, олар әлеуметтік-коммуникативтік хаб қызметін атқарады. Жанкүйерлер қауымдастығы үшін мұндай орындар ортақ тәжірибе мен идентификация алаңына айналып, «фандом экономикасын» қалыптастырады [16]. Екіншіден, ареналар технологиялық-инновациялық орталық ретінде қала бейнесін түрлендіреді: жарық пен дыбыс эффектілері, архитектуралық шешімдер қалалық түнгі эстетиканың жаңа символдарын жасайды. Үшіншіден, олардың экономикалық әсері зор: туризмді

жандандырып, инфрақұрылымды жаңартып, қаланың жаһандық деңгейде танылуына ықпал етеді.

Осы тұрғыда PGL Astana 2025 ерекше мәнге ие. Бұл турнир елімізді халықаралық киберспорт сахнасына шығарып қана қоймай, Астананың жаңа урбан мәдениетін көрсетудің символына айналды. Аренада орнатылған LED-жүйелер, мультимедиалық шоулар жаһандық стандарттарға сай болды, бірақ сонымен қатар қазақы өрнектердің цифрлық бейнеленуі ұлттық кодтарды сақтай отырып, оларды халықаралық аудиторияға таныстырды. Мұндай шешім «глобализация және локализация» принципіне жүзеге асырып, бір жағынан жаһандық мәдениетке қосылуы, екінші жағынан ұлттық ерекшелікті сақтауды қамтамасыз етті.

Қорытындылай келе, киберспорт ареналарының визуалды мәдениет ретінде қалалардың жаңа символдық капиталына айналуы. Олар әлеуметтік, экономикалық және эстетикалық тұрғыдан айрықша рөл атқара отырып, урбан кеңістіктегі жаңаша сипаттайды. PGL Astana 2025 мысалы Қазақстанның цифрлық мәдениет пен киберспорттағы орнын нығайтып, урбанистикалық даму үрдістерін жаңа деңгейге көтерді. Демек, киберспорт ареналарын зерттеу қазіргі заманғы қалалардың мәдени болашағын түсіну үшін маңызды бағыт болып табылады.

Пайдаланылған деректер тізімі

1 **Chiu, W., Chiang, T. Y., Cheng, C., & Wang, S.** Knowledge Mapping and Sustainable Development of eSports Research // Sustainability. – 2021. – Vol. 13. – Issue 18. – P. 10354.

2 **Hua, Y. T., Bock, D. E., & Saad, G.** Testing Variation in Esports Spectators' Motivations and Its Influence on Behavioral Intentions // Sustainability. – 2023. – Vol. 15. – Issue 3. – P. 2028.

3 Esports Centers as Urban Social Hubs for Smart Cities // Scientific article. (PDF). – 2024.

4 **Pedraza-Ramírez, I., Musculus, L., Raab, M., & Laborde, S.** The psychology of esports : Trends, challenges, and future directions // ScienceDirect. – 2025. – Scientific review article. – [Electronic resource]. – URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1469029225001669?utm_source

5 **Nyström, A. G., Hjelm, J., & Browne, K.** Current issues of sustainability in esports // International Journal of Esports. – 2022. – [Electronic resource]. – URL: https://www.ijesports.org/article/94/html?utm_source

6 **Лефевр, А.** Производство пространства / А. Лефевр. – М. : Литагент «Стрелка Пресс», 2015.

- 7 **Миронов, Д. С.** Цифровая культура и гибридные формы городского пространства // *Культурология*. – 2020. – № 3.
- 8 **Пономарёв, А. Ю.** Киберспорт-арены как новые общественные пространства современного города // *Урбанистика*. – 2023. – № 1.
- 9 **Ильин, В. И.** Медиаархитектура и визуальная трансформация городской среды // *Вестник урбанистики*. – 2021. – № 2.
- 10 **Zhang, Q., Li, X.** Esports and Urban Cultural Development in China // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14.
- 11 **Seo, Y.** Esports, fandom, and urban youth culture // *Games and Culture*. – 2021. – Vol. 16.
- 12 **Jenny, S. E., Manning, R. D.** Esports venues and city branding // *Sport Management Review*. – 2023. – Vol. 26.
- 13 **Голубев, А. А.** Киберспорт как социокультурный феномен цифрового общества // *Социальные исследования*. – 2021. – № 4.
- 14 PGL. (2025). PGL Major Copenhagen and Astana Announcements // PGL Official Esports Channel. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.pglesports.com/>
- 15 PGL Киберспорт ресми арнасы. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.pglesports.com/cs2/pgl-astana-2025/>
- 16 **Hutchins, B.** Signs of meta-change in second modernity: The growth of e-sport and the World Cyber Games // *New Media & Society*. – 2008. – Vol. 10. – Issue 6. – P. 851–869.

References

- 1 **Chiu, W., Chiang, T. Y., Cheng, C., & Wang, S.** Knowledge Mapping and Sustainable Development of eSports Research // *Sustainability*. – 2021. – Vol. 13. – Issue 18. – P. 10354.
- 2 **Hua, Y. T., Bock, D. E., & Saad, G.** Testing Variation in Esports Spectators' Motivations and Its Influence on Behavioral Intentions // *Sustainability*. – 2023. – Vol. 15. – Issue 3. – P. 2028.
- 3 Esports Centers as Urban Social Hubs for Smart Cities // *Scientific article*. (PDF). – 2024.
- 4 **Pedraza-Ramírez, I., Musculus, L., Raab, M., & Laborde, S.** The psychology of esports: Trends, challenges, and future directions // *ScienceDirect*. – 2025. – Scientific review article. – [Electronic resource]. – URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1469029225001669?utm_source

- 5 **Nyström, A. G., Hjelm, J., & Browne, K.** Current issues of sustainability in esports // *International Journal of Esports*. – 2022. – [Electronic resource]. – URL: https://www.ijesports.org/article/94/html?utm_source
- 6 **Lefevr, A.** Proizvodstvo prostranstva [The production of Space]. – Moscow : Litagent «Strelka Press», 2015.
- 7 **Mironov, D. S.** Cifrovaya kul'tura i gibridny'e formy' gorodskogo prostranstva [Digital Culture and Hybrid Forms of Urban Space]. – *Kul'turologiya*. – 2020. – № 3.
- 8 **Ponomaryov, A. Yu.** Kibersport-areny' kak novy'e obshhestvenny'e prostranstva sovremennogo goroda [Esports Arenas as New Public Spaces of the Modern City]. – *Urbanistika*. – 2023. – № 1.
- 9 **Ильин, В. И.** Медиаархитектура и визуальная трансформация городской среды // [Media Architecture and the Visual Transformation of the Urban Environment]. – *Vestnik urbanistiki*. – 2021. – № 2.
- 10 **Zhang, Q., Li, X.** Esports and Urban Cultural Development in China // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14.
- 11 **Seo, Y.** Esports, fandom, and urban youth culture // *Games and Culture*. – 2021. – Volume 16.
- 12 **Jenny, S. E., Manning, R. D.** Esports venues and city branding // *Sport Management Review*. – 2023. – Volume 26.
- 13 **Golubev, A. A.** Kibersport kak sociokul'turny'j fenomen cifrovogo obshhestva [Esports as a Sociocultural Phenomenon of the Digital Society]. – *Social'ny'e issledovaniya*. – 2021. – № 4.
- 14 PGL. (2025). PGL Major Copenhagen and Astana Announcements // PGL Official Esports Channel. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.pglesports.com/>
- 15 PGL Kibersport ресми арнасы' [PGL Official Esports Channel.]. – [Electronic resource]. – : <https://www.pglesports.com/cs2/pgl-astana-2025/>
- 16 **Hutchins, B.** Signs of meta-change in second modernity: The growth of e-sport and the World Cyber Games // *New Media & Society*. – 2008. – Volume 10. – Issue 6. – P. 851–869.

25.01.26. ж. баспаға түсті.

25.01.26. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

Ж. А. Туребаева

Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 25.01.26.

Поступило с исправлениями 25.01.26.

Принято в печать 20.03.26.

КИБЕРСПОРТИВНЫЕ АРЕНЫ КАК НОВОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ PGL ASTANA 2025)

В данной статье анализируются роль и особенности киберспортивных арен как нового культурного пространства современного города. Стремительное развитие цифровизации и информационных технологий оказало значительное влияние на структуру городской культурной среды, открыв путь к формированию новых общественных пространств наряду с традиционными культурными институтами. В качестве одного из подобных социокультурных феноменов рассматриваются киберспорт и специализированные арены, предназначенные для его проведения. Киберспортивные арены, интегрируя виртуальный игровой опыт в реальное городское пространство, формируют новые формы культурной коммуникации и превращаются в привлекательную социальную среду для молодежной аудитории. В качестве основного объекта исследования был выбран международный турнир PGL Astana, прошедший в мае 2025 года в городе Астана. Данное мероприятие показывает, что киберспортивные арены являются не только инфраструктурными объектами для проведения соревнований, но и урбанистическим пространством, формирующим социальное взаимодействие, культурный опыт и символическое значение. Аренное пространство, использованное в ходе турнира, внесло новое содержание в культурную жизнь города и способствовало формированию его культурного имиджа на международном уровне. Результаты исследования показывают, что киберспортивные арены занимают важное место в культурном пространстве современного города, постепенно превращаясь в новые общественные центры, влияющие на развитие молодежной культуры и культурную трансформацию города. Опыт PGL Astana 2025 доказывает актуальность рассмотрения киберспортивных арен как нового культурного пространства города.

Ключевые слова: Киберспорт, урбанистическое пространство, медиаархитектура, культурное пространство, городская культура, PGL Astana 2025.

*Zh. A. Turebaeva

L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 25.01.26.

Received in revised form 25.01.26.

Accepted for publication 20.03.26.

ESPORTS ARENAS AS A NEW CULTURAL SPACE OF THE CITY (A CASE OF PGL ASTANA 2025)

This article analyzes the role and features of esports arenas as a new cultural space of the modern city. The rapid development of digitalization and information technologies has significantly influenced the structure of the urban cultural environment, opening the way for the formation of new public spaces alongside traditional cultural institutions. As one of these new cultural phenomena, esports and the arenas designed for it are considered.

By integrating virtual gaming experience into real urban space, esports arenas form new types of cultural communication and are becoming an attractive social environment for young audiences. As the main object of the research, the international PGL Astana tournament held in May 2025 in the city of Astana was selected.

This event shows that esports arenas are not only infrastructural facilities for holding competitions, but also urban spaces that form social interaction, cultural experience, and symbolic meaning. The arena space used during the tournament introduced new content into the cultural life of the city and contributed to the formation of its cultural image at the international level.

The research results show that esports arenas occupy an important place in the cultural space of the modern city and are gradually turning into new public centers that influence the development of youth culture and the cultural transformation of the city. The experience of PGL Astana 2025 proves the relevance of considering esports arenas as a new cultural space of the city.

Keywords: Esports, urban space, media architecture, cultural space, urban culture, PGL Astana 2025.

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 11.07.45

<https://doi.org/10.48081/BGQF1876>***Г. Ж. Ельмуратов¹, М. Н. Аубакиров²**¹Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;²Торайғыров университетінің жоғары колледжі,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-9387>²ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3222-0517>*e-mail: ganielmuratov71@gmail.com**БҰҚАРАНЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ ҚҰБЫЛЫСЫН
ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Мақалада саяси мінез-құлық құбылысы мен азаматтардың саяси белсенділігі контекстіне қатысу туралы теориялық көзқарастар мен тұжырымдамалардың эволюциясы қарастырылады. Қазіргі саяси ғылымда саяси мінез-құлықты жан-жақты зерделеудің және әлеуметтану және психологиялық ғылым өкілдерімен бірлесіп қатысудың шұғыл қажеттілігінің өзектілігі негізделеді. Саяси белсенділікті зерттеудің негізгі аспектілерінің бірі-сайлаушылардың мінез-құлқын және олардың саяси қалауын зерттеу. Ежелгі дәуірден бастап сайлаушылардың мінез-құлқы саяси белсенділіктің барлық түрлерінің ішінде ерекше орын алады, өйткені бұл демократиялық басқарудың мәнін көрсетеді, өйткені сайлаушылар өз өкілдеріне билік өкілеттіктерін береді.

Әлемдік саясаттану және әлеуметтанулық ой өкілдерінің бірқатар теориялық тұжырымдамалары қарастырылды. Саяси қатысудың бірқатар модельдері құндылықтар, мотивтер, көзқарастар сияқты факторларды талдайды, сайлаушылардың мінез-құлқының жасырын себептерін зерттейді: менталитеттің әсер ету мәселелері, дауыс беруге қатысудың техникалық мүмкіндіктері, саясатты дараландырудың жалпы тенденциясы.

Азаматтардың маңызды демократиялық құқықтары мен бостандықтарының ішінде біз әркімнің саясатқа қатысу және саяси процеске ықпал ету мүмкіндігін бөліп көрсетеміз. Әр түрлі адамдар саясатқа әр түрлі қарқындылықпен қатысады: кейбіреулері саяси жаңалықтарға қызығушылық танытады, митинглер мен демонстрацияларда сөйлейді, әртүрлі саяси ұйымдарда тұрады; басқалары, керісінше, саяси мәселелерге терең үңілмеуге тырысады және ешқандай сайлау белсенділігін көрсетпейді. «Саяси мінез-құлық» және «саяси қатысу» ұғымдары көбінесе саяси және саяси-психологиялық тақырыптағы кітаптарда қолданылады, бірақ олар аралас түсінік алады. М. Вебер мен П. Бурди көзқарастарының саяси әлеуметтанудың қалыптасуына әсері сөзсіз.

Осы тұрғыдан алғанда, бұл зерттеушілердің әлеуметтанулық дамуы саясаттану білімі саласында әлеуметтанулық дискурсты қалыптастырды деп айтуға болады. Саяси мінез-құлық тұжырымдамасы ерекше қызығушылық тудырады, соның арқасында саяси әлеуметтану саяси институттар құруға және саясатқа жаңа саяси көзқарастар мен құндылықтарды енгізуге бағытталған әр түрлі әлеуметтік топтар мен топтардың бірлескен саяси тәжірибелерін талдайтын түсінуші болып табылады. Бірқатар психологиялық-саяси тұжырымдамалар әлеуметтік қатынастар туралы көзқарастарды дамытудағы отбасылық тәрбиенің шешуші рөлін атап өтті. Адам ерте әлеуметтену барысында саяси көзқарастарды игереді деп болжанған, ал балалық шақ тәжірибесі саяси сенімдердің кейінгі қалыптасуына әсер етеді.

Кілтіті сөздер: саяси белсенділік, саяси мінез-құлық, құрылымдық функционализм, абсентеизм, когнитивті тәсіл

Кіріспе

Сайланбалы билік институттарын қалыптастыруға, олардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған сайлау саясатының феноменін, іске асырудың саяси-құқықтық механизмін теориялық және әдіснамалық тұрғыдан түсіну қазіргі саяси ғылымдағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады, ол азаматтармен, сайлаушылармен, олардың бірлестіктерімен, азаматтық қоғамның басқа құрылымдарымен нәтижелі өзара әрекеттесусіз мүмкін емес.

Саяси белсенділікті зерттеудің негізгі аспектілерінің бірі-сайлаушылардың мінез-құлқын және олардың саяси қалауын зерттеу. Ежелгі дәуірден бастап сайлаушылардың мінез-құлқы саяси белсенділіктің барлық түрлерінің ішінде

ерекше орын алады, өйткені бұл демократиялық басқарудың мәнін көрсетеді, сайлаушылар өз өкілдеріне билік өкілеттіктерін береді.

Осы жұмыстың мақсаты мен міндеттері зерттеушілер саяси мінез-құлықты азаматтық борыштың көрінісі, жеке азаматтың, әлеуметтік топтардың, саяси партиялардың іс-әрекеттерінің жиынтығы ретінде қалай белгілейді, олар мемлекеттік саясаттың әр түрлі формаларында қай көлемде көрінеді. Сайлау тәртібі азаматтардың мемлекеттік және жергілікті билік сайлауына қатысуын жан-жақты сипаттайды. Азаматтардың жағдайын, ерекшеліктері мен артықшылықтарын, саяси мүдделерін білу саяси процестердің заңдылықтарын, тенденцияларын, өзгерістерін анықтауға мүмкіндік беретін тұжырымдамаларға талдау жасауы.

Материалдар мен әдістері

Зерттеуде қарастырылған мәселелердің теориялық сипаты танымның жалпы ғылыми әдістерін: жүйелілікті, талдаудың құрылымдық және функционалдық әдістерін және зерттеудің арнайы әдістерін: салыстырмалы тарихи талдаудың элементтерін қолдануды қамтиды.

Жүйелілік әдісі саяси саладағы тенденцияларды мемлекеттік деңгейде зерттеуге мүмкіндік берді.

Саяси және мемлекетаралық қатынастарды реттеудегі саяси белсенділіктің ролін анықтауда құрылымдық-функционалдық әдіс қолданылды. Салыстырмалы-тарихи әдіс саяси мінез-құлық пен қатысу теориясы контекстінде саяси-әлеуметтік саланың даму кезеңдерін салыстыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Азаматтардың саяси қалауы мен саяси мінез-құлқына әсер ететін объективті және субъективті факторлардың айтарлықтай саны бар. Саяси таңдауды сипаттайтын теорияда құндылықтар, мотивтер, көзқарастар сияқты факторлар талданатын саяси қатысудың бірқатар модельдері ерекшеленеді. Саяси қатысудың классикалық моделі Р. Инглехарт ұсынған құндылық моделі [1].

Сайлаушылардың мінез-құлық теорияларын қазіргі зерттеушілер кеңінен қолданады және сайлаушылардың едәуір спектрін зерттеудің әдіснамалық негізі болып табылады. Айта кету керек, көптеген шетелдік теориялар посткеңестік елдердегі саяси өмірдің нақты жағдайларына бейімделуді талап етеді.

Сонымен, Э. Г. Карминес, В. И. Миллер, Ф. В. Паппи, Р. Хакфельд сияқты бірқатар шетелдік зерттеушілер халықтың сайлау белсенділігін зерттеудің дәстүрлі тәсілдерінен асып түседі және сайлаушылардың мінез-құлқының жасырын себептерін зерттейді: менталитеттің әсер ету

мәселелері, дауыс беруге қатысудың техникалық мүмкіндіктері, саясатты дараландырудың жалпы тенденциясы. Кейбір зерттеушілер соңғы саяси тенденцияларда «тәуелсіз сайлаушының» классикалық теорияларына қайта оралғанын атап өтті, бірақ әрбір нақты сайлау процесіне қатысты [2].

Осы уақытқа дейін зерттеушілер азаматтардың сайлау мінез-құлқы категориясын анықтауда ортақ пікірге келген жоқ. Тұжырымдаманың іс жүзінде кеңінен қолданылуына қарамастан, ол көптеген жағдайларда әр түрлі түсіндіріледі. Сонымен, кейбір ғалымдар сайлау тәртібі деп саяси сайлау жағдайларына бейімделу мақсатында жүзеге асырылатын азаматтардың өзара байланысты реакцияларының, әрекеттерінің немесе әрекетсіздіктерінің жүйесін түсінеді. Бұл мағынада сайлаушылардың мінез-құлқы тек сайлаушыларға ғана емес, сайлау процесін ұйымдастырушыларға да қатысты [3].

Демократиялық қоғамға тән негізгі құқықтар мен бостандықтар әрбір азаматқа саяси өмірге қатысуға және саяси оқиғалардың барысына әсер етуге мүмкіндік беру болып табылады. Азаматтардың саясатқа қатысу деңгейі әртүрлі: кейбіреулері саяси оқиғаларды белсенді бақылайды, бұқаралық іс-шараларға қатысады, саяси бірлестіктерден тұрады; басқалары сайлауға қатыспай-ақ саяси тақырыптардан алшақтауды жөн көреді. Осылайша, қоғамның бір бөлігі Конституциялық мүмкіндіктердің барлық спектрін жүзеге асырады, ал екінші бөлігі азаматтық артықшылықтардан саналы түрде бас тартады. Саясаттану және саяси психология ғылымында саяси және сайлау мінез-құлқының белгілі бір моделін таңдауды анықтайтын мотивтер мен факторларды түсіндіруге тырысатын көптеген тұжырымдамалар жасалды. Бұл теориялардың әрқайсысының күшті және әлсіз жақтары бар, бірақ олардың барлығы белгілі бір дәрежеде азаматтардың саяси қатысуының алуан түрлілігін түсінуге көмектеседі.

Қазіргі саясаттанушылар мен психологтар саяси белсенділік құбылысын белсенді түрде зерттеп жатыр, бұл осы бағытқа арналған ғылыми еңбектердің көптігімен расталады. Бүгінгі таңда азаматтық мінез-құлық пен саяси процестерге қатысуды зерттейтін, сондай-ақ саяси әрекеттер мен қатысуды қалыптастыратын әртүрлі формалар мен қозғаушы күштерді талдайтын жұмыстар өзекті болып табылады. Көптеген басылымдар «саяси мінез-құлық» және «саяси қатысу» категорияларының мәнін талдайды, сонымен бірге қолданыстағы теориялық тұжырымдамалар мен модельдерді қарастырады. Сонымен қатар, саясатсыздық пен азаматтық наразылық аспектілеріне қатысты соңғы зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. Бұл тұрғыда жеке тұлғаның саясатқа қатысу дәрежесін сипаттайтын негізгі терминдерді түсінудегі нюанстарды атап өткен жөн. [4]

«Саяси мінез-құлық» және «саяси қатысу» ұғымдары көбінесе саяси және саяси-психологиялық тақырыптағы кітаптарда қолданылады, бірақ олар аралас түсінік алады. Оларды анықтаудағы кейбір аспектілерді нақтылауға тоқталайық. «Саяси мінез-құлық» және «саяси әрекет» ұғымдарын анықтаудан бастайық. Бастапқыда бұл терминдерді қолдану саяси белсенділіктің саналы ұтымды және бейсаналық немесе ішінара саналы негіздерін ажырату қажеттілігіне байланысты болды. Алайда, олардың анықтамасында бастапқыда көрінгеннен гөрі қарама-қайшылықтар көп, өйткені саяси процестер көптеген зерттеушілер назар аударатын ұтымды немесе эмоционалды принциптерге ғана байланысты емес.

Зерттеушінің пікірінше: «саяси қызмет саясат саласында көрінетін кез-келген саяси белсенділікті қамтиды-саналы және бейсаналық, ұйымдасқан және стихиялы. Сонымен қатар, біз «саяси мінез-құлық» ұғымын қолдануға ешқандай кедергі көрмейміз, оның көмегімен саясат субъектілерінің сыртқы орта ұсынған ынталандыруларға немесе талаптарға жауап беруіне байланысты құбылыстар көрінеді. Сонымен, саяси мінез-құлық саясат саласындағы адам қызметінің барлық көріністерін қамтиды. Жеке адамдар немесе әлеуметтік қауымдастықтар әрқашан қандай да бір жолмен әрекет етеді, бірақ олар әрқашан әрекет ете бермейді. Егер бұл мінез-құлық саналы және мақсатты болса, онда ол сөзсіз саяси әрекетті білдіреді. Егер мінез-құлық әрекеттері бейсаналық немесе толығымен дәлелді емес болса, онда олар бейсаналық саяси мінез-құлықтың көрінісінен басқа ештеңе емес [5].

Л. С. Санистебан келесі анықтаманы береді: «саяси қатысу термині саяси мінез-құлықтың ұтымды, саналы түрлерін сипаттау үшін қолданылады. Саяси қатысу дегеніміз-азаматтардың билік органдарын құруға, биліктің заңдылығын тануға, басқарушы топ жүргізетін саясатты қалыптастыруға және оның жүзеге асырылуын бақылауға қатысуы» [6].

М. Вебер мен П. Бурдьенің көзқарастарының саяси әлеуметтанудың қалыптасуына әсері сөзсіз. Осы тұрғыдан алғанда, бұл зерттеушілердің әлеуметтанулық көзқарастар саясаттану білімі саласында әлеуметтанулық дискурсты қалыптастырды деп айтуға болады. Саяси мінез-құлық тұжырымдамасы ерекше қызығушылық тудырады, соның арқасында саяси әлеуметтану саяси институттар құруға және саяси өмірге жаңа саяси көзқарастар мен құндылықтарды енгізуге бағытталған әр түрлі әлеуметтік таптар мен топтардың бірлескен саяси тәжірибелерін талдайтын түсінікті болып табылады.

М. Вебер мен П. Бурдьенің ұстанымдары, шығармашылықтың әртүрлілігіне және саяси контексттердің айырмашылығына қарамастан, саяси белсенділік, саяси саланың субъективті өлшемін анықтау ретінде

жіктелуі мүмкін. Екі зерттеушінің де саяси мінез-құлық мәселесіне жүгінуі ұқсас жағдайларға байланысты. Біріншіден, олардың зерттеу қызметі саясат саласындағы түбегейлі өзгерістер кезеңіне келеді: М. Вебер неміс саяси мемлекетінің қалыптасуының, Германия князьдіктер мен герцогтіктерден біріккен мемлекет ғана емес, сонымен бірге өзінің саяси даму жолын жүзеге асырудың куәгері және белсенді қатысушысы болды [7].

П. Бурдьенің XX ғасырдың 60-жылдарындағы саяси өмірдегі жаңа солшылдар құбылысына үлкен қызығушылық танытты. Осы және басқа жағдайларда саясаттың субъективтілігін кеңейту, саяси элитаға қатысты саяси емес, субдоминантты деп саналатын әлеуметтік топтар мен таптарды белсенді саяси өмірге тарту тенденциясы байқалды. Іс тек саяси өмірді жаппай ету ғана емес, сонымен бірге саяси саланың форматтарын түбегейлі өзгерту болды: М. Вебердің көзқарасы «әлеуметтік іс-әрекеттің» негізгі социологиялық бірлігі ретінде оқшаулауды революциялық деп санауға болады. П. Бурдьенің саяси әлеуметтанудың бірінші кезектегі міндеті ретінде саяси белсенділікті практикалық сезім, әдет, мінез-құлық стратегиясының салдары ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін саяси іс-қимыл агентін енгізуді белгіледі.

М. Вебер мен П. Бурдьенің көзқарастары объективизмнен, саяси ережелер мен нормаларды тағайындаудан, саяси мінез-құлықтан мақсатқа сай стратегия ретінде бас тартумен сипатталады. Егер М. Вебер саяси мінез-құлық мақсатқа сай әрекет деп санаса және бұл мағынада қазіргі қоғамға тән рационализацияның темір логикасымен байланысты болса, П. Бурдьенің ойынша саяси іс-әрекет агентінің бостандығы контекстіндегі мақсаттар логикасынан, саяси салада ұтымдылық критерийі контекстік екенін түсінуден, агенттің саяси саланы қалай қабылдайтынымен, саяси тәжірибенің қандай екендігімен, саяси құндылықтардың саясатқа деген көзқарасын анықтайтындығымен байланысты.

Бұл ескерту маңызды, өйткені саяси мінез-құлық тұжырымдамасы дәуірдің қызығушылығына, адамдар қызметінің әлеуметтік және саяси бағыттары туралы жаппай идеяларға енгізілген. Белгілі бір айырмашылықтар пайда болатыны түсінікті: М. Вебердің формальды рационалдылығы идеалды-типтік, саяси қызметтің мақсатшылдық логикасының интеграция дәрежесіне тәуелділігін бекітеді, бұл М. Вебердің саяси мінез-құлыққа қатынасын белгілі бір формальды-құқықтық регламентте көрінетін калькуляцияланған мінез-құлық ретінде анықтайды. П. Бурдьенің, керісінше, саяси иррационализм деп сипаттауға болатын саяси мінез-құлықтың, реттеуден тыс әрекеттің спонтандылығының қажеттілігін растайтын сияқты [8].

Саяси институттарға симметрия қатынастарындағы саяси мінез-құлықты түсіндіруге басымдық беру шоғырландырылған: топтың саяси мінез-құлқы «парасаттылық» идеясын жүзеге асырумен байланысты емес, сонымен қатар саяси институттардың әсері де айқын емес. Егер М. Вебер формальды рационалдылық формуласын шығарса, онда бұл жеке саяси мағыналар мен саяси институттарды байланыстырудың жалғыз мүмкіндігі ретінде құқықтық регламентті өзектендіретін бағыты мен мағынасы бойынша өзгермелі саяси мінез-құлықтың негіздемесінің негіздемесі деп санауға болады. П. Бурдьенің көзқарастарында саясат агентінің мінез-құлқы «өзін-өзі бағдарламалау», саяси қабылдау модельдеріне жүгіну, П. Бурдье саяси саланы құрумен сипатталатындығын көрсетеді. Саяси критерий бұл позиция сезімі, саясатта не істеуге болады және не істеуге болмайды.

Осы ережені нақтылай келе, М.Вебер мен П. Бурдье үшін саяси сала «басқа» саяси ұстанымдармен шектелген мүмкін болатын сала ретінде әрекет ететінін атап өткен жөн. Басқаша айтқанда, саяси мінез-құлық объективті саяси қызығушылықты басшылыққа алмайды: саяси саланың дербестігі маңызды.

Саяси қызметті – саналы мақсатқа жетуге бағытталған психикалық мінез-құлық ретінде кеңінен түсіндіру тұрғысынан мінез-құлықтың өзі қызметтің ажырамас бөлігі болып табылады. Дегенмен, оны психологиялық зерттеудің жеке объектісі ретінде қарастыруға болады, әсіресе іс-әрекеттің өзі негізгі белгілерден айырылған кезде: мақсат қою, саналы мотивация, қалыптасқан дағдылар. Саяси белсенділіктің мұндай көріністеріне бұқаралық мінез-құлық, жүйесіз наразылық акцияларына қатысу, «компанияға» дауыс беру, нұсқауларды соқыр орындау, ұрандарды қайталау және терең түсініктен айырылған ұқсас формалар жатады.

Қазіргі энциклопедиялық сөздікке сәйкес, саяси мінез-құлық-бұл мемлекеттік билікке әсер етуге немесе оны шектеуге бағытталған саяси қатынастар саласындағы жеке адамдардың немесе ұжымдардың әрекеттері. Мұндай интерпретацияны мінез-құлық белсенділігі мен саяси іс-әрекеттің арасындағы айырмашылықты ескере отырып, негізгі деп санауға болады [9].

Сонымен бірге, саяси мінез-құлықты түсінудің қазіргі тәсілдері әртүрлі әдіснамалық принциптерге негізделген. Олардың кейбіреулері «ынталандыру-жауап» моделін қолданады, мұнда ішкі фактор аралық рөл атқарады – мысалы, жеке адамға немесе әлеуметтік топқа тән көзқарас, мотив, сенім немесе құндылықтар жүйесі. Ф. Гринштейннің пікірінше, мінез-құлық қоршаған ортаның сыртқы жағдайларының да, адамның белгілі бір жағдайға әкелетін ішкі психикалық дайындығының да әсерінен қалыптасады [10].

Саяси психологтар саяси мінез-құлықты психологиялық тұрғыдан түсіндіретін көптеген теорияларды ұсынады. Жеке қасиеттер мен саяси артықшылықтардың өзара байланысын психологтар бұрыннан атап өткен. Мысал ретінде Т. Адорно, Ш. Г. Лассуелл, Эйзенк және басқалардың классикалық туындыларын келтіруге болады. Әр түрлі саяси бағыттардың жақтаушыларына тән жеке қасиеттерді көптеген психологтар зерттеді.

Бірқатар психологиялық-саяси тұжырымдамалар әлеуметтік қатынастар туралы көзқарастарды дамытудағы отбасылық тәрбиенің шешуші рөлін атап өтті. Адам ерте әлеуметтену барысында саяси көзқарастарды игереді деп болжанған және балалық шақ тәжірибесі кейінгі саяси сенімдердің қалыптасуына үлкен әсер етеді.

Когнитивті психологтар саяси мінез-құлық моделін таңдау адамның көзқарастары мен құндылықтары арқылы жүзеге асатындықтан, ең алдымен саяси ойлауды зерттеу қажет деп санайды.

«Клиент моделі» деп те аталатын дауыс беру моделін Х. Химмельвейт когнитивті тәсіл аясында жасаған [11].

Осы тұжырымдамаға сәйкес, саяси партияны таңдау процесі сатып алу кезінде шешім қабылдауға ұқсайды. Сайлаушы өзінің жеке сенімдері мен белгілі бір партияның бағдарламасы арасындағы ең үлкен сәйкестікті табуға тырысады. Бұл модельдің негізінде жатқан тәсіл саяси мінез-құлықты түсінудегі социологиялық рационализмнің ұстанымдарына жақын. Әлеуметтік-психологиялық көзқарас аясында саяси партияның өзі дауыс беру туралы шешімге әсер ететін негізгі факторға айналады. Белгілі бір партияны қолдауға бейімділік жеке адамда бастапқы әлеуметтену кезеңінде қалыптасады.

Бұл тәсілге сәйкес, жеке тұлғаның белгілі бір партиялық артықшылықтары бар, олар рулық жолмен – әкеден ұлға, атадан немерелеріне және одан әрі беріледі. Күнделікті саяси және әлеуметтік тәжірибеде адамның мінез-құлқы көбіне өзі қатысатын Әлеуметтік және саяси топтармен қалыптасады. Топ өзінің мақсаттары, мотивтері мен ішкі заңдылықтары бар саяси белсенділіктің тәуелсіз субъектісі ретінде қарастырылады.

Ұжымдық және әсіресе жаппай саяси мінез – құлықта өзіне тән белгілер пайда болады-еліктеу, эмоционалды байланыс, эмпатия қабілеті, сондай-ақ адамның белгіленген топтық нормалар мен әлеуметтік рөлдерге сәйкес келуге деген ұмтылысы.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, зерттеу формальды және бейресми қауымдастықтардың адам мінез-құлқына, соның ішінде агрессия мен экстремизмнің көріністеріне әсерін талдауы керек. Негізінде, адамның мінез-құлқына сыртқы детерминанттардың төрт негізгі кешені әсер

етеді: экономикалық, саяси, ақпараттық және әлеуметтік. Экономикалық факторларға жеке адамдардың материалдық әл-ауқатын тікелей анықтайтын факторлар жатады. Саяси факторларға келетін болсақ, әртүрлі партиялардың, қозғалыстардың және жекелеген саяси қайраткерлердің қызметі мінез-құлық динамикасын түбегейлі өзгерте алады. Ақпараттық факторлар бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық санаға әсерінен көрінеді.

Әлеуметтік факторларға жұмыссыздық деңгейі, қылмыс деңгейі, этникалық қатынастар, Денсаулық сақтау және оқыту жүйелерінің жағдайы және қоғамдағы жалпы тұрақтылықты көрсететін мүлтік стратификация сияқты аспектілер жатады. Осы тақырыптың контекстінде халықтың қазіргі жағдайларға қалай жауап беретіні де қарастырылады: мойынсұнушылық, белсенді бейімделу, күнделікті көзқарас немесе наразылық. Жеке тұлғалардың саяси өмірге араласудың әртүрлі түрлеріне бейімділігі және олардың билік құрылымдарына әсер ету тетігі ретінде осы формалардың тиімділігін бағалауы зерттеледі.

Наразылық шараларына ерекше назар аударылады: олардың әртүрлі формаларына қатысуға дайын болу, шешуші қадамдарға ұмтылу, сондай-ақ сайлау процестері мен референдумдарға қатысу, оларға деген сенім және олардың адалдықтың көрінісі ретіндегі құндылығы.

Қазіргі ғылым «саяси мінез-құлық» терминін қоғамдық өмірдің құрамдас бөлігі болып табылатын саяси саланың көбеюі мен өзгеруі орын алатын азаматтар қызметінің әртүрлі формаларының жиынтығы ретінде түсіндіреді. Мұндағы белсенділік көбінесе жеке адамдар немесе топтар көрсететін мақсатты әрекеттердің дәйектілігі ретінде түсініледі. Е. Б. Шестопалдың пікірінше, жалпы саясаттану шеңберінде бұл тұжырымдама жеке адамдардың іс-әрекеттерін, қоғамдық іс-әрекеттерді, ұйымдасқан билік құрылымдарының сөздерін, сондай-ақ жалпы қоғамның стихиялық әрекеттерін-қолданыстағы тәртіпке қолдау көрсететін және бұзатын әрекеттерді қамтиды. Оларға тіпті саяси мінез-құлық нысаны ретінде қарастырылатын дауыс беруге қатысу және одан бас тарту сияқты құбылыстар жатады [12].

Құқықтық нормалармен реттелетін саяси іс-әрекеттерге саяси партиялардың қызметіне қатысу, сайлауда дауыс беру, сондай-ақ өз пікірін білдірудің заңды нысандары жатады. Конвенциялық емес-бұл заңсыз наразылықтар, тәртіпсіздіктер, ереуілдер, билік органдарының талаптарын орындаудан бас тарту сияқты жалпы қабылданған моральдық принциптер мен қолданыстағы заңнаманы бұзатын әрекеттер. Л. Милбрайттың классификациясы бойынша бағынбайтын саяси әрекеттер әскери емес болып бөлінеді – мысалы, митингілер, шерулер, пикеттер – және әскери, соның ішінде террористік әрекеттер мен мемлекетке қарсы сөздер. Сонымен

қатар, кейбір зерттеушілер саясатқа қатысудың ауызша формасын да ескеру маңызды деп санайды: саяси тақырыптар бойынша бейбіт тұрғындардың мәлімдемелері, қоғамдағы өзекті мәселелерді талқылау, өйткені дәл осындай белсенділік саяси диалогты қолдауға, ақпараттық ортаны қалыптастыруға және саяси өмірдің семантикалық кеңістігін құруға ықпал етеді.

Кейбір авторлар тұжырымдамаға саяси мінез-құлық пен ауызша белсенділікті қосу қажет деп санайды: қарапайым азаматтардың саяси пайымдаулар айтуы, олардың саяси мәселелерді талқылауға қатысуы, өйткені қоғамдағы осындай белсенділіктің арқасында саяси дискурстың көбеюі қамтамасыз етіледі, саясаттың семантикалық өрісін қалыптастыратын ақпараттық орта.

Саяси белсенділіктің әртүрлі формаларының ішінде саяси пікірталастарға қатысу ерекше орын алады – қоғамдағы өзара әрекеттесудің ең көп таралған түрі. Ұйымдарға мүшелік, саяси оқиғаларға қатысу, сайлау науқанына қатысу, сондай-ақ мемлекеттік басқаруға әсер ету сияқты басқа көріністердің үлесі пирамидалық модель түрінде біртіндеп төмендейді. Институттар, рәміздер мен процестердің жиынтығы ретінде әрекет ететін саяси сала тек адам қызметінің арқасында шексіз уақытша және кеңістіктік шындық шеңберінде саяси өмірдің әртүрлі формаларын қалыптастыру, қолдау және өзгерту қабілеті туралы адамның хабардарлығының өсуімен қатар дамыды. Сонымен бірге зерттеушілер саяси мінез-құлық нысандарын ғана емес, сонымен бірге адамдарды саясатқа қатысуға, мемлекеттерді құруға және жоюға, саяси жүйелерді жетілдіруге, идеологиялар мен доктриналарды тудыруға итермелейтін механизмдерді де зерттейді [13].

Саяси мінез-құлықты заманауи зерттеудің негізін Чикаго мектебінің өкілдері Ч. Марриам, Г. Госнелл, Г. Лассуелл, Л. Уайт қалаған.

Тарихи-салыстырмалы және нормативтік тәсілдер саясат саласындағы зерттеулерге неғұрлым қатаң, жан-жақты негізделген сипат беруге тырысты. Неопозитивизм тұрғысынан олар ғылыми теориялар аналитиканың жоғары деңгейімен ерекшеленуі керек, құндылық пайымдауларынан босатылуы керек, тексеруден, эмпирикалық тексеруден өтуі керек деп есептеді.

Ғылыми байқауға ең алдымен адамдардың іс-әрекеттері қол жетімді болғандықтан, саяси мінез-құлық проблемалары Чикаго мектебі өкілдерінің ғылыми қызығушылықтарының орталығында болғаны таңқаларлық емес. Бұл саладағы алғашқы ірі зерттеу жұмысы 1923 жылы Чикаго мәрінің сайлауы кезінде Ч. Марриам мен Г. Госнеллдің жетекшілігімен сайлаушылардың көзқарастарын зерттеу болды.

Шын мәнінде, бұл саяси мінез-құлықтың верификацияланатын теориялық модельдерін құруға көшуге мүмкіндік беретін сайлау

артықшылықтарын анықтау мақсатында жаппай сауалнамалардың алғашқы тәжірибесі болды. Г. Госнелл сондай-ақ дауыс беру барысына бағытталған үгіт-насихаттың әсерін анықтау мақсатында саяси ғылым тарихындағы алғашқы экспериментті қойды.

Чикаго мектебі өкілдерінің еңбектерінде саяси мінез-құлықты ғылыми зерттеудің негізгі тақырыбы мотивация тақырыбы, адамдарды қоғамның саяси өміріне қатысуға итермелейтін себептерді түсіндіру болып табылады. Г. Лассуелл политикалық мінез-құлықтың экспликативті моделін құруда психоаналитикалық тұжырымдамаларға сүйенді, бұл оған қазіргі уақытта өзектілігін жоғалтпаған бірқатар маңызды әдіснамалық принциптерді тұжырымдауға мүмкіндік берді [14].

Біріншіден, ол жеке өмірбаянның маңыздылығын атап өтті. Жеке адамдардың саяси әрекеттерінің себептерін тереңірек түсіну үшін олардың жеке тәжірибелерін талдау қажет.

Екіншіден, ол саяси мінез-құлықтың қисынсыз компонентінің маңыздылығын, тіпті адамның өзі де өзінің іс-әрекетінің себептерін әрдайым түсіне бермейтіндігін атап өтті. Мысалы, адамның жоғарғы билікке деген көзқарасында әкеге деген өшпенділік сезімі болуы мүмкін, ол бейсаналық деңгейде оның іс-әрекеттеріне әсер етеді, саяси әрекеттердің қисынсыз негіздерін жасайды.

Үшіншіден, жасырын мотивтердің болуы адамның сыртқы тітіркендіргіштерге нақты реакциясын мүмкін емес етеді.

XX ғасырдың ортасында, селективті мінез-құлықты зерттеу кезеңінде саяси мінез-құлықты түсінудің үш негізгі тәсілі жасалды: социологиялық (колумбиялық), әлеуметтік-психологиялық (Мичиган) және ұтымды таңдау моделі. Бұл тұжырымдамалар бірнеше ондаған жылдар бойы саяси әрекеттерді зерттеу бағытын анықтады. Әлеуметтанулық модель құрылымдық-функционалдық сипатта болады және қоғамда жеке қабылдау мен ерік-жігерге тәуелді емес тұрақты құрылымдар-топтарды, қауымдастықтарды, мәртебелер мен рөлдерді қалыптастыратын, сондай-ақ олардың іс-әрекеттерін, соның ішінде саяси белсенділікті анықтайтын адамдарды «байланыстыратын» әлеуметтік шеңберлер бар деген болжамнан туындайды. Саяси мінез-құлық әлеуметтік шығу тегі мен тапқа байланысты деген ой бұрын айтылған болатын.

XX ғасырда жаппай саяси мінез-құлықты түсіндіру үшін марксистік зерттеушілер структуралистік әдіснаманы қолданды. Сыныптар туралы ілімі сыныптың объективті байланысы адамды саяси күресте басшылыққа алатын таптық мүдделерді қабылдауға ашық етеді деген тезистің толық негіздемесін білдіреді.

Қорытынды

Жалпы алғанда, саяси мінез-құлықты зерттеу төрт түрге бөлінеді: таптардың саяси қалауы, сайлаушылардың кейбір санаттарына назар аудару, сондай-ақ жергілікті және жалпыұлттық ауқымдағы сайлау округтері.

Зерттеушілердің көпшілігі сайлау мінез-құлқы мемлекет азаматтарының қоғамның саяси өміріне демократиялық шындыққа қатысуының бір түрі деп санайды.

Ол әртүрлі ауқымдағы биліктің заң шығарушы, атқарушы тармақтарының белгілі бір субъектілерін таңдаудың маңыздылығымен анықталады.

Саяси мінез-құлық факторлары дәстүрлі түрде үш тәсіл аясында қарастырылады: социологиялық (әлеуметтік-экономикалық қатысу теориясы), әлеуметтік-психологиялық және рационалды-аспаптық.

Адамның мінез-құлқының құрамдас бөлігі ретінде мотивация адамдар тобына немесе жеке адамға тән әр түрлі, бірақ сонымен бірге белгілі бір әрекеттерге өзара байланысты экзогендік шақыруларды білдіреді. Бұл кешенге перифериялық (бағынышты) және орталық (басым) сияқты импульстар кіреді.

Мотив мінез-құлық элементі ретінде қажеттіліктен туындайды іс-әрекеттің белгілі бір ынталандыруы.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Инглхарт, Р.** Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. – Полис. Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6
- 2 **Гайчenea, М. И.** Электоральное поведение граждан как форма политического поведения / Социально-политические науки. – 2019. – № 1. – С. 92–102
- 3 **Римский, В.Л.** Клиентелизм как фактор электорального поведения российских граждан // Решение есть всегда: сборник трудов Фонда ИНДЕМ. – М., 2001. – С. 258–265.
- 4 **Василенко, И. А.** Политическая философия: учебник для бакалавров и магистров. 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 424 с.
- 5 **Мельник, В. А.** Политические идеологии : учеб. пособие / В. А. Мельник. – Минск : Выш. шк., 2009. – 399 с
- 6 **Санистебан, Л. С.** Основы политической науки / Л. С. Санистебан; Пер. с исп. В. Л. Заболотного. – М. : МП «Владан», Моск. отд-ние, Союзбланкоиздат, 1992. – 122 с.
- 7 **Немецкая социология / Отв.ред.Р. П. Шпакова.** – СПб. : Наука, 2003. – С. 156.

- 8 **Бурдые, П.** Социология политики. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 12.
- 9 Новейший политологический словарь. Погорелый Д. Е. и др. Р на/Д., 2010. – 318 с.
- 10 **Гринштейн, Ф. И.** Личность и политика // Социально-политические науки. – 1991. – № 10. – С. 67–74
- 11 **Юрьев, А. И.** Введение в политическую психологию. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2022. – С. 13.
- 12 **Шестопад, Е. Б.** Политическая психология: Учебник для студентов вузов / Е. Б. Шестопад. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2012 – 342 с.
- 13 Социологическая энциклопедия: В 2 т. Национальный общественно-научный фонд / Руководитель научного проекта Г. Ю. Семигин; Главный редактор В. Н. Иванов. – М. : Мысль, 2003. – 863 с.
- 14 **Короткова, Н. В., Лассуэлл, Г. Д.** Методология исследования проблем политики // Политическая наука на рубеже веков: Проблемно-тематический сборник. Вып. 4. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 155–177.

References

- 1 **Inglehart, R.** Postmodernity: Changing Values and Changing Societies. – Polis. Political Studies. – 1997. – No. 4. – P. 6.
- 2 **Gaichenya, M. I.** Electoral behavior of citizens as a form of political behavior / Social and political sciences. – 2019. – No. 1. – P. 92–102
- 3 **Rimsky, V. L.** Clientelism as a factor in the electoral behavior of Russian citizens // There is always a solution: collected works of the INDEM Foundation. – Moscow, 2001. – P. 258–265.
- 4 **Vasilenko, I. A.** Political Philosophy: a textbook for bachelors and masters. 3rd ed., revised and enlarged. Moscow: Yurait Publishing House, 2016. 424 p.
- 5 Melnik, V. A. Political ideologies: a textbook / V. A. Melnik. – Minsk : Higher school, 2009. – 399 p.
- 6 **Sanisteban, L. S.** Fundamentals of Political Science / L.S. Sanisteban; Translated from Spanish by V.L. Zabolotny. – Moscow : МР «Vladan», Moscow Branch, Soyuzblankoizdat, 1992. – 122 p.
- 7 German Sociology / Ed. R. P. Shpakova. – St. Petersburg : Nauka, 2003. – P. 156.
- 8 **Bourdieu, P.** Sociology of Politics. – Moscow : Socio-Logos, 1993. – P. 12.
- 9 The Newest Dictionary of Political Science. Pogorely, D.E., et al., Published: 2010. – 318 p.

- 10 **Grinstein, F. I.** Personality and Politics // Social and Political Sciences. – 1991. – No. 10. – P. 67–74
- 11 **Yuryev, A. I.** Introduction to Political Psychology. – St. Petersburg : St. Petersburg University Press, 2022. – P. 13.
- 12 **Shestopal, E. B.** Political Psychology: A Textbook for University Students / E. B. Shestopal. – 4th ed., revised and expanded. – Moscow : Aspect Press, 2012. – 342 p.
- 13 Sociological Encyclopedia: In 2 volumes. National Social Science Foundation / Project Director G. Yu. Semigin; Editor-in-Chief V. N. Ivanov. – Moscow : Mysl', 2003. – 863 p.
- 14 **Korotkova, N. V., Lasswell, G. D.** Methodology of studying political problems // Political science at the turn of the century: Problem-thematic collection. Issue 4. – Moscow : INION RAS, 2000. – P. 155–177.

26.02.26 ж. баспаға түсті.

26.02.26 ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Г. Ж. Ельмуратов¹, М. Н. Аубакиров²

¹Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;

²«Высший колледж НАО «Торайғыров университет»,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 26.02.26.

Поступило с исправлениями 26.02.26.

Принято в печать 20.03.26.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МАСС

В статье рассматривается эволюция теоретических взглядов и концепций на феномен политического поведения и участия в контексте политической активности граждан. Обосновывается актуальность наличия в современной политической науке настоящей необходимости всестороннего изучения политического поведения и участия совместно с представителями социологической и психологической наук. Одним из основных аспектов изучения

политической активности является исследование поведения избирателей и их политических предпочтений.

С глубокой древности электоральное поведение занимает особое место среди всех форм политической активности, ибо именно оно отражает суть демократического правления, поскольку избиратели делегируют властные полномочия своим представителям. Рассмотрен ряд теоретических концепций представителей мировой политологической и социологической мысли. Ряд моделей политического участия, анализируют такие факторы, как ценности, мотивы, установки, изучают латентные причины поведения избирателей: проблемы влияния менталитета, технических возможностей участия в голосовании, общей тенденции к индивидуализации политики.

Среди важных демократических прав и свобод граждан выделим возможность каждого участвовать в политике и оказывать влияние на политический процесс. Разные люди принимают участие в политике с разной степенью интенсивности: одни интересуются политическими новостями, выступают на митингах и демонстрациях, состоят в различных политических организациях; другие, наоборот, стараются не вникать в политические вопросы и не проявляют никакой электоральной активности. Понятия «политическое поведение» и «политическое участие» часто используются в книгах на политическую и политико-психологическую тематику, однако получают неоднозначную трактовку.

Несомненным является влияние взглядов М. Вебера и П. Бурдьё на становление политической социологии. В этом смысле без преувеличения можно сказать, что социологические разработки этих исследователей сформировали социологический дискурс в сфере политологического знания. Особенный интерес представляет концепция политического поведения, благодаря которой политическая социология является «понимающей», анализирующей совместные политические практики различных социальных групп и слоев, направленные на создание политических институтов и внесение новых политических установок и ценностей в политику. В ряде психолого-политических концепций подчеркивалась ключевая роль семейного воспитания в развитии взглядов на общественные отношения. Предполагалось, что политические установки человек усваивает в ходе ранней социализации, и детский опыт оказывает влияние на последующее формирование политических убеждений.

Ключевые слова: политическая активность, политическое поведение, структурный функционализм, абсентеизм, когнитивный подход

*G. J. Yelmuratov¹, M. N. Aubakirov²

¹Toraygyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²Higher College of the NJSC Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 26.02.26.

Received in revised form 26.02.26.

Accepted for publication 20.03.26.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING THE PHENOMENON OF MASS POLITICAL ACTIVITY

The article examines the evolution of theoretical views and concepts on the phenomenon of political behavior and participation in the context of citizens' political activity. The article substantiates the relevance of the urgent need for a comprehensive study of political behavior and participation in modern political science, in collaboration with representatives of sociological and psychological sciences.

One of the main aspects of studying political activity is the research of voter behavior and political preferences. Since ancient times, electoral behavior has held a special place among all forms of political activity, as it reflects the essence of democratic rule, as voters delegate power to their representatives. A number of theoretical concepts of representatives of the world political and sociological thought are considered. A number of models of political participation analyze such factors as values, motives, attitudes, and study the latent causes of voter behavior: the problems of the influence of mentality, technical opportunities for voting, and the general trend towards individualization of politics. Among the important democratic rights and freedoms of citizens, we can highlight the opportunity for everyone to participate in politics and influence the political process.

Different people participate in politics with varying degrees of intensity: some are interested in political news, attend rallies and demonstrations, and are members of various political organizations, while others prefer to stay away from politics and do not engage in electoral activities. The concepts of «political behavior» and «political participation»

are often used in books on political and political-psychological topics, but they are ambiguously defined. The influence of M. Weber and P. Bourdieu's views on the development of political sociology is undeniable. In this sense, it is no exaggeration to say that the sociological research of these scholars has shaped the sociological discourse in the field of political science.

The concept of political behavior is particularly interesting, as it allows political sociology to be «understanding» and analyze the collective political practices of various social groups and strata aimed at creating political institutions and introducing new political attitudes and values into politics. A number of psychological and political concepts emphasized the key role of family upbringing in the development of views on social relations. It was assumed that a person's political attitudes are acquired during early socialization, and childhood experiences influence the subsequent formation of political beliefs.

Keywords: political activity, political behavior, structural functionalism, abstentionism, cognitive approach

МРНТИ 11.11.01

<https://doi.org/10.48081/BGQF1877>

***Г. М. Каппасова¹, М. А. Алтыбасарова²**

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861> ²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

*e-mail: gulsara_k@bk.ru

ЯДРОЛЫҚ ТӘРТІП МОДЕЛЬДЕРІ: ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ КЕЗЕҢДЕР, ФОРМАЛАР ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК ПРИНЦИПТЕР

Ұсынылған мақала қазіргі халықаралық саясат жағдайында жаһандық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі ретінде ядролық тәртіп модельдерін жан-жақты талдауға арналған. Жұмыста ядролық модельдерді қалыптастырудың негізгі эволюциялық кезеңдері, олардың ішкі түрлері және ядролық нарықтағы мемлекеттердің стратегиялық шешімдерінің негізінде жатқан негізгі принциптер қарастырылады. Авторлар ядролық технологияның пайда болуынан бастап қазіргі заманғы көпполярлы жүйеге дейінгі ядролық тәртіпті дамытудың тарихи кезеңдерін қадағалайды, онда ядролық қару геосаяси конфигурацияны тежеу және әсер ету құралы ретінде маңызды рөл атқарады. Мақалада күштерді тежеу, алдын алу және теңгерімдеу стратегиясының Тұжырымдамалары, сондай-ақ технологиялық прогреске, мемлекеттердің арсеналдарының кеңеюіне және жаһандық шиеленістің өсуіне байланысты қиындықтар талданады. Біқтимал қақтығыстардың алдын алу және берік қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолданыстағы модельдерді жаңа шындықтарға, қауіп-қатерлерге және қазіргі заманның қиындықтарына бейімдеу мәселелеріне ерекше мән беріледі. Зерттеу халықаралық қатынастарды құрылымдаудағы ядролық тәртіптің рөлін тереңірек түсінуге және өзгермелі әлемдік саясат жағдайында жаһандық жүйені тұрақтандыруға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: ядролық тәртіп, қауіпсіздік, күштер теңгерімі, ғаламдық қауіпсіздік, геосаясат.

Кіріспе

«Ядролық тәртіп» және «жаһандық ядролық тәртіп» терминдері салыстырмалы түрде жақында ғылыми айналымға енді [1]. Ұзақ уақыт бойы ядролық қару қырғи-қабақ соғыс кезеңінің технологиялық императиві ретінде «әлемдік (халықаралық) тәртіптің» кеңірек түсінігінің элементі ретінде қарастырылды. Ядролық қару қарудың ең жойқын түрі болды және олардың болуы (немесе оның болмауы) қырғи-қабақ соғыстың жаһандық саясатының құрылымын қалыптастырды. Қырғи қабақ соғыстағы әлемдік тәртіп ядролық тәртіптің екі принципіне сүйенді: тежеу және таратпау [2]. Халықаралық қатынастардың биполярлық жүйесі екі елдің – КСРО мен АҚШ-тың «ядролық гегемониясын» түсінуді, сондай-ақ ядролық соғыс мүмкіндігін болдырмайтын «тежеу» саясатының ұтымдылығын қалыптастырды.

Қазіргі әлемде ядролық тәртіп тақырыбы халықаралық аренадағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты түсіну үшін маңызды болып қала береді; дегенмен қазіргі ғылыми әдебиеттерде үлгілерді жүйелеу, олардың эволюциялық кезеңдері мен нормативтік принциптері жетіспейді. Зерттеудің өзектілігі қазіргі әлемдік тәртіпте, атап айтқанда ядролық қаруды таратпаудың халықаралық режимінің өзгеруімен, сондай-ақ қажығыстардың алдын алу және әлемдік қауіпсіздікті қолдау үшін практикалық маңызы бар Ядролық мәселелерді реттеудің әмбебап тәсілдерін анықтау қажеттілігімен туындайтын елеулі өзгерістерге байланысты.

Материалдар мен әдістері

Мақалада мынадай жалпы ғылыми әдістер қолданылады: талдау және синтез, индукция және дедукция, саяси талдаудың тарихи және логикалық аспектілері. Бұл әдістер талдау пәнін бөліктерге бөліп қарастыруға және оның тұтас көрінісін жаңғыртуға, жекеден жалпыға және керісінше қорытынды жасауға, процестер мен құбылыстарды олардың уақытша дамуындағы зерттеуге және олардың ішкі логикасын қайта құруға, фактілерді жүйелеуге және жүйелеуге мүмкіндік береді. Олар қазіргі ядролық тәртіпті эволюциялық тұрғыдан қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі тарихи кезең ретінде елестетуге көмектеседі. Жүйелік талдау ядролық тәртіптің қалыптасуының толық бейнесін және осы процестің тәжірибелерінің бірі ретінде аймақшылдық ықпалын көруге мүмкіндік берді. Нақты зерттеу әдістері: әдеби және деректі дереккөздерді теориялық талдау және жалпылау.

Нәтижелер және талқылау

Халықаралық қауіпсіздікке деген көзқарастардың өзгеруіне және ядролық тәртіптің жаңа түсіндірмесін әзірлеуге әсер еткен төрт факторды анықтауға болады. Біріншіден, тәсілдер эволюциясы жеке зерттеу саласы ретінде халықаралық қауіпсіздік зерттеулеріндегі өзгерістермен

(парадигмалардың ауысуымен) байланысты. Ұзақ уақыт бойы ядролық тәртіп ұлы державалық келісімдер мен қару-жарак бақылау жүйелерінің элементі ретінде қарастырылды. Ғылыми дискурста әлемдік тәртіптің бір бөлігі болған «ядролық қаруды таратпаудың халықаралық режимі» термині қолданылды, сондықтан «ядролық тәртіп» термині іс жүзінде жоқ болды. Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан бері ядролық қарудың рөлінің жаңа түсіндірмелері және жаңа немесе жаһандық ядролық тәртіпті құрайтын нәрселер туралы түсініктер пайда болды. Айта кету керек, Қазақстан ядролық сынақтарға тыйым салудың жан-жақты саясатын ұстанады. Осылайша, мемлекет басшысы Қ-Ж. Тоқаевтың ядролық қаруды толық жою жолындағы Халықаралық күрес күніне арналған жоғары деңгейдегі пленарлық отырыста сөйлеген сөзінде: «Қазақстанның ядролық сынақтарға жан-жақты тыйым салу туралы шарттың тезірек күшіне енуіне қол жеткізуге бел байлағанын тағы да нақтылаймын» [3]. деп түйіндеді. Бұны оң шешім деп қабылдаймыз.

Екінші себеп қырғи-қабақ соғыс тарихының қайта қаралуына және осы кезеңдегі ядролық қарудың рөліне байланысты. Жаңа мұрағаттық құжаттар бейбіт атом технологияларының таралуының тұрақтылығын қолдайтын кейбір стереотиптік дәлелдердің немесе, мысалы, Куба дағдарысы шеңберіндегі тежеу саясатының тиімділігінің қате екенін көрсетеді [4]. Көбінесе үлкен державалардың ұлттық мүдделері аясында әрекет етіп, жалпы келісімдерді елемейтін саясаты мәселелерді шешуде маңыздырақ рөл атқарды. 1970 жылдардың өзінде жаңа ядролық державалар (Үндістан, Израиль) пайда болған, АҚШ-тың жаһандық қаржылық рөлі күшейіп, атом энергетикасында технологиялық өзгерістер орын алған, ықпал ету топтары мен үкіметтік емес ұйымдардың рөлі белсенді бола бастаған жаңа әлемдік тәртіптің контурлары қалыптаса бастады. Жаңа зерттеулер «жаңа халықаралық ядролық тарих» [5] немесе «критикалық қауіпсіздік зерттеулері» [6] деп аталды. Олардың нәтижесі қырғи-қабақ соғыс теоретиктерінің негізгі дәлелдерін деконструкциялау және кейбір тарихи догмаларды қайта қарау болды.

Үшінші дәлел халықаралық қатынастар теорияларының жалпы даму тарихын қайта қарауды қамтиды. Б. Бузан мен А. Ачарьяның пікірінше, халықаралық қатынастарды зерттеу әлемдегі қоғамдар мен мемлекеттердің басым көпшілігінің дауысын, тәжірибесін, білім талаптары мен үлестерін көрсетпейді және көбінесе Батыс елдерінен тыс елдерді маргиналдайрады [7]. Авторлар «жаһандық зерттеулер» немесе «халықаралық қатынастардың ғаламдық мектебі» ұғымын енгізеді, оның ерекшелігі плюралистік әмбебаптыққа берілгендік, әлемдік тарихқа сүйену, халықаралық қатынастардың қолданыстағы теориялары мен әдістерін қайта анықтау және

осы уақытқа дейін білім көзі ретінде ескерілмеген қоғамдарды түсіндіру негізінде жаңа тәсілдер құру болып табылады.

Төртінші себеп «жаһандық тәртіп» терминін қайта қараумен байланысты. Жаһандық тәртіптің пайда болуы дамып келе жатқан державалардың рөлі, қуат факторы және жаңа тәртіптегі ядролық қарудың рөлі туралы пікірталастарды тудырады.

Теориялық және концептуалды тәсілдер эволюциясының негізінде хронологиялық ретроспективада ядролық тәртіптің бірнеше түсіндірмелерін анықтауға болады: ядролық дәуір, қырғи-қабақ соғыс кезеңіндегі ядролық тәртіп және (жаһандық) ядролық тәртіп теориялары.

«Ядролық тәртіп» терминінің ХХІ ғасырдың басына дейін нақты анықтамасы болған жоқ. 1960 жылдарға дейін «ядролық дәуір» немесе «ядролық дәуірдегі әлемдік тәртіп» термині болды. Ядролық қару әлемдегі күштер балансын айтарлықтай өзгертетін соғыс жүргізудің жаңа технологиясы ретінде қарастырылды. Жаңа технологиялар ұлы державалар арасындағы қарым-қатынас жүйесін өзгертіп, ядролық тежеу жүйесін қалыптастыратын әлемдік тәртіпті өзгертуде. Бұл ядролық дәуірдегі әлемдік тәртіптің өзгеруі.

Жаһандық ядролық тәртіп туралы еңбектердің ең көп сілтеме жасаған авторларының бірі У.Уолкердің айтуынша, 1945 жылдан бастап әлемдік тәртіпті бағалаудың үш тәсілі пайда болды. Бірінші көзқарас мемлекеттер арасындағы бақталастықты тоқтатуға және ядролық қарудан бас тартуға әкелетін жаһандық үкімет құруды ұсынды. Екінші көзқарас жаңа технологияларды әлемдік жүйеге түбегейлі өзгертулерсіз халықаралық бақылауда бейбіт мақсатта пайдалануды ұсынды. Үшінші көзқарас ядролық қаруды қарсыластың мінез-құлқын өзгерту мақсатымен тежеу және қорғаныс құралы ретінде қарастырды [8]. Ядролық күштердің дамуына және ядролық серіктестің әлеуетті әрекеттеріне қатысты қорқыныш пен түсініксіздік ядролық қарулану жарысын өршітті. Осы кезеңде өзара тежеу құралы ретінде ядролық қарудың рөлі туралы түсінік қалыптасты (американдық нұсқада – өзара кепілдендірілген жою тұжырымдамасы). Осы уақыттың ядролық тәртібі немесе басқаша айтқанда, «ядролық тығырықтан» КСРО мен АҚШ және олардың одақтастары арасындағы халықаралық шиеленістің жоғары деңгейі сипатталды. Бұл кезеңдегі ядролық дағдарыс 1962 жылы Қариб дағдарысы кезеңінде ең жоғары деңгейге жетті.

Ядролық тәртіптің екінші интерпретациясы 1960 жылдардың басында пайда болды және ядролық фактордың халықаралық немесе әлемдік тәртіптің жүйелік элементі ретіндегі рөлін анықтаумен байланысты. Ядролық қару ұлы державалардың тежеу жүйесі мен саясатының элементі ретінде ядролық

тәртіпті қалыптастырады. Ядролық тәртіп 1960 жылдардың басындағы әлемдік тәртіптің бөлігі ретінде ядролық қаруды бақылау және ядролық қаруды таратпау мақсатында ұлы державалар арасындағы келісімдер жүйесі ретінде қарастырылады. Ядролық тәртіпті қалыптастыру қажеттілігі тек ауқымды ядролық соғыс қорқынышымен ғана емес, сонымен бірге ядролық қаруы бар мемлекеттердің пайда болу қаупімен де байланысты.

Бұл кезең негізінен қаруды бақылаудың дамуымен немесе тежеу архитектурасының қалыптасуымен сипатталады. Процесс 1969 жылдың қарашасында басталды және аздаған үзілістермен 40 жыл бойы жалғасты. 1970 жылдан бері ядролық тәртіп тежеу және қалыс қалу жүйесін қамтитын халықаралық ядролық қаруды таратпау режимімен бірдей болды деп айтуға болады.

Дегенмен, барлық зерттеушілер қырғи-қабақ соғыс кезіндегі ядролық тәртіпке бірауыздан баға берген жоқ. Маңызды этикалық мәселелер мен саяси мораль сұрақтары көтеріледі. Дж.Най өз еңбектерінде қару-жарақты бақылаудағы ұтымды көзқарас [9] және екі алпауыт держава арасындағы күрделі қарым-қатынас аясындағы тежеу концепциясына күмән келтіре отырып, стратегтердің іргелі идеяларын сынға алады. Н.Ливернхаус пен Э.Харреллдің пікірінше, қырғи-қабақ соғыс кезіндегі күрделі дағдарыстар дәл ұлы державалар арасында «қолайлы мінез-құлық» дегенді түсінбеуінен туындады [10].

Саясаттанушылардың, тарихшылардың және заңгерлердің ядролық тәртіпке, сондай-ақ таратпау нормаларының қалай қалыптасып, жүзеге асырылғанына назар аударуы тарихтың жиі назардан тыс қалған аспектілеріне баса назар аударуға және қазіргі кезде аналитикалық орталықтарда, үкіметтік ведомстволарда және кең қоғамдастықта танымал ядролық қаруды тарату мен таратпау туралы көзқарастардың өзегін құрайтын көптеген сенімдерді қайта қарауға мүмкіндік берді. Ядролық қаруды таратпаудың дәстүрлі тәсілдерін қайта қарау қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін ядролық тәртіп туралы жаңа пікірталастарға серпін берді.

Дамушы (жаһандық, жаңа) ядролық тәртіптің теориялары. Жаһандық тәртіптегі ядролық қарудың рөліне жаңа көзқарас қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін жаһандық тәртіптің өзінде болған елеулі өзгерістерге түрткі болды. Уокер жаңа ядролық тәртіпке деген сұранысты қырғи-қабақ соғыстан кейінгі әлемдік тәртіпке және 2001 жылғы 11 қыркүйектен кейінгі қауіпсіздік мәселелеріне қатысты қиындықтармен түсіндіреді. Қолданыстағы «күшті» ядролық тәртіп қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін құлдырады. Ядролық қаруды тереңірек бақылауға қол жеткізу мүмкіндігін жіберіп алды. Толық ядролық қарусыздану өсіп келе жатқан қауіп-қатер жағдайында

басты мақсат болып қала бергенімен, халықаралық шиеленістерге, күштер тепе-теңдігінің өзгеруіне және таратпау саясатын жүзеге асырудағы ішкі қиындықтарға байланысты оған қол жеткізу мүмкіндігі азайып барады.

Миллер С. бұл кезеңді ядролық тәртіптің эрозиясы деп анықтайды [11]. АҚШ-Ресей «стратегиялық серіктестігі» әрекет еткен 1990 жылдармен салыстырғанда, 2000 жылдардың басында ядролық қару АҚШ, Ресей және Қытайдың сыртқы саясатында үлкен рөл атқара бастады, бұл оның жаһандық ықпалын арттырды.

1998 жылы Үндістан мен Пәкістанның ядролық сынақтары Қытайдың ядролық қаруға ие болуымен бірге Солтүстік-Шығыс және Оңтүстік Азияда аймақтық ядролық тепе-теңдіктің қалыптасуына әкелді. Бұл жаңа аймақтық тәуекелдер мен тұрақсыздық көздерінің пайда болуына әкелді. С.Миллер атап өткендей, «ядролық клубтың» кеңеюі тежеу қатынастарының жүйесіне көпжақты сипат берді.

Дағдарыс аясында болашақ жаһандық ядролық тәртіптің бірнеше үлгілері пайда болуда, олар пайда болған тәртіпсіздікке қарсы тұра алады. Жаһандық ядролық тәртіптің анықтамасын тұжырымдау кезінде біз ядролық зерттеулер контекстінде тәртіпті, оның мақсаты мен нормативтік негіздерін, құрылымын және негізгі субъектілерін анықтаймыз.

Ядролық тәртіп ұзақ уақыт бойы әртүрлі режим түрлерінен (эмбебап, аймақтық, ұлттық) және мемлекеттердің қару-жарақты бақылау және ядролық қаруды таратпау саласындағы тәртібін реттейтін институттардан тұратын көп деңгейлі құрылым болды.

Гегемондық ядролық тәртіп қырғи-қабақ соғыс тәртібінің жалғасы болып табылады және АҚШ-тың қазіргі әлемдегі рөлі мен саясатымен байланысты. Ол батыстық құндылықтарға және жаһандық тәртіпке негізделген. Ядролық тәртіптің бұл түрі қазіргі әлемдік тәртіпті басқару жүйесінің бір элементі болып табылады. Материалдық құрамдас бөлік (ядролық қару мен технология) басқару жүйесінің маңызды элементі болып табылады. Америка Құрама Штаттары мұндай тәртіптің көшбасшысы ретінде әскери келісімдер мен одақтар арқылы одақтастарына сүйенеді.

Көпполярлы ядролық тәртіп те Батыстың тәртіп туралы көзқарасының жалғасы болып табылады. Мұндай тәртіп ең алдымен батыстық құндылықтарға және әлемнің көп полярлы болуы мүмкін екенін мойындауға негізделген. Ядролық тәртіптің негізгі тіректері ядролық тепе-теңдік пен стратегиялық тұрақтылық болуы керек. Жаңа ядролық тәртіптің қажеттілігі ресейлік, қытайлық және американдық ядролық жаңғырту, қару-жарақты бақылау жөніндегі күш-жігерді қысқарту және ҚХР-ның оған қатысудан бас тартуы, Солтүстік Кореяның өсіп келе жатқан қаупі, ирандық бағдарлама,

стратегиялық емес және резервтік орналастырылмаған ядролық қарудың болашақ мәртебесі, зымыранға қарсы және пилотсыз қорғаныс, спутникке қарсы соғыс саласындағы ілгерілеу сияқты ядролық теңгерімдегі негізгі өзгерістерге байланысты, жасанды интеллект, спутниктік жаңалықтар мүмкіндіктері, нысанаға алу және қайта бағыттау әсері, Жанжалдарды басқару және оларды бағалау [12].

Бұйрықтардың бұл түрлерінің маңызды элементі ядролық тыйымның вариациялары болып табылады: мысалы, тек ұлы державалар ғана заңды түрде ядролық қаруға ие бола алады және халықаралық қоғамдастыққа әртүрлі мемлекеттердің мәртебесі мен заңдылығын саралау тетіктерін бере алады.

Плюралистік ядролық тәртіптің үшінші моделі қазіргі жаһандық тәртіпті қалыптастырудағы Жаһандық Оңтүстіктің рөлі туралы пікірталастың жалғасы болып табылады. Жаһандық Оңтүстік әртүрлі, бірақ тұтастай алғанда, осы мега-аймақтағы елдердің көпшілігі қазіргі Батыс басқаратын, АҚШ үстемдік ететін әлемдік тәртіп бейбіт емес, әділетсіз, демократиялық емес және олардың экономикалық және экологиялық мүдделеріне қарсы келеді деп санайды. Демек, Жаһандық Оңтүстіктің идеологиялық және нормативтік негіздері Батыста бастапқыда әзірленген тұжырымдамалар мен идеяларды қайталамауы немесе қабылдамауы керек. Сонымен, жаһандық ядролық тәртіп классикалық әлемдік тәртіп элементтерінен және қазіргі кезде пайда болып жатқан жаңа элементтерден құралған күрделі құрылым болып табылады.

Осы плюралистік немесе көпжақты тәртіп аясында ядролық тәртіптің парадигмасы өзгеруде. Ядролық тәртіпті бір держава немесе блок басқармайды, оны тек ірі державалар немесе корпорациялар ғана емес, сонымен қатар үкіметтік емес субъектілер мен қоғамдық қозғалыстар да көптеген қатысушылар дамытады. Бұл бұйрық мәдени әртүрлілікті құрметтейді. БҰҰ Бас Ассамблеясының Бірінші комитеті БҰҰ-ның барлық мемлекеттері іс жүзінде барлық қауіпсіздік мәселелерін, соның ішінде ядролық мәселелерді талқылайтын форумға айналады.

Ядролық тәртіптің ревизионистік нұсқасы академиялық қауымдастықтың аналитикалық жұмысына және антиядролық белсенділердің тәжірибесіне сүйенеді. Бұл алыс болашақта пайда болуы мүмкін, бірақ сонымен бірге қазіргі ядролық тәртіптің нормалары мен институттарына әсер ететін жаһандық нормативтік тәртіптің идеалды үлгісінің бір түрі.

Мақсат – тежеу және ұтымды таңдау теоретиктерін өз дәлелдерінің толық еместігіне сендіру және ядролық тәртіптің заңдылығын нығайта алатын жаңа дәлелдер ұсыну.

Қорытынды

Ядролық тәртіпті және оның модельдерін талдауды қорытындылау үшін ядролық тәртіп түсінігі аяқталмаған құрылым деп айтуға болады. Тарихи талдау бұл терминнің ХХІ ғасырдың басында ғана пайда болғанын және әртүрлі мағынаға ие екенін көрсетеді. Оқшаулану әрекеттеріне қарамастан, ядролық тәртіпті әлемдік тәртіптен де, қалыптасып келе жатқан жаһандық тәртіптен де бөлуге болмайды. Ядролық тәртіпке динамикалық көзқарас бар деп айтуға болады. Жаһандық ядролық тәртіп қалыптасу кезеңінде. Ядролық тәртіптің бірнеше түсіндірмелері бар, олар күрделілікті, көп акторлық табиғатты және ядролық тәртіптің бар институттары мен режимдеріндегі қақтығыстарды көрсетеді.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Egeland, K.** The Ideology of Nuclear Order / K. Egeland // *New Political Science* – 2021. – Vol. 43, Iss. 2. – P. 208–230.
- 2 **Nuti, L.** The Making of the Nuclear Order and the Historiography on the 1970s / L. Nuti // *The International History Review*. – 2017. – Vol. 40, Iss. 5. – P. 965–974
- 3 Президент Қ-Ж.Тоқаевтың 23 қыркүйекте 2025 ж. БҰҰ БА Халықаралық ядролық қаруды толығымен жою күніне арналған жоғары деңгейдегі пленарлық отырысында сөйлеген сөзі. – [Электронды ресурс]. – <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-yadrolyk-karudy-tolyk-zhoyu-zholyndagy-halykaralyk-kures-kunine-arnalghan-zhogary-dengeydegi-plenarlyk-otyrysta-soylegen-sozi-2885446>
- 4 Delegitimizing Nuclear Weapons: Examining the Validity of Nuclear Deterrence / R. Berry, P. Lewis, B. Pélopidas [et al.]. – Monterey : Monterey Inst. of Intern. Studies, 2010. – 85 p.
- 5 **Nuti, L.** Introduction / L. Nuti, C. Ostermann // *Journal of Strategic Studies*. – 2016. – Vol. 39, Iss. 4. – P. 477–483.
- 6 **Craig, C.** MAD, not Marx: Khrushchev and the nuclear revolution / C. Craig, S. Radchenko // *Journal of Strategic Studies*. – 2018. – Vol. 41, Iss. 1–2. – P. 208–233.
- 7 **Acharya, A.** Global International Relations (IR) and Regional Worlds. A New Agenda for International Studies / A. Acharya // *International Studies Quarterly*. – 2014. – Iss. 58. – P. –647–659.
- 8 **Walker, W.** A Perpetual Menace: Nuclear Weapons and International Order / W. Walker. – London : Routledge, 2012. – 239 p. – ISBN 978-0-415-42106-5.\
- 9 **Nye, J. S., Jr.** Farewell to Arms Control? / J. S. Nye, Jr. // *Foreign Affairs*. – 1986. – Vol. 65, Iss. 1. – P. 1–20.

10 **Leveringhaus, N.** Great power accommodation, nuclear weapons and concerts of power (Chapter 15) / N. Leveringhaus, A. Hurrell // *Great Power Multilateralism and the Prevention of War: Debating a 21st Century Concert of Powers* / Ed. by H. Muller, C. Rauch. – London : Routledge, 2018. – 284 p.

11 **Арбатов, А.** Ядерные опасности новой эры: перспективы ядерного выбора России и США / А. Арбатов, С. Миллер. – М. : Весь Мир, 2021. – 80 с.

12 **Cordesman, A. H.** The Global Nuclear Balance. Nuclear Forces and Key Trends in Nuclear Modernization / A. H. Cordesman // *CSIS*. May 15, 2023.

References

- 1 **Egeland, K.** The Ideology of Nuclear Order / K. Egeland // *New Political Science* – 2021. – Vol. 43, Iss. 2. – P. 208–230.
- 2 **Nuti, L.** The Making of the Nuclear Order and the Historiography on the 1970s / L. Nuti // *The International History Review*. – 2017. – Vol. 40, Iss. 5. – P. 965–974
- 3 Президент К-Ж.Тоқаевтың 23 қыркүйекте 2025 ж. БҰҰ БА Халықаралық ядролық қаруды толығымен жою күніне арналған жоғары деңгейдегі пленарлық отырысында сойлеген сози [Speech by President K. Zh. Tokayev at the High-Level Plenary Meeting of the UN General Assembly on September 23, 2025, dedicated to the International Day for the Total Elimination of Nuclear Weapons]. – [Electronic resource]. – <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-yadrolyk-karudy-tolyk-zhoyu-zholyndagy-halykaralyk-kures-kunine-arnalghan-zhogary-dengeydegi-plenarlyk-otyrysta-soylegen-sozi-2885446>
- 4 Delegitimizing Nuclear Weapons: Examining the Validity of Nuclear Deterrence / R. Berry, P. Lewis, B. Pelopidas [et al.]. – Monterey : Monterey Inst. of Intern. Studies, 2010. – 85 p.
- 5 **Nuti, L.** Introduction / L. Nuti, C. Ostermann // *Journal of Strategic Studies*. – 2016. – Vol. 39, Iss. 4. – P. 477–483.
- 6 **Craig, C.** MAD, not Marx: Khrushchev and the nuclear revolution / C. Craig, S. Radchenko // *Journal of Strategic Studies*. – 2018. – Vol. 41, Iss. 1–2. – P. 208–233.
- 7 **Acharya, A.** Global International Relations (IR) and Regional Worlds. A New Agenda for International Studies / A. Acharya // *International Studies Quarterly*. – 2014. – Iss. 58. – P. –647–659.
- 8 **Walker, W.** A Perpetual Menace: Nuclear Weapons and International Order / W. Walker. – London : Routledge, 2012. – 239 p. – ISBN 978-0-415-42106-5.\
- 9 **Nye, J. S., Jr.** Farewell to Arms Control? / J. S. Nye, Jr. // *Foreign Affairs*. – 1986. – Vol. 65, Iss. 1. – P. 1–20.
- 10 **Leveringhaus, N.** Great power accommodation, nuclear weapons and concerts of power (Chapter 15) / N. Leveringhaus, A. Hurrell // *Great Power Multilateralism*

and the Prevention of War: Debating a 21st Century Concert of Powers / Ed. by H. Muller, C. Rauch. – London : Routledge, 2018. – 284 p.

11 **Arbatov, A.** Yadernye opasnosti novoj ery: perspektivy yadernogo vybora Rossii i SShA [Nuclear Dangers of a New Era: Prospects for the Nuclear Choice of Russia and the United States]. / A. Arbatov, S. Miller. – Moscow : Ves Mir, 2021. – 80 s.

12 **Cordesman, A. H.** The Global Nuclear Balance. Nuclear Forces and Key Trends in Nuclear Modernization / A. H. Cordesman // CSIS. May 15, 2023.

31.10.25. ж. баспаға түсті.

31.10.25. ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26. ж. басып шығаруға қабылданды.

*Г. М. Каппасова¹, М. А. Алтыбасарова²

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 31.10.25.

Поступило с исправлениями 31.10.25.

Принято в печать 20.03.26.

МОДЕЛИ ЯДЕРНОГО ПОРЯДКА: ЭВОЛЮЦИОННЫЕ СТАДИИ, ФОРМЫ И НОРМАТИВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

Данная статья посвящена всестороннему анализу моделей ядерного порядка, как одному из важнейших факторов обеспечения глобальной безопасности и стабильности в условиях современной международной политики. В работе рассматриваются основные эволюционные стадии формирования ядерных моделей, их внутренние виды и ключевые принципы, которые лежат в основании стратегических решений государств на ядерном рынке. Автор прослеживает исторические этапы развития ядерного порядка, начиная с возникновения ядерных технологий и заканчивая современной многополярной системой, в которой ядерное оружие продолжает играть важнейшую роль как инструмент сдерживания и влияния на геополитическую конфигурацию. В статье анализируются концепции стратегии сдерживания, профилактики и балансирования сил, а также вызовы, связанные с технологическим прогрессом, расширением арсеналов государств и ростом глобальной напряженности. Особое значение придается вопросам адаптации существующих моделей к новым реалиям, угрозам и вызовам современности, чтобы предотвратить возможные конфликты

и обеспечить прочную безопасность. Исследование способствует развитию более глубокого понимания роли ядерного порядка в структурировании международных отношений и стабилизации глобальной системы в условиях меняющейся мировой политики.

Ключевые слова: ядерный порядок, безопасность, баланс сил, глобальная безопасность, геополитика.

*G. M. Kappasova¹, M. A. Altybassarova²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 31.10.25.

Received in revised form 31.10.25.

Accepted for publication 20.03.26.

MODELS OF THE NUCLEAR ORDER: EVOLUTIONARY STAGES, FORMS, AND NORMATIVE PRINCIPLES

This article is devoted to a comprehensive analysis of models of the nuclear order as one of the most important factors in ensuring global security and stability in the context of modern international politics. The paper examines the main evolutionary stages of the formation of nuclear models, their internal types and key principles that underlie the strategic decisions of states in the nuclear market. The author traces the historical stages of the development of the nuclear order, starting with the emergence of nuclear technology and ending with the modern multipolar system, in which nuclear weapons continue to play a crucial role as a tool of deterrence and influence on the geopolitical configuration. The article analyzes the concepts of deterrence, prevention, and balancing strategies, as well as the challenges associated with technological progress, the expansion of states' arsenals, and rising global tensions. Particular importance is attached to the issues of adapting existing models to new realities, threats and challenges of our time in order to prevent possible conflicts and ensure lasting security. The research contributes to the development of a deeper understanding of the role of the nuclear order in structuring international relations and stabilizing the global system in the context of changing world politics.

Keywords: nuclear order, security, balance of Power, Global Security, geopolitics.

<https://doi.org/10.48081/BGQF1878>

Э. Д. Куандыкова¹, Г. М. Иманбекова², *Г. К. Мусабекова³

^{1,2,3}М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,

Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2855-5430>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7498-9695>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9896-6847>

*e-mail: mgnm_7@mail.ru

ЖАҢАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ИДЕОЛОГИЯ МЕН ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТИҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Мақала жаһандану үдерісінің ұлттық идеология мен бірегейлікке әсерін әлеуметтік-саяси тұрғыдан талдауға арналған. Зерттеудің басты мақсаты – жаһандық өзгерістер жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтау, идеологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және қоғамдық сананы нығайту механизмдерін анықтау. Жұмыста ұлттық сана мен мәдени ерекшеліктердің қалыптасуы, олардың мемлекеттік саясатпен байланысы, сондай-ақ қоғамдағы әлеуметтік-саяси процестер жан-жақты қарастырылды. Зерттеу нысаны – Қазақстандағы қоғамдық қатынастар мен саяси үдерістер, әдіснамалық құралдар ретінде салыстырмалы талдау, тарихи-логикалық талдау, саяси дискурс және мәдени феномендерді зерттеу әдістері қолданылды. Нәтижелер ұлттық идеологияның тиімділігін оның тарихи сабақтастығы мен мәдени бірегейлікті ескеріп құрылуына байланысты екенін көрсетті. Сонымен қатар, ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда мәдениет, білім беру институттары және қоғамдық сана маңызды рөл атқаратыны анықталды. Мақала теориялық тұрғыдан ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесін зерттеу үшін ғылыми негіз қалыптастырады, ал практикалық тұрғыдан мемлекеттік саясатты жетілдіру, білім беру бағдарламаларын дамыту және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған ұсынымдарды ұсынады. Зерттеу материалдары заманауи әлеуметтік-саяси контекстте ұлттық бірегейлікті нығайту мен идеологиялық

тұрақтылықты сақтау мәселелерін шешуге бағытталған. Мақала саясаттану, әлеуметтану және мәдениеттану салаларына қатысты теориялық және практикалық құндылығы бар.

Кілтті сөздер: жаһандану, ұлттық идеология, ұлттық бірегейлік, әлеуметтік-саяси үдерістер, мемлекеттік саясат, қоғамдық сана, әлеуметтік тұрақтылық.

Кіріспе

Ұлттық идеология – біртұтас ұлттық сананы қалыптастыру және елдің тұрақтылығы мен өркендеуін қамтамасыз ететін идеологиялық дүниетанымның ерекше нысаны. Ұлттық идеология бір ұлттың азаматтарын біріктіретін және олардың тарихқа, саясатқа, мәдениетке, мемлекетке және өмірдің басқа аспектілеріне қатынасын анықтайтын құндылықтар, нанымдар мен принциптер жүйесін білдіреді. Ұлттық идеологияның негізгі элементтері – мемлекеттілік, ұлттық мүдделер, тарихи жады және мәдени мұра, саяси сана. Ұлттық мемлекеттік рәміз, әнұран және ту ұлттық идеологияны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, ұлттық мақтаныш және белгілі бір ұлтқа жату сезімін қалыптастырады. Ұлттық идеология азаматтық қоғамның ынтымақтастығы мен дамуына негіз болуы керек.

Ұлттық идеологияның айрықша ерекшелігі – оның бірегейлігі. Әр елде ұлттық идеология оның тарихының, мәдени және географиялық мұрасының, сондай-ақ ұлттық саяси жүйесі мен экономикасының ерекшеліктерін көрсетеді. Ұлттық идеология әлемдік қоғамдастықтағы орны мен аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, әр елдің нақты мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуге бағытталады. Сондай-ақ, ұлттық идеология қоғамның дамуына және әлеуметтік ынтымақтастықты нығайтуға ықпал ете отырып, әртүрлі саяси және әлеуметтік күштерді біріктіре алады.

Ұлттық идеология – халықты ортақ мақсаттар мен міндеттер төңірегінде біріктіретін құндылықтар, саяси және әлеуметтік көзқарастар жүйесі. Ол мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының негізі ретінде әрекет етеді және ұлттық саясат құрылатын негізгі принциптер мен құндылықтарды анықтайды. Ұлттық идеологияның басты белгілерінің бірі – оның ұлттың мүддесі мен игілігіне назар аударуы. Ол ұлттық қауіпсіздікке, экономикалық дамуға және халықтың өзін-өзі анықтауына баса назар аударады.

Сондай-ақ, ұлттық идеология ұлттық мәдениетке, дәстүрге және тарихқа баса назар аударады. Ол ұлттық бірегейлік пен сананы нығайтуға, сондай-ақ өз елі үшін патриотизм мен мақтаныш сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Ұлттық идеология – халық пен мемлекет арасындағы қатынастардың үйлесімді дамуын көрсететін, әділеттілік, бостандық және

теңдік принциптеріне негізделген көзқарастар жүйесі. Жалпы, ұлттық идеология өзінің бірегейлігімен және ұлттың әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуына бағытталуымен ерекшеленеді. Ол мемлекеттік саясатты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және ұлттық қоғамдастықтың нығаюы мен ілгерілеуіне ықпал етеді. Ұлттық идеологияның негізгі мақсаты – біртұтас мемлекеттік және ұлттық бірлікті құру және қолдау, сондай-ақ өз ұлтының мүдделері мен құндылықтарын қорғау және ілгерілету. Ол азаматтардың өз ұлтына және оның тарихына деген мақтанш сезімін қалыптастыруға, сондай-ақ ұлттық мәдениет пен тілді дамытуға бағытталған. Ұлттық идеология - халықты ортақ мақсаттар мен міндеттер төңірегінде біріктіретін құндылықтар, саяси және әлеуметтік көзқарастар жүйесі [1, 31-б.]. Ол мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының негізі ретінде әрекет етеді, сондай-ақ ұлттық саясат құрылатын негізгі принциптер мен құндылықтарды анықтайды.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сәйкес жаһандану жағдайында ұлттық идеология мен ұлттық бірегейліктің әлеуметтік-саяси рөлін ашуға бағытталған кешенді саясаттанулық әдіснамалық тәсіл қолданылды. Зерттеу әдістері қазіргі жаһандық үдерістердің мемлекеттік саясатқа, қоғамдық санаға және саяси тұрақтылыққа ықпалын жан-жақты талдау қажеттілігіне негізделіп іріктелді.

Зерттеу барысында саясаттану ғылымында кеңінен қолданылатын келесі әдістер пайдаланылды.

Тарихи-логикалық талдау әдісі ұлттық идеология мен ұлттық бірегейліктің қалыптасу кезеңдерін, олардың тарихи дамуын және саяси жүйемен өзара байланысын зерделеуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс идеологиялық ұстанымдардың эволюциясын, олардың мемлекеттілік пен саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудегі маңызын айқындауға бағытталды.

Салыстырмалы саясаттанулық талдау әдісі әртүрлі елдердегі ұлттық идеологияны қалыптастыру тәжірибелерін салыстыру арқылы жаһандану жағдайында саяси жүйелердің ұлттық құндылықтарды сақтау тетіктерін бағалау үшін қолданылды. Аталған әдіс ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған тиімді саяси модельдерді анықтауға мүмкіндік берді.

Саяси дискурс-талдау әдісі ұлттық идеология мәселесіне қатысты ресми құжаттарды, мемлекеттік бағдарламаларды, саяси мәлімдемелерді және бұқаралық ақпарат құралдарындағы материалдарды талдау үшін пайдаланылды. Бұл әдіс саяси биліктің ұлттық бірегейлікті интерпретациялау ерекшеліктерін және оның қоғамдық санаға ықпал ету тетіктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Саяси-антропологиялық талдау ұлттық бірегейліктің саяси мінез-құлық пен қоғамдық мобилизацияға әсерін зерттеуге бағытталды. Әдіс жаһандану үдерістерінің жергілікті қауымдастықтар деңгейіндегі саяси және мәдени трансформацияларға ықпалын анықтауға мүмкіндік берді.

Қоғамдық-саяси қабылдауды талдау элементтері әртүрлі әлеуметтік топтардың жаһандану, ұлттық идеология және ұлттық бірегейлік мәселелеріне қатысты көзқарастарын зерделеу үшін қолданылды. Бұл тәсіл ұлттық идеологияның қоғамдық санада қабылдану деңгейін және оның әлеуметтік-саяси тұрақтылыққа әсерін бағалауға мүмкіндік берді.

Аталған әдістердің өзара сабақтастығы жаһандану жағдайындағы ұлттық идеология мен ұлттық бірегейліктің саяси маңызын кешенді түрде ашуға, сондай-ақ ұлттық құндылықтарды сақтау мен идеологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған саяси ұсынымдар әзірлеуге негіз болды.

Нәтижелер және талқылау

Жаһандану елдер мен аймақтар арасындағы өзара байланысты күшейту үдерісі ретінде әлеуметтік, мәдени және экономикалық өмірдің барлық аспектілеріне айтарлықтай әсер етті. Бір жағынан, ол даму үшін жаңа көзқарастар ашады, білім мен технологиялармен алмасу мүмкіндіктерін кеңейтеді, экономикалық өсуге ықпал етеді. Екінші жағынан, жаһандану елдердің мәдени бірегейлігі, саяси тәуелсіздігі және әлеуметтік бірлігі үшін жаңа сын-қатерлерге әкеледі. Бұл тұрғыда ішкі бірлікті қалыптастыруда, мәдени құндылықтарды сақтауда және саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратын ұлттық идеология мен бірегейлік ерекше орын алады. Жаһандану жағдайында ұлттық идеология ұлттың негізін нығайта алады және оның ықпалын жоғалтқанға дейін үлкен өзгерістерге ұшырауы мүмкін.

Ұлттық идеология – мемлекет пен қоғамның дамуы үшін негізгі бағдарларды айқындайтын көзқарастар, идеялар мен құндылықтар жүйесі. Ол саяси және әлеуметтік ұйымның негізгі принциптерін, дәстүрлерді, мәдениетті, нанымдарды, сондай-ақ адамдар өздерінің жеке басы мен өркендеуі үшін маңызды деп санайтын мұраттарды қамтиды. Ұлттық идеология азаматтарды тәрбиелеуде, бірлікті қолдауда, патриотизмді қалыптастыруда және қоғамды ортақ мақсаттар төңірегінде шоғырландыруда маңызды рөл атқарады.

Ұлттық бірегейлік – белгілі бір ұлттың бір бөлігі ретінде адамдардың өздері туралы түсініктері мен сезімдерінің жиынтығы [2, 27- б.]. Ол ұлт мүшелерін біріктіретін жалпы тарихи, мәдени, тілдік, діни және аумақтық белгілерге негізделген. Бірегейлік адамға, топқа тиесілі және ішкі байланыс сезімін береді, сонымен қатар тез өзгертін әлемде тұрақтылық пен

қауіпсіздік сезімін қалыптастыруға көмектеседі. Жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлік халықаралық ұтқырлық, көші-қон, мәдени алмасу және жаһандық медиа сияқты сыртқы факторлардың әсеріне тап болады. Бұл ұлттық құндылықтарды сақтау немесе өзгерту үшін қауіптер мен мүмкіндіктер туғызады. Жаһандану ұлттық идеология мен бірегейлікке оң және теріс әсер етеді. Жаһандық медиа мен технологияның таралуымен бірегей ұлттық мәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жоғалту қаупі бар. Тұтынуға және әмбебап құндылықтарға бағытталған жаһандық мәдениет жергілікті бірегейліктің негізін бұзуы мүмкін. Бұл әсіресе мәдени дәстүрлер мен ұлттық ерекшеліктер қоғамның әлеуметтік және саяси құрылымында маңызды рөл атқаратын елдерде байқалады. Жаһандану сонымен қатар мультикультурализмді тудыруы және ұлттық бірегейліктің «тазалығын» анықтауда қиындықтар тудыруы мүмкін көші-қон ағындарының күшеюіне әкеледі. Кейде ұлттық ерекшеліктерді ескермейтін мәдениеттер мен дәстүрлердің әртүрлілігі қайшылықтарды, тіпті әлеуметтік шиеленісті тудыруы мүмкін. Жоғарыда аталған қауіптерге қарамастан, ұлттық идеология жеке тұлғаны қорғау мен нығайтудың маңызды құралы бола алады. Жаһандану жағдайында ұлттық идеология неғұрлым икемді, мәдени алмасуға ашық болуы керек, бірақ сонымен бірге ұлттық бірегейлікті анықтайтын негізгі құндылықтарды сақтауы керек.

Идеология – бір-бірін толықтыратын, түсіндіретін және дәлелдейтін идеялар мен құндылықтардың тұтас жүйесі. Яғни, қандай да бір идея ақылға қонымды болып көрінбесе де, идеология шеңберінде ол солай болады. Кез-келген идеология белгілі бір әлеуметтік топтар мен қауымдастықтардың мүдделерін алға жылжытуға немесе саяси мақсаттарға жетуге бағытталған.

Идеологияның негізгі міндеті – қоғамдық сананы қалыптастыру. Ол белгілі бір саяси мақсаттарға жетуге бағытталған іс-шараларға көптеген адамдарды жұмылдыра алады. Осылайша, идеология - белгілі бір міндеттерді шешуге адамдарды әлеуметтік басқарудың және жұмылдырудың тиімді құралы. Жалпы идеология ұғымы алғаш рет 1796 жылы француз сөздігінде кездеседі, ал «идеолог» сөзі алғаш рет 1800 жылы қолданыла бастады. «Идеология» терминінің ғылыми айналымға енуіне француз философы Антуан Дестют де Трасидің «Идеология негіздері. Идеология сөздің өз мағынасында» атты еңбегінің үлесі зор болды [3, 7-б.]. Антуан Деспот де Траси білім беру жүйесін қайта құру міндетіне байланысты жазылған бұл эссе идеология мен ғылымның бірлігін қалпына келтіруге арналған идеялар жүйесі ретіндегі маңыздылығын негіздеді. Жұмыста идеология идеялар туралы ғылым ретінде қарастырылады. Ғылыми идеология – Кондильяк тұжырымдамасына негізделген адамның қабілеттерін талдау. Антуан

Дестут де Траси идеяларды қалыптастыруға қатысатын адамның төрт қабілетін ажыратады: сезім, есте сақтау, пайымдау қабілеті, ерік. Сонымен, ол бұл терминге мүлдем басқа мағына беріп, адам идеяларының табиғатын зерттейтін бейтарап ғылым ретінде көрсетеді. Идеология қазіргі мағынада ғылым бола алмайды. Кез-келген ғылымның міндеті-шындықты табу, ал идеологияның міндеті-мақсатты аудиторияға белгілі бір көзқарас жүйесін енгізу. Идеология шындықты айтарлықтай жеңілдетеді. Ол әлемнің осындай бейнесін жасайды, оны сыни тұрғыдан ойламайтын адамдардың көпшілігі оңай және жағымды болады. Дегенмен, әрқашан олардың идеялар жүйесін мүмкіндігінше көп адамдар зерттеуге мүдделі саяси күштер бар.

Итальяндық саяси философ Никколо Макиавелли ең қатал сыншыларының бірі болды, бірақ ол сонымен бірге қазіргі идеологтардың ізбасары саналады. Никколо Макиавеллидің «Тит Ливийдің алғашқы онкүндігі туралы пайымдаулар», «Егемен», «Флоренция тарихы» және «Әскери өнер туралы» атты еңбектері қазіргі заманның саяси-құқықтық идеологиясының бастауы болды [4, 34-б.]. Макиавелли әртүрлі әлеуметтік топтардың мемлекеттегі саяси билікті жүзеге асыруға әсерін зерттеді. Еркін мемлекет халық пен дворяндардың өзара үйлесіміне негізделуі керек. Ол үйлесімділіктің негізін идеологиямен байланыстырады. Макиавеллидің арманы қазіргі Италияда ежелгі Римдегідей дақты республиканы жандандыру болды және ол бұған тек жауларын жоюға ерік-жігері бар революция арқылы қол жеткізуге болады деп болжады. Макиавелли бірінші болып идеологияны терроризммен байланыстырды, бірақ ол идеолог рөлін ойнау үшін тым үлкен саясаттанушы болды.

Көрнекті француз философы және саяси ойшылы Ж. Ж. Руссо (1712–1778) саяси радикализм идеологиясының негізін қалаушы болды – шаруалар мен қалалық кедейлердің мүдделерін көрсететін қоғамдық ойдың жаңа бағыты. Руссо есімі ағартушылық идеологияны бастан өткерген дағдарыспен байланысты емес, Руссо үшін ол шынымен де өзіне деген сыни көзқарасы басталған сыни нүктеге жетті. Бұл «Ғылымдар мен өнер туралы пайымдауда» (1750) атты еңбегінде айқын көрінеді [5, 28-б.].

XVII ғасырдағы Англия идеология тарихында маңызды орын алады. Ол кезде терминнің қатаң мағынасында толыққанды идеология болмаса да, саяси теория, саясаттың өзі сияқты, белгілі бір идеологиялық сипаттамаларға ие бола бастады. XVII ғасырдағы революциялық күштердің қарқынды қозғалысы жиі қабылданған радикалды әрекеттерді түсіндіру және ақтау үшін теорияларға сұраныс тудырды. Локктың «Үкімет туралы екі трактаты (1690)» еңбегі біртұтас қоғамға бірігу оған кіретін барлық мүшелердің келісімі негізінде ғана жүзеге асырылуы мүмкін деген ойы идеологияның

айқын көрінісін білдіреді. Мұндай бірлестік адамдарға бостандыққа, бейбітшілікке, әл-ауқат пен қауіпсіздікке кепілдік береді, оны қоғамнан тыс адамдар жоққа шығарады. Біртұтас саяси ағзаның өмір сүруінің бастапқы нүктесі – белгілі бір адамдар қоғам немесе мемлекет құру қажеттілігі туралы келісімге келген сәт. XVII ғасырдағы абстрактілі теорияның өсуі, жүйелерді құруға және саясатты принциптер тұрғысынан талқылауға деген ұмтылыстың артуы идеологиялық стильдің пайда болуын білдіреді. Саяси әңгімелерде бұл әдетте құқық пен бостандық сияқты ұғымдарды – нақты саясат бағаланған идеалдарды қолданудың артуымен қатар жүрді. Идеологияның Гегельдік және Марксистік философияда берілетін ерекше мағынасын атап өту маңызды. Г. В. Ф. Гегель адамдар тарихтың құралы деп мәлімдеді. Гегель позитивті құқық идеологиясын құрды, өйткені идеологияда антагонистік қоғам жағдайында ең үлкен қажеттілік сезілді [6, 124-б.]. Құқық-иррационалдылықтың бастапқы құбылысы. Гегель философиясында біз сол кездегі буржуазия идеологиясының – оның прогрессивті және реакциялық жақтарының қосарланғандығының көрінісін табамыз.

Карл Маркстің сыны және ол неміс идеологиясында (1845-46 жылдары жазылған, 1932 жылы жарияланған; неміс идеологиясы) және басқа да бұрынғы еңбектерінде дамыған дәлел. Бұл мағынадағы идеология - адамдар өздерін алдайтын сенімдер жиынтығы, шындыққа қарама-қарсы ойлауға мәжбүр болған нәрсені білдіретін теория. Маркс теориясында идеология жалған емес, иллюзиялық сананы білдіреді. Сонымен қатар, идеология – әлеуметтік қызмет үдерісінде адам тудыратын өзін-өзі алдау мен өзін-өзі иллюзияның бір түрі [7, 14-б.]. Маркстің пікірінше, сана ешқашан саналы болмыстан басқа ештеңе бола алмайды, сондықтан ол нақты нәрсе болуы керек. Соған қарамастан, К. Маркс пен Ф. Энгельс идеологияны тек билеуші таптың идеяларымен – әлеуметтік теңсіздікті көрсететін идеялармен байланыстырды. Олардың пікірінше, идеология үстем таптардың қолында құрал ретінде әрекет етеді, олар төменгі сыныптарға «жалған сананы» және олардың қанаушылық жағдайын білуге кедергі келтіретін барлық иллюзияларды енгізу үшін пайдаланады..

«Идеология» сөзін жалған сананың мағынасында қолдану тек Маркстің жазбаларында ғана емес, сонымен қатар «білім әлеуметтануы» деп аталатын басқа өкілдердің, соның ішінде неміс әлеуметтанушылары Макс Вебер мен Карл Мангеймнің және көптеген маңызды емес қайраткерлердің жазбаларында кездеседі [8, 117-б.]. Мұндай авторлардың бірнешеуі терминді қолдануда толығымен дәйекті, бірақ олардың көзқарасына тән нәрсе-олардың идеялық жүйелерді нәтиже ретінде қарау немесе белгілі бір мүдделерді білдіру әдісі. Мұндай идеялар жүйесін идеология деп атай отырып, олар

оларды шынайы табиғаты жасырылған заттар ретінде қарастырады. Олар әлеуметтік зерттеулердің міндеті Мангеймнің «идеологияны тудыратын өмір сүру жағдайларын» ашу деп санайды. Осы тұрғыдан алғанда, Адам Смиттің экономикалық ғылымын, мысалы, тәуелсіз интеллектуалды құрылым ретінде түсінуге немесе оның ақиқаты, дәйектілігі немесе айқындығы тұрғысынан бағалауға болмайды, керісінше, оны капитализм идеологиясының бөлігі ретінде буржуазиялық мүдделердің көрінісі ретінде қарастыру керек деп есептейді [9, 140-б.]. Білім әлеуметтануының сыншылары егер бүкіл философия идеология болса, онда білім әлеуметтануының өзі кез-келген басқа идеялар жүйесі сияқты идеология болуы керек және тәуелсіз маңыздылығы бірдей болмауы кере, егер барлық көрінетін шындық мүдделерді рационализациялау болса, онда білім әлеуметтануы шындыққа сәйкес келмейді. Вебер мен Мангейм білім әлеуметтанушылары жасаған жұмыстың көп бөлігін шабыттандырғанымен, олардың жеке еңбектері бұл сыннан босатылуы мүмкін деген болжам бар, егер олардың ешқайсысы идеологияның дәйекті немесе біртұтас теориясын алға тартпаса. Екеуі де идеология сөзін әр уақытта әр түрлі қолданды. Вебер ішінара Маркстің барлық идеялар жүйелері экономикалық құрылымдардың өнімі деген теориясын өзгертуге тырысты, керісінше, кейбір экономикалық құрылымдар идеялар жүйесінің өнімі екенін көрсетті. Екінші жағынан, Мангейм Маркстің идеологиялар әлеуметтік құрылымның өнімі деген болжамын неғұрлым пысықталған түрде қалпына келтіруге тырысты.

Идеологияның «жалпы» сипатын, оның экстремизмі мен зорлық-зомбылығын басқа сыншылар талдады, олардың арасында француз философ-жазушысы Альберт Камю мен австриялық британдық философ Карл Поппер ерекше назар аударуға тұрарлық. «Ғалам абсурд» деген пікірді ұстанған экзистенциалист ретінде бастаған Камю мінез-құлықта жүзеге асырылуы керек еңсерілмейтін құндылықтар ретінде әділеттілік пен адамның әдептілігін жеке растауға көшті. Камю «Бүлікші адам» кітабында нағыз бүлікші кез - келген революциялық идеологияны ұстанатын адам емес, әділетсіздікке «жоқ» деп айта алатын адам деп тұжырымдады [10, 120-б.]. Ол нағыз бүлікші қазіргі кәсіподақ социализмі сияқты реформа саясатын, марксизмнің тоталитарлық саясатын немесе соған ұқсас қозғалыстарды қалайды деп ұсынды. Ол көптеген идеологиялардың түпкі мақсаты адамның қайғы-қасіретін азайту екенін мойындауға дайын болғанымен, ол жақсы мақсаттар зұлым құралдарды қолдануға жол бермейді деп сендірді.

Камюге ұқсас үндеуді Поппер алға тартты, ол идеология логикалық қателікке, атап айтқанда тарихты ғылымға айналдыруға болады деген түсінікке негізделген деп тұжырымдады. Поппердің «Ғылыми жаңалықтың

логикасы» кітабында ғылымның шынайы әдісі бақылау, гипотеза және растау емес, болжам мен эксперимент деп ұсынды [11, 66-б.]. Бұл тұжырымдама бойынша ол ғылымда сынақтар мен қателіктердің үздіксіз үдерісі бар екенін білдірді, гипотезалар эксперимент арқылы тексеріледі, ал бұрмаланбағандар уақытша қабылданады, осылайша, нақты білім жоқ, тек алдын-ала білім бар, ол үнемі түзетіліп отырады. Поппер идеология тарихтағы сенімділікті табуға және ғылыми болжам ретінде болжанған модель бойынша болжам жасауға тырысуды көрді. Идеологтар, ол ғылымның не екендігі туралы жалған түсінікке ие болғандықтан, тек ғылыми болжамдардан мүлдем өзгеше және ғылыми негіздемесі жоқ жасай алатындар деп сендірді. Поппер саясат пен этикаға «ғылыми» көзқарас идеясына жақсы қарағанымен, ол ғылымдағы сынақ пен қателіктің маңыздылығын толық түсіну адамды басқа жерден «теріс пайымдаудың» ұқсас түрлерін іздеуге итермелейтінін айтты.

Сонымен қатар, француз философы Жан-Пол Сартр идеология туралы көзқарастарын қарастыра отырып, «Диалектикалық ақылға сын» атты еңбегінің алғашқы бөлімінде философия мен идеологияны ажырата білді, онда ол «философия» терминін Декарттың рационализмі немесе Гегельдің идеализмі сияқты негізгі ойлау жүйелері үшін қолданды. Ол идеологияны шынайы философияның артқы жағында өмір сүретін және үлкен жүйенің саласын пайдаланатын екінші деңгейлі идеялар жүйесі ретінде анықтады [12, 49-б.]. Сартрдың бұл жұмыста ұсынғаны «идеологиядан» алынған элементтерді немесе кіші жүйені, экзистенциализмді біріктіру арқылы марксизмнің «негізгі философиясын» жандандыру және модернизациялау болды. Кітаптан экзистенциалистік элементтер марксистік элементтерге қарағанда көбірек көрінетін теория пайда болды. Американдық саясаттану классигі К.Дойчтың теориялық тұжырымдары бізге «идея» және «идеология» ұғымдарына ой бағыттары мен әртүрлі тәсілдерінің күрделілігі мен әртүрлілігін жан-жақты түсінуге көмектесті, ол осы категорияны идеалдар мен құндылықтардың тұжырымдалған құрылымын білдіретін «шындық картасы» деп санайды [13, 150-б.]. Қазақстан халқы тәуелсіздік, ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы және егеменді даму, бұл, әрине, республикадағы және одан тыс жерлердегі саяси үдерістер мен технологияларды зерттеумен және зерттеумен, жалпылаумен және болжаумен айналысатындар үшін қазақстандық саяси ғылымды әзірлеуге елеулі үлес және әдіснамалық негіз болып табылады.

Қазақстанда жаһандану жағдайындағы ұлттық идеология мен бірегейліктің әлеуметтік-саяси маңыздылығын талдаумен айналысатын бірнеше зерттеушілер бар. Бұл жұмыстар мәдени және әлеуметтік интеграцияның әртүрлі аспектілерін, тұрақтылықты сақтаудағы және жаһандық процестерге бейімделудегі ұлттық идеологияның рөлін қамтиды.

Кадиржанов Р. К. 2014 жылы З.К. Шаукенованың редакциясымен шыққан «Қазақстанның этномәдени символизмі және ұлттық бірегейлігі» атты еңбегінде этномәдени символизм контекстінде Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыру мен дамытудың маңызды аспектілерін қарастырады. Жұмыс Қазақстанның ұлттық бірегейлігін нығайту үдерісіндегі этникалық және мәдени рәміздердің рөліне арналған және олардың елдің әлеуметтік, саяси және мәдени өміріндегі маңызын талдайды. Ұлттық идеология сонымен қатар белгілі бір ұлттық топтың мүдделерін белсенді түрде білдіретін ұлттық саяси партиялар мен қозғалыстарды құруға негіз бола алады. Олар ұлттық идеологияны өз жақтастарын жұмылдыру және ынталандыру, сондай-ақ саяси шешімдері мен әрекеттерін ақтау үшін қолдана алады. Ұлттық идеологияның негізгі принциптері әдетте мемлекеттің ұлттық егемендігі мен аумақтық тұтастығын қорғауды, ұлттық-этникалық және мәдени бірегейлікті қолдауды және ұлттың өркендеуіне қолайлы экономикалық және әлеуметтік ортаны құруды қамтиды [14, 8-б.].

З. К. Шаукенованың «Қазақстан Республикасындағы идеологиялық құрылыс: Тәуелсіздіктің 20 жылдығының негізгі қорытындылары» монографиясы тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңдегі Қазақстан Республикасының идеологиялық дамуын кешенді зерттеу болып табылады, ол елдің идеологиялық құрылысы саласындағы негізгі кезеңдер мен қорытынды жетістіктерді қамтиды [15, 25-б.]. Жұмыста Қазақстанның ұлттық идеологиясын қалыптастыруға негіз болған негізгі идеялар, қағидаттар мен тәсілдер, сондай-ақ олардың елдің саяси және әлеуметтік өміріндегі рөлі талданады. З. К. Шаукенова жаһанданудың қазақстандықтардың мәдени өзін-өзі тануына және саяси санасына қалай әсер ететінін, сондай-ақ ұлттық идеологияның әлеуметтік бірліктің факторы бола алатындығын зерттейді.

Ж. А. Елемесов өз жұмыстарында жаһанданудың Қазақстандағы саяси тұрақтылыққа әсерін қарастырады. Ж. А. Елемесов жаһандық тенденциялардың демократияның дамуына және ұлттық идеологияның нығаюына қалай әсер ететінін талдайды. А. Е. Сыздықов өз жұмысында Қазақстандағы түрлі этникалық және мәдени топтардың интеграциясы мен бейімделу мәселелерін, сондай-ақ жаһандану дәуірінде мәдени бірегейлікті сақтау мәселелерін қозғайды. Т. Е. Тәжібаев өз зерттеулерінде Тәжібаев Қазақстанның жаһандану сын-тегеуріндеріне әлеуметтік-саяси бейімделу үдерісіндегі ұлттық идеологияның рөліне назар аударады. Ол көпұлтты қоғамда біртұтас ұлттық сананы қалыптастыру тетіктерін және ұлттық бірегейлікті нығайтудағы мәдени және тілдік әртүрліліктің маңыздылығын талдайды. Н. С. Бейсенова Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру процесіне жаһандық мәдени және саяси өзгерістердің әсерін зерттеумен

айналысады. Ол Қазақстанның түрлі өркениеттердің қиылысында бола отырып, ашық қоғам жағдайында ұлттық идеологияның және мәдени дәстүрлерді сақтаудың өзіндік бірегей моделін қалай әзірлейтінін зерттейді.

Қазақстандық ғалымдар жүргізген зерттеулер жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтау мен дамытудың маңыздылығын атап көрсетеді. Олар ұлттық идеология мен символизмнің әлеуметтік бірлік пен саяси тұрақтылық үшін негіз бола алатынын, сондай-ақ Қазақстанның өзгермелі әлемдік контексте өзінің бірегейлігі мен мәдени құндылықтарын қалай бейімдейтінін талдайды. Ұлттық идеологияның ғылыми-саяси, әлеуметтік, тарихитұрғыдан зерттеу ұлттық идеологияның қоғам мен мемлекет үшін мәні мен маңызын теренірек түсінуге мүмкіндік береді. Оған сәйкес, ұлттық идеология-белгілі бір елдегі немесе ұлттағы ұлттық бірегейлік пен әлеуметтік қатынастарды анықтайтын құндылықтар, идеялар мен принциптер жүйесі. Ол осы елдің немесе ұлттың негізгі құндылықтары мен мүдделерін білдіреді, сонымен қатар оның әлемдегі орнын және басқа елдермен қарым-қатынасын анықтайды. Ұлттық идеология мемлекеттік саясатты, білім мен мәдениетті қалыптастырудың негізі болып табылады. Ол мемлекеттің міндеттері мен мақсаттарын айқындайды, ұлттың бірлігі мен ынтымақтастығын қалыптастырады, сондай-ақ әлеуметтік әділеттілік пен прогрестің дамуына ықпал етеді. Осылайша, ұлттық идеологияның ғылыми саяси, әлеуметтік, тарихи анықтамасы оның мәні мен қоғам мен мемлекеттің қалыптасуындағы маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Ұлттық идеология ғылымы ұлттық идеологияның қоғамдағы табиғаты мен рөлін анықтауға, осы құбылысты анықтауға және оның өмірдің әртүрлі салаларына әсерін түсінуге тырысады. Ұлттық идеологияның негізгі мақсаттары мен міндеттері әртүрлі болуы мүмкін, бірақ оларды келесідей қорытындылауға болады: 1. Ұлттық сана мен бірегейлікті қалыптастыру. 2. Мәдени мұраны сақтау және дамыту. 3. Мемлекеттілік пен ұлттық қауіпсіздікті нығайту. 4. Экономика мен әлеуметтік саланы дамыту. 5. Әлеуметтік тәртіп пен тұрақтылықты қамтамасыз ету.

Адамзат тарихында ұлттық идеология әртүрлі елдер мен қоғамдардағы оқиғалардың ағымына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болды. Бұл адамның руханы байланысын, топтық сәйкестігін және қоғамдағы рөлін түсінуді қалыптастыратын идеялар, құндылықтар, көзқарастар, рәміздер мен бейнелердің жиынтығы.

Ұлттық идеологияның негізгі функциясы ұлттық қоғамдастық азаматтарын бағдарлау, оларда ортақ мақсаттар мен міндеттерді қалыптастыру, сондай-ақ мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының тұрақтылығы мен теңгерімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл ұлттық бірлікті, әлеуметтік ынтымақтастықты және жалпы мемлекеттік білім берудің тұрақтылығын нығайтуға ықпал етеді.

Тарихтағы ұлттық идеологияның негізгі міндеттеріне мыналар жатады: Ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық бірлік пен ынтымақтастықты нығайту, ұлттық сана мен азаматтық сананы қалыптастыру, ұлт мүдделерін қорғау және ілгерілету, мемлекеттегі саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастарды анықтау және реттеу, халық басшылыққа алатын мұраттар мен құндылықтарды анықтау.

Зерттеу нәтижелері жаһандану үдерістерінің ұлттық идеология мен бірегейлікке әсеріне, сондай-ақ олардың жаһандық өзгерістер жағдайында әлеуметтік-саяси тұрақтандыру мен мәдени бірегейлікті сақтаудағы рөліне байланысты негізгі тұжырымдарды ашады.

1. Жаһандану ұлттық идеологияға қарсы фактор ретінде: зерттеу жаһанданудың ұлттық идеологияға көп қабатты әсер ететіндігін анықтады. Бір жағынан, бұл ұлттық идеологияны дамыту мен жаңғыртудың оң факторы болуы мүмкін халықаралық байланыстар мен мәдени алмасуды күшейтуге ықпал етеді. Екінші жағынан, жаһандану мәдени тәжірибелерді стандарттауға және жаһандық құндылықтарды дәріптеуге әкеледі, бұл дәстүрлі ұлттық бірегейлікті әлсіретіп, бірегейлікті жоғалтуға әкелуі мүмкін.

2. Әлеуметтік бірлікті нығайтудағы ұлттық идеологияның рөлі: жаһандану жағдайында ұлттық идеология мемлекет ішіндегі әлеуметтік бірлікті нығайтудың маңызды құралы болып қала береді. Бұл қоғамға өзінің жеке басын сақтауға, ішкі тұрақтылықты сақтауға және жаһандық өзгерістерден туындаған сыртқы қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Құндылықтарға, дәстүрлерге және мәдени мұраға бағытталған ұлттық идеология сыртқы және ішкі өзгерістер жағдайында тұрақтылықты сақтаудың маңызды бөлігіне айналуға.

3. Ұлттық бірегейлік жаһандануға қарсы тұру факторы ретінде: зерттеудің маңызды нәтижесі ұлттық бірегейліктің біртұтастық пен жаһандану үдерістеріне қарсы тұрудың негізі ретіндегі рөлін анықтау болып табылады. Ұлттық бірегейлік қоғамдарға бұқаралық мәдениеттің үстемдігі, құндылықтар мен идеологиялардың коммерциялануы сияқты жаһандық тенденциялардың әсерінен өздерінің дәстүрлері мен мәдени тәжірибелерінің бұлыңғырлығына қарсы тұруға көмектесетін фактор ретінде қызмет етеді.

4. Ұлттық идеологияның жаһандық сын-қатерлерге бейімделу перспективалары: жаһандану жағдайында ұлттық идеология статикалық болмауы керек. Ол халық үшін маңызды негізгі принциптер мен құндылықтарды сақтай отырып, бейімделуі керек. Бейімделу үдерісі дәстүрлі ұлттық идеология элементтерін жаһанданған әлемнің заманауи талаптарымен синтездеуді қамтиды, бұл жаһандық үдерістермен байланысты сақтауға мүмкіндік береді, бірақ ұлттық бірегейлікті жоғалтпайды.

5. Жаһандану және мәдени бірегейлікті арттыру: зерттеу кейбір жағдайларда жаһандану ұлттық бірегейлікті нығайтуда оң рөл атқаруы мүмкін екенін көрсетті. Бұл жаһандық ақпараттық технологиялар мен мәдени алмасу ұлттық мәдениетті халықаралық аренада ілгерілетуге мүмкіндік берген кезде мүмкін болады. Мұндай жағдайларда жаһандану ел туралы ақпараттың таралуына ғана емес, сонымен бірге ұлттық сананың артуына да ықпал етеді.

6. Жаһандану контекстіндегі ұлттық идеологияның саяси маңызы: ұлттық идеология мемлекеттің саяси стратегиясы контекстінде ерекше маңызға ие болады. Жаһандану жағдайында саяси элиталар халықты жұмылдыру, патриотизмді қалыптастыру және саяси тұрақтылықты нығайту үшін ұлттық идеологияны қолдануға тырысады. Бұл әсіресе экономикалық дағдарыстар кезеңінде, ұлттық бірегейлікті қоғамды біріктіру және сыртқы қауіптерді жеңу үшін пайдалануға болатын кезде өзекті болады.

7. Интернационализм және жаһандану ұлттық бірегейлікке қауіп төндіреді: зерттеу жаһанданумен байланысты интернационализмнің шамадан тыс әсері ұлттық бірегейліктің әлсіреуіне әкелуі мүмкін екенін атап көрсетеді. Мәдени және тілдік ерекшеліктерді жоғалту қаупі күшейе түседі, бұл ұлттық идеологиялардан өз құндылықтарын сақтау мен ілгерілетудің тұрақты тетіктерін құруды талап етеді.

Қорытындылай келе, зерттеу ұлттық идеология мен жаһандану үдерістерін тиімді біріктіруге бағытталған мемлекеттік институттарға арналған бірқатар ұсыныстарды ұсынады. Олардың ішінде:

- Мемлекеттік деңгейде мәдени мұраны сақтау және дамыту саясатын әзірлеу.

- Білім беру және мәдени бағдарламалар арқылы ұлттық бірегейлікті нығайту.

- Өзінің бірегейлігін құрметтей және сақтай отырып, мәдениеттер арасында алмасу үшін платформалар құру.

- Халықаралық аренада ұлттық құндылықтарды ілгерілету үшін жаңа технологиялар мен медианы пайдалану.

Зерттеудің жалпы қорытындылары жаһандану жағдайында әлеуметтік-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуде ұлттық идеология мен бірегейлік шешуші рөл атқарады. Жаһандық үдерістердің қиындықтарына қарамастан, ұлттық идеология өзгермелі әлемде ұлттың бірегейлігі мен тұрақтылығын сақтаудың маңызды элементі болып қала береді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері бойынша, ұлттық идеология тарих бойында ұлттық бірегейлік пен халық бірлігін қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқаратыны анықталды. Ол ұлтты басқаратын құндылықтар мен принциптерді

анықтап, мемлекеттің саяси, әлеуметтік және мәдени өміріне әсер етеді. Ұлттық идеология – бұл біртұтас ұлтты, ұлттық бірлік пен бірегейлікті қолдауға бағытталған құндылықтар, нанымдар және идеялар жүйесі. Ол ұлттың өмір сүруін қамтамасыз ететін ұғымдар, рәміздер, принциптер арқылы көрініс табады.

Ұлттық идеологияның негізгі тұжырымдамалары:

- Аумақтық идея – ұлттың белгілі бір аумақты бақылау және оның ресурстарын дамыту үшін пайдалану ұмтылысы;

- Этникалық идея – этникалық және мәдени дәстүрлердің маңыздылығы, ұлттық ерекшеліктер мен тарихты тану және сақтау;

- Діни идея – діннің ұлттық бірегейліктің құрамдас бөлігі ретінде рөлі;

- Гендерлік идея – ерлер мен әйелдердің қоғамдағы және ұлттық өмірдегі рөлін тең дәрежеде қарастыру;

- Экономикалық идея – ұлт экономикасының дамуы мен өркендеуі үшін жағдай жасау.

Жаһандану жағдайында ұлттық идеология мен бірегейлік әлеуметтік және саяси тұрақтылықты сақтау, сондай-ақ ұлттық мәдени ерекшелікті қорғау үшін шешуші рөл атқарады. Жаһандану дәстүрлі құндылықтарға қысым жасап, ұлттық бірегейлікті әлсіретуі мүмкін. Сол себепті ұлттық идеология ұлттық бірегейлікті қорғау және нығайту құралы ретінде маңызды.

Ұлттық бірегейлік сыртқы мәдени және саяси ықпалдарға қарсы тұруға мүмкіндік береді, ал дәстүрлі құндылықтарды қазіргі әлемнің талаптарымен үйлестіретін ұлттық идеология жаһандану сын-қатерлерін жеңуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік саясат мәдени мұраны сақтау, патриотизм мен ұлттық мақтаншты қалыптастыру, сондай-ақ әлемдік аренада ұлттық құндылықтарды насихаттау стратегияларын қамтуы тиіс.

Қорытындылай келе, ұлттық идеология мен бірегейлік – ұлттық құндылықтарды ұстану, мәдени дәстүрлерді сақтау және азаматтарды патриотизмге тәрбиелеу арқылы өзгермелі әлемде тұрақтылық пен дамудың берік негізін қалыптастыратын маңызды факторлар болып табылады. Ұлттық бірегейлікті сақтау мен нығайту жаһандық үдерістерге бейімделу мен мәдени тепе-теңдікті қамтамасыз ететін негізгі элемент ретінде қала береді.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Кальной, И. И.** Идеология: поиски и находки. Монография / науч. ред. проф. И.И. Кальной. – М. : Международный издательский центр «Этносоциум», 2015. – 420 с.

2 **Кортунов, С. В.** Национальная идентичность: постижение смысла / С. В. Кортунов. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 589 с. – ISBN 978–5–7567–0551–5.

3 **Дестют де Траси, А.-Л.-К.** Основы идеологии. Идеология в собственном смысле слова / пер. с фр. Д. А. Ланина. – М. : Академический Проект; Альма Матер, 2013. – 338 с. (Философские технологии).

4 **Шитова, Е. А.** Правитель и народ в «Государе» и «Истории Флоренции» Никколо Макиавелли: соотношение идеального и реального // Закон и право. – 2015. – № 1. – С. 32–34.

5 **Руссо, Ж. Ж.** Рассуждение, получившее премию Дижонской академии в 1750 году по вопросу, предложенному этой же академией: «Способствовало ли возрождение наук и искусств очищению нравов?» / пер. с фр. А. Д. Хаютина // Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. – М., 1998. – С. 21–50.

6 **Гегель, Г. В. Ф.** Философия права. Академия наук СССР. Институт философии. – М. : Мысль, 1990. – 231 с.

7 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Немецкая идеология // Избранные сочинения: в 9 т. – Т. 2. – М., 1985. – 595 с.

8 **Родермель, Т. А.** Социальная доктрина образовательных инноваций в концептуальной интерпретации Э. Дюркгейма, М. Вебера, К. Мангейма // Вестник Бурятского государственного университета. – 2009. – № 6а. – С. 114–119.

9 **Александрович, А. Г.** О «невидимой руке» Адама Смита и формировании научной картины социального мира // Эпистемология и философия науки. – 2017. – Т. 51. – № 1. – С. 138–152.

10 **Камю, А.** Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / пер. с фр. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

11 **Поппер, К.** Логика научного открытия. – Abingdon-on-Thames : Routledge, 2002. – 545 с.

12 **Сидоров, А. Н.** Жан-Поль Сартр и либертарный социализм во Франции (50–70-е гг. XX в.): монография. – Иркутск : Изд-во ИрГТУ, 2006. – 102 с.

13 **Брейли, Дж.** Национализм и государство. – Манчестер: Изд-во Манчестерского университета, 1982; Брейли, Дж. Подходы к национализму // Балакришнан Г. (ред.). Составление карты нации. – Лондон : Verso, 1996. – С. 146–174.

14 **Кадыржанов, Р. К.** Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана / под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы : Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 168 с.

15 **Шаукенова, З. К.** Идеологическое конструирование в Республике Казахстан: основные итоги 20 лет Независимости: монография. – Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2012. – 216 с.

References

1 **Kal'noi, I. I.** Ideologiya: poiski i nakhodki [Ideology: Searches and Findings]. Monograph. – Moscow : International Publishing Center «Ethnosocium», 2015. 420 p.

2 **Kortunov, S. V.** Natsional'naya identichnost': postizhenie smysla [National Identity: Understanding the Meaning]. – Moscow : Aspekt Press, 2009. – 589 p.

3 **Destutt de Tracy, A.-L.-C.** Osnovy ideologii. Ideologiya v sobstvennom smysle slova [Foundations of Ideology. Ideology in the Proper Sense of the Word]. – Moscow, 2013. – 338 p.

4 **Shitova, E. A.** Pravitel' i narod v «Gosudare» i «Istorii Florentsii» Nikkolo Makiavelli: sootnoshenie ideal'nogo i real'nogo [The Ruler and the People in «The Prince» and «History of Florence»]. Zakon i Pravo. – 2015. – № 1. – P. 32–34.

5 **Rousseau, J.-J.** Rassuzhdenie, poluchivshee premiyu Dizhon-skoj akademii v 1750 godu... [Discourse Which Won the Prize of the Dijon Academy in 1750]. In: Ob obshchestvennom dogovore [On the Social Contract]. – Moscow, 1998. – P. 21–50.

6 **Hegel, G. W. F.** Filosofiya prava [Philosophy of Right]. – Moscow : Mysl', 1990. – 231 p.

7 **Marx, K., Engels, F.** Nemetskaya ideologiya [The German Ideology]. In: Selected Works, vol. 2. – Moscow, 1985. – 595 p.

8 **Rodermel', T. A.** Sotsial'naya doktrina obrazovatel'nykh innovatsii... [The Social Doctrine of Educational Innovations]. Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. – № 6а. – P. 114–119.

9 **Aleksandrovich, A. G.** O «nevidimoi ruke» Adama Smita... [On Adam Smith's «Invisible Hand»]. Epistemologiya i filosofiya nauki. – 2017. – Vol. 51. – № 1. – P. 138–152.

10 **Camus, A.** Buntuyushchii chelovek. Filosofiya. Politika. Iskusstvo [The Rebel]. – Moscow : Politizdat, 1990. – 415 p.

11 **Popper, K.** The Logic of Scientific Discovery. – Abingdon-on-Thames : Routledge, 2002. – 545 p.

12 **Sidorov, A. N.** Zhan-Pol' Sartr i libertarnyi sotsializm vo Frantsii [Jean-Paul Sartre and Libertarian Socialism in France]. – Irkutsk, 2006. – 102 p.

13 **Breuilly, J.** Natsionalizm i gosudarstvo [Nationalism and the State]. Manchester, 1982; Breuilly, J. Podkhody k natsionalizmu [Approaches to Nationalism]. In: Mapping the Nation. – London, 1996. – P. 146–174.

14 **Kadyrzhанov, R. K.** Etnokul'turnyi simvolizm i natsional'naya identichnost' Kazakhstana [Ethnocultural Symbolism and National Identity of Kazakhstan]. – Almaty, 2014. – 168 p.

15 **Shaukenova, Z. K.** Ideologicheskoe konstruirovaniye v Respublike Kazakhstan [Ideological Construction in the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2012. – 216 p.

18.01.26 ж. баспаға түсті.
11.02.26 ж. түзетулерімен түсті.
20.03.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

Э. Д. Куандыкова¹, Г. М. Иманбекова², *Г. К. Мусабекова³
^{1,2,3}Таразский региональный университет имени М. Х. Дулати,
Республика Казахстан, г. Тараз.
Поступило в редакцию 18.01.26.
Поступило с исправлениями 11.02.26.
Принято в печать 20.03.26.

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматривается социально-политическое значение национальной идеологии и национальной идентичности в условиях глобализации. Основная цель исследования – анализ механизмов сохранения национальных ценностей и обеспечения идеологической стабильности в условиях глобальных изменений. В работе изучаются формирование национального сознания, культурная уникальность и роль государственной политики в социально-политических процессах. Объект исследования – общественные отношения и социально-политические процессы в Казахстане. В качестве методов использованы сравнительный анализ, историко-логический анализ, анализ политического дискурса и изучение культурных феноменов. Результаты показали, что эффективность национальной идеологии зависит от исторической преемственности и соответствия культурной идентичности. Культурные институты, образовательные системы и общественное сознание играют ключевую роль в формировании национальной идентичности. Статья создает теоретическую основу для исследования вопросов сохранения национальной идентичности и предлагает практические рекомендации по совершенствованию государственной политики, развитию образовательных программ и обеспечению социальной

стабильности. Результаты актуальны для понимания социально-политических вызовов глобализации и укрепления национальной идентичности.

Ключевые слова: глобализация, национальная идеология, национальная идентичность, социально-политическое значение, культурное сознание, государственная политика, социальная стабильность

E. D. Kuandikova¹, G. M. Imanbekova², *G. K. Musabekova³
^{1,2,3}Taraz Regional University named after M. H. Dulati,
Republic of Kazakhstan, Taraz.
Received 18.01.26.
Received in revised form 11.02.26.
Accepted for publication 20.03.26.

ANALYSIS OF THE SOCIAL AND POLITICAL SIGNIFICANCE OF NATIONAL IDEOLOGY AND NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

The article examines the social and political significance of national ideology and identity in the context of globalization. The main objective of the study is to analyze mechanisms for preserving national values and ensuring ideological stability under global transformations. The research explores the formation of national consciousness, cultural uniqueness, and the role of state policy in shaping social and political processes. The research object is the social relations and socio-political dynamics in Kazakhstan. Methodologically, the study employs comparative analysis, historical-logical analysis, political discourse analysis, and the study of cultural phenomena. Findings indicate that the effectiveness of national ideology depends on its historical continuity and alignment with cultural identity. Cultural institutions, educational systems, and public awareness play a key role in shaping national identity. The article provides a theoretical foundation for addressing national identity preservation and offers practical recommendations for improving state policy, developing educational programs, and promoting social stability. The results are relevant for understanding the socio-political challenges of globalization and the strengthening of national identity.

Keywords: globalization, national ideology, national identity, socio-political significance, cultural awareness, state policy, social stability

<https://doi.org/10.48081/BGQF1879>

**G. Zh. Kulyntay¹, A. N. Ospanova²,
*B. Seilkhan³, M. R. Mukanov⁴**

^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana;

⁴Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev,
Republic of Kazakhstan, Kostanay.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3620-4115>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0985-1883>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5640-9222>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4615-7666>

*e-mail: balausa_95_07@mail.ru

THE NORMATIVE AND LEGAL FRAMEWORK FOR COOPERATION BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA IN THE TRANSPORT SECTOR

The article is devoted to the analysis of the regulatory and legal framework of cooperation between the European Union and the states of the Central Asian region in the field of transport communications. Within the framework of the study, a retrospective analysis of the implementation of joint projects on the development of transport and communication systems under Partnership Agreements was carried out. It is concluded that the evolution of relations is обусловлена, inter alia, by the need for further energy supply to Europe and the diversification of routes to the markets of the European Union. At the same time, although the development and implementation of joint projects between the countries of Central Asia and the European Union are characterized by the presence of certain shortcomings, European policy as a whole toward the Central Asian region is fairly consistent and structured, including in the transport sector in particular. Based on the European Union's aspiration to develop connectivity between Europe and Asia, which is identical to the goals of the Central Asian countries to diversify international transport corridors, directions and prospects for further development of cooperation have been identified.

The article analyzes the foreign policy activities of the European Union in the Central Asian region. Key aspects of the development of interaction between the EU and the countries of the Central Asian region are identified. In the course of the study, the results of the implementation of joint projects within the framework of partnership agreements were examined. Based on a critical analysis, the main factors that may hinder the effective development of relations between the EU and the states of Central Asia in the field of transport and communications are identified. The authors conducted a structural analysis of conceptual documents regarding the development of relations between the countries of the Central Asian region and the European Union in both bilateral and multilateral formats. The article examines four main stages in the formation of the regulatory and legal framework of cooperation. Taking into account the conducted research, the authors developed individual recommendations and proposals aimed at improving the effectiveness of cooperation between the states.

Keywords: European Union, Central Asia, cooperation, regulatory and legal framework, transport sector, strategies, energy, TRACECA, China, TACIS.

Introduction

The approach of the European Union (EU) to cooperation with the Central Asian region is based on the implementation of strategic documents that define goals and objectives achievable through the use of appropriate mechanisms and instruments. Both national and regional programs are employed to implement these strategies.

The first EU program aimed at the post-Soviet countries of the Commonwealth of Independent States (CIS), which also include the Central Asian states, was the TACIS Program (TACIS – Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States). Europeans regarded this initiative as a means of providing support for the implementation of economic and political reforms in the newly independent states. In this context, this implied a transition to a free market, the establishment of the rule of law, as well as liberalization and democratization.

Between 1991 and 2006, approximately €7.3 billion was allocated under the TACIS program, and more than 3,000 projects were implemented. However, until the 2000s, most of the funding under TACIS was directed toward projects in Russia, whereas of the aforementioned amount, only about €366 million was allocated to projects in the Central Asian region. Subsequently, in 2002-2004, the EU allocated twice as much to the countries of Central Asia, increasing from €25 million to €50 million per year, and in 2005 and 2006 approximately €60 million annually [1, p. 17].

In 2007, in accordance with a regulation of the European Parliament and the EU, the European Neighbourhood and Partnership Instrument replaced TACIS, focusing on cooperation with neighboring countries and the states of Central Asia.

The development of a system of transport communications aimed at linking the EU and the countries of Central Asia via the Black Sea, the Caspian Sea, and the Caucasus was undertaken within the framework of the TRACECA project (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), the total length of which amounted to 10,800 km. The regulatory and legal basis was formed by the multilateral agreement «On International Cooperation for the Development of the Europe-Caucasus-Asia Corridor,» signed in 1998 in Baku [2, p. 150].

The conceptual approaches of the EU toward the countries of the Central Asian region within the framework of the Common Foreign and Security Policy were first articulated in the program document for 2002-2006, adopted by the Council of the EU in October 2002. This document included the Indicative Program for 2002-2004 for the implementation of regional and bilateral projects. In addition, within the framework of this program, clear distinctions between national and broader regional agendas were outlined for the first time.

The implementation of projects in the fields of energy, transport, communications, as well as environment and security, was envisaged within the regional agenda. These areas were considered as spheres in which the Central Asian states face interdependence at the regional level. They were also identified as areas in which addressing issues is most effective within the context of applying regional methods and approaches.

Materials and Methods

The methodological basis of the study is formed by general scientific and specialized methods applied in political science and regional studies. The work employs a systems approach, which, in turn, made it possible to examine the cooperation between the European Union and the countries of Central Asia in the transport sector as an integral system of regulatory, legal, and institutional elements.

In the course of the study, structural-functional and comparative methods were applied in order to analyze the programs and strategies of the European Union with regard to the countries of Central Asia, as well as historical-genetic and retrospective methods to identify the stages in the formation of the regulatory and legal framework of cooperation.

The empirical basis of the research consists of official documents and program materials of the European Union, international agreements, analytical and statistical data of international organizations, as well as scholarly publications by domestic and foreign authors.

Results and Discussion

Formation of the EU Strategy toward Central Asia. In general, Central Asia remained outside the focus of attention for quite a long time and was not considered as a priority. Consequently, as a unified geopolitical actor, the EU demonstrated limited activity in this region until the mid-2000s.

In July 2005, the position of the «EU Special Representative for Central Asia» was introduced, directly subordinated to the High Representative for the EU's Common Foreign and Security Policy. The purpose of this innovation was to coordinate and harmonize the EU's external actions in the Central Asian region. In 2007, Germany, holding the Presidency of the Council of the EU, initiated a revision and the definition of clearer directions of European policy toward the countries of Central Asia. The first strategy, «The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership» of May 31, 2007, outlined a number of priority objectives of the EU in the region:

- ensuring stability and security;
- assistance in poverty reduction and improvement of living standards within the framework of the Millennium Development Goals;
- support for regional cooperation among the countries of Central Asia and with the EU.

The Strategy places particular emphasis on strengthening ties between the EU and Central Asia in the energy and transport sectors, given the still relevant need for gas supplies from Central Asia to Europe. One of the key elements of this policy has been the pursuit of continuous exploitation and extraction of energy resources, implying stable investment in the energy sector. At the same time, the EU takes into account various options for the development and transportation of resources from the Central Asian region, including interaction with other interested parties.

The objective of cooperation between the EU and the Central Asian states is to integrate the countries of Central Asia both with each other and with international markets and corridors. The EU continues to dynamically explore the possibility of extending the Southern Energy Corridor toward Central Asia and, within this framework, develops and implements its multilateral energy initiatives. At the same time, the EU has expressed its readiness to share its experience and new technologies in promoting safety standards and environmental norms for all types of transport. Moreover, throughout the Europe-Caucasus-Central Asia transport corridor, the EU intends to support communication channels. In addition, a plan for the development of cooperation in the energy and transport sectors with Central Asia has been agreed upon, including the necessary initiatives implemented within the framework of the European Neighbourhood Policy and the Eastern Partnership Program.

After seven years of implementation of this Strategy, it was concluded that the countries of the Central Asian region differ not only in their economic and political development but also in their approaches to cooperation with the EU [3, p. 185].

Thus, the comprehensive nature of the 2007 Strategy, the lack of effective instruments, and the relatively low level of activity of the Central Asian countries in this process became limiting factors in its implementation. The document was amended and supplemented four times in order to increase its effectiveness. At the same time, the developed initiatives and joint programs proved to be ineffective.

However, the EU's interest in the Central Asian region has not diminished despite the lack of tangible results; on the contrary, it has increased. Transport and infrastructure, in particular, serve as one of the significant areas of overlapping interests between the EU and Central Asia, whose potential is indeed considerable for a number of reasons:

- the EU's interest in the countries of Central Asia is explained by the fact that they are viewed as new markets for European products;
- the transit potential of Central Asia can connect the EU with major trading partners, in particular China, for example, within the framework of the Belt and Road Initiative [4, p. 263].

The Current Stage of EU-Central Asia Cooperation and Development Prospects. June 2017 was marked by the update of the Council of the EU conclusions on the EU Strategy for Central Asia, confirming that its main objectives and priorities remain relevant. However, the question arose regarding the need to adopt a new Strategy taking into account the modern vision of EU-Central Asia cooperation in the context of the evolving geopolitical situation, changing needs, and new opportunities of the Central Asian countries [5, p. 19].

By that time, the situation in the Central Asian countries had also changed, due to the growth of their economic capacity and self-sufficiency. According to the World Bank classification, the Republic of Kazakhstan and Turkmenistan were categorized as upper-middle-income countries and were excluded from bilateral EU assistance programs. The new leadership of Uzbekistan expressed a commitment to regional cooperation, which opened new opportunities for the countries of Central Asia and other regions. The migration crisis, economic downturn, Brexit, the conflict in Ukraine, confrontation with Russia, and other factors required a revision of the EU's foreign policy priorities.

Additional opportunities for the EU to diversify energy supply routes were created by the signing in August 2018 of the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. In May 2019, a new Strategy toward Central Asia was adopted in the form of the Joint Communication «The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership». In order to ensure flexibility and maintain long-term

relevance, the new Strategy abandoned the development of clearly defined thematic platforms.

The new approach implies taking into account the interests and specific features of the countries of the region in forming common principles for addressing issues in the fields of security, energy, transport, and digital networks. Such initiatives contribute to the intensification of comprehensive partnership with the European Union, as well as to the diversification of the economies of the Central Asian countries and the expansion of their ties with the Western world [6, p. 67]. This opens prospects for attracting additional European investment, particularly in the development of the transport and logistics sector of Kazakhstan.

The EU also pursues another objective – to improve connectivity with the countries of East and South Asia through Central Asia, as envisaged in the EU Strategy on Connecting Europe and Asia (September 2018). This strategy provides for the establishment of stable transport routes. This fact is regarded by some experts as a response of the EU to China's Belt and Road Initiative. The EU's approach is characterized by adherence to market principles, ensuring transparency, and compliance with international standards.

This strategy reflects the EU's intention to play an active role on the global stage in the field of infrastructure projects. To a certain extent, such actions may be seen as attempts to limit China's investment and financial influence, especially in regions of priority importance for the EU, in the context of its Belt and Road project.

Thus, possessing significant resource potential and occupying a unique geographical position for the creation of transport corridors to European markets, Central Asia retains its important role in ensuring the EU's energy supply. The partners have moved to a new stage of cooperation, improving mutual understanding of their interests and needs, which opens new prospects for strengthening their interaction [8]. Such developments in cooperation are regulated by the following factors:

- transformation of political and economic spheres in the Central Asian countries, including new leadership in Uzbekistan and the strengthening of integration processes in the region;
- intensification of the activities of Russia and China in the region;
- the need to ensure stable energy supplies to European markets and diversify routes for delivering energy resources to the EU, bypassing Russia. This factor has become particularly relevant following the signing of the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea.

Program documents developed by the European Union with regard to Central Asia have not always been effective. However, this does not prevent EU policy toward Central Asia from being consistent and structured. Thirty years of cooperation

between the EU and the countries of Central Asia have been characterized by notable political and economic development [9].

For the full-scale and effective utilization of the prospects of regional cooperation between Central Asia and the EU, and taking into account the flexibility of the new EU Strategy for Central Asia, it is advisable to consider the following measures:

- development of new regional EU programs and determination of thematic areas jointly with the countries of Central Asia;
- development of a special online portal aimed at supporting virtual cooperation between the EU and Central Asia.

It is important to focus on achieving concrete results envisaged by the new EU Strategy for Central Asia. This is possible through strengthening interaction and consolidating the efforts of all countries in the region. In order to ensure effective coordination and avoid duplication of actions, it is necessary to organize consultations among participants on a regular basis, where the current state and prospects of regional programs will be discussed.

The identification of shortcomings in such programs and their prompt correction during implementation is possible through the development of criteria for evaluating their effectiveness within the framework of the document. The results of meetings between foreign policy and other agencies of the Central Asian states should be submitted to EU representatives in the form of a «non-paper», i.e., a kind of informal memorandum or brief note outlining the essence of the issue and the proposed wording of the document under discussion.

Taking into account the fact that the EU's objectives in strengthening connectivity between Europe and Asia are aligned with the priorities of the Central Asian countries to diversify international transport routes, the following measures appear promising:

- the use of synergies between the Trans-European Transport Network (TEN-T) and the transport systems of Kazakhstan and the Central Asian states, as noted in the 2019 EU Strategy, is of particular relevance, since the Central Asian region is assigned a key role - more than 80% of overland transit traffic in the «China - Europe» direction. In this regard, it is necessary to increase the efficiency of the Trans-Caspian International Transport Route (TITR), ensure the development and extension of the TEN-T network to the western coast of the Caspian Sea. In 2023, the Central Asian countries, together with China, are constructing a logistics terminal in the city of Xi'an, which is expected to become a major hub for dispatching direct container trains through Central Asia to Europe;
- ensuring connectivity through coordination between China's Belt and Road Initiative and the 2019 EU Strategy. In 2023, agreements were reached on linking the

TITR with the Belt and Road Initiative. It should be noted that in 2022 approximately 1.7 million tons of cargo were transported along this route, which is twice the volume of 2021. According to estimates of the European Bank for Reconstruction and Development, the TITR will provide additional opportunities, increasing annual capacity to 250,000–300,000 containers by 2030. To achieve these results, the Central Asian countries are actively implementing digital solutions and improving infrastructure. A Roadmap has been signed for jointly addressing bottlenecks and improving the TITR passing through Kazakhstan, Azerbaijan, Georgia, and Turkey. In this context, it is important for the EU to actively contribute to the development of Caspian ports, the digitalization of their operations, joint production of transport vessels, and the creation of logistics warehouses. The development of reverse cargo transit along the TITR creates additional prospects for European exporters;

– in the future, it may be advisable to consider integration with the EU's developing infrastructure project «Global Gateway», which covers countries worldwide. For this purpose, it appears appropriate to develop a Strategy for the development of transport and logistics cooperation between the countries of Central Asia and the EU.

Conclusions

Thus, in order to achieve the above-mentioned objectives, it is necessary to provide European partners in a timely manner with information on the key directions of national infrastructure projects in the countries of the Central Asian region.

Cooperation between the European Union and the countries of Central Asia in the transport sector is formed on the basis of a consistently evolving regulatory and legal framework and is determined by a combination of geoeconomic, energy, and geopolitical factors.

Transport and infrastructure interaction constitutes one of the key areas of interregional cooperation, ensuring the integration of the Central Asian countries into international transport corridors and the diversification of routes for energy supplies to the markets of the European Union.

The implementation of EU programs and initiatives in the region (TACIS, TRACECA, EU strategies for Central Asia) has contributed to the formation of the institutional foundations of cooperation; however, their effectiveness has been constrained by limited implementation mechanisms and the uneven level of engagement of the countries in the region.

The adoption of the updated EU Strategy for Central Asia in 2019 indicates a transition to a more flexible and pragmatic approach focused on taking into account the national specificities of the countries of the region, as well as on the development of transport connectivity and digitalization [10].

The Trans-Caspian International Transport Route is acquiring strategic importance in the context of aligning the interests of the EU, the Central Asian countries, and China, which requires enhanced coordination among the parties and the modernization of transport and logistics infrastructure.

The convergence of the strategic priorities of the European Union and the countries of Central Asia in the field of developing intercontinental connectivity makes it possible to consider the transport sector as a sustainable and promising area of long-term cooperation.

References

1 **Paramonov, V. V., Strokov, A. V., Abduganieva, Z. A.** Vlijanie Evropejskogo Sojuza na Central'nuju Aziju: obzor, analiz i prognoz. – Almaty: Fond im. Fridriha Jeberta, 2017. – 117 p.

2 **Jakubovich, E. S., Teben'kov, R. P., Poguca, V. A.** Mezhdunarodnyj transportnyj koridor – «TRASEKA» v strukture transportnoj infrastruktury stran Shanhajskoj Organizacii Sotrudnichestva // Konkurentosposobnost' v global'nom mire: jekonomika, nauka, tehnologii. – 2023. – № 6. – P. 150–152.

3 **Treshhenkov, E. Ju.** Region Central'noj Azii v politike Evropejskogo Sojuza // Sovremennaja Evropa. – 2022. – № 1 (108). – P. 184–195.

4 **Jermuhamedov A. K.** Sotrudnichestvo Kitaja i respublik Central'noj Azii v 1991–2022 gg.: pravovoj aspekt // Konstitucinno-pravovye problemy v kontekste obshhej teorii i istorii gosudarstva i prava: sb. materialov IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj studencheskoj konferencii. – Pjatigorsk, 2022. – P. 262–266.

5 **Zhil'cov, S.** Rol' mnogostoronnih mehanizmov sotrudnichestva v politike vneshnih aktorov v Central'noj Azii // Central'naja Azija i Kavkaz. – 2021. – Vol. 24. – № 3. – P. 15–27.

6 **Rick, F.** «Not here for geopolitical interests or games»: the EU's 2019 strategy and the regional and inter-regional competition for Central Asia // CentralAsian Survey. – 2022. – № 41 (4). – P. 67.

7 Sustainable transport connections between Europe and Central Asia: final report. – Brussel, 2023. – 57 p.

8 Official'naja strategija ES po Central'noj Azii. – [Electronic resource]. – https://www.ceas.europa.eu/ceas/cu-strategy-central-asia_en?utm_source=chatgpt.com

9 Basis for the EU – Central Asia Cooperation. – [Electronic resource]. – https://www.ceas.europa.eu/ceas/basis-eu-%E2%80%93-central-asia-cooperation_en?utm_source=chatgpt.com

10 **Aubakir, A., Sulejmenov, T.** Evropejskij Sojuz – Central'naja Azija: novye trendy sotrudnichestva v sovremennyh uslovijah // Gosudarstvennoe upravlenie i

gosudarstvennaja sluzhba. – 2020. – № 4 (75). – P. 81–89. – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2020-75-4-80-88>

Received 30.01.26.

Received in revised form 11.02.26.

Accepted for publication 20.03.26.

*Г. Ж. Кулынтай¹, А. Н. Оспанова², * Б. Сейлхан³, М. Р. Муканов⁴*

^{1,2,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴Ш. Қабылбаев атындағы Қазақстан Республикасы

ПМ Қостанай академиясы,

Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

30.01.26 ж. баспаға түсті.

11.02.26 ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ПЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ КӨЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Мақала Еуропалық Одақтың Орталық Азия өңірінің елдерімен көлік саласындағы ынтымақтастығының нормативтік-құқықтық негізін талдауға арналған. Қабылданған серіктестік туралы келісімдер шеңберінде Көлік және коммуникациялық жүйелерді дамыту бойынша бірлескен жобаларды іске асыруды ретроспективті зерттеу жүргізілді. Қатынастардың эволюциясы, оның ішінде Еуропаны одан әрі энергиямен қамтамасыз ету және Еуропалық Одақ нарықтарына бағыттарды әртараптандыру қажеттілігімен байланысты деген қорытынды жасалды. Бұл ретте, Орталық Азия елдері мен Еуропалық Одақтың бірлескен жобаларын әзірлеу және іске асыру белгілі бір кемшіліктердің болуымен сипатталса да, тұтастай алғанда Орталық Азия өңірі елдеріне қатысты еуропалық саясат айтарлықтай дәйекті және құрылымдалған, атап айтқанда көлік саласында. Еуропалық одақтың Еуропа мен Азия арасындағы өзара байланысты дамыту жөніндегі міндеттері Орталық Азия елдерінің халықаралық көлік дәліздерін әртараптандыру жөніндегі мақсаттарымен толық сәйкес келетіндігін ескере отырып, ынтымақтастықты одан әрі дамыту перспективалары айқындалды.

Автор Еуропалық Одақтың Орталық Азия аймағындағы сыртқы саяси қызметіне талдау жасайды. ЕО мен Орталық Азия өңірі елдері арасындағы ынтымақтастықты дамыту бойынша негізгі ұстанымдар анықталды. Әріптестік келісімдер аясында бірлескен жобаларды жүзеге асыру нәтижелері талданады. Сыни талдау негізінде ЕО мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы көлік саласындағы қарым-қатынастарды тиімді дамыту үшін бірқатар шектеуші факторлар анықталды. Еуропалық Одақтың Орталық Азия өңірінің елдерімен екіжақты және көпжақты қатынастарды дамыту жөніндегі тұжырымдамалық құжаттарға құрылымдық талдау жасалды. Еуропалық Одақ пен Орталық Азия елдері арасындағы қарым-қатынастарды дамыту. Автор осы ынтымақтастықтың нормативтік-құқықтық базасын қалыптастырудың төрт кезеңін қарастырды. Жүргізілген зерттеулер негізінде тараптар арасындағы ынтымақтастықтың тиімділігін арттыру мақсатында жеке ұсыныстар мен ұсынымдар әзірленді.

Кілтті сөздер: Еуропалық Одақ, Орталық Азия, ынтымақтастық, нормативтік-құқықтық негіз, көлік саласы, стратегиялар, энергетика, ТРАСЕКА, Қытай, ТАСИС

Г. Ж. Кулынтай¹, А. Н. Оспанова², *Б. Сейлхан³, М. Р. Муканов⁴

^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана;

⁴Костанайская академия МВД Республики Казахстан

имени Ш. Кабылбаева,

Республика Казахстан, г. Костанай.

Поступило в редакцию 30.01.26.

Поступило с исправлениями 11.02.26.

Принято в печать 20.03.26.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА СОТРУДНИЧЕСТВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ТРАНСПОРТНОЙ СФЕРЕ

Статья посвящена анализу нормативно-правовой основы сотрудничества Европейского Союза с государствами центрально-азиатского региона в сфере транспортных коммуникаций. В рамках исследования был проведен ретроспективный анализ осуществления совместных проектов по развитию транспортных и коммуникационных

систем в рамках Соглашений о партнерстве. Сделан вывод о том, что эволюция взаимоотношений обусловлена, в том числе необходимостью дальнейшего энергообеспечения Европы и диверсификации маршрутов на рынки Европейского Союза. При этом, хотя разработка и реализация совместных проектов стран Центральной Азии и Европейского Союза характеризуются наличием определенных недоработок, европейская политика в целом в отношении стран центрально-азиатского региона достаточно последовательная и структурированная, и в транспортной сфере в частности. Основываясь на стремлении Европейского Союза развивать взаимосвязанности между Европой и Азией, которое идентично с целями центральноазиатских стран по диверсификации международных транспортных коридоров, выявлены направления и перспективы дальнейшего развития сотрудничества.

В рамках статьи анализируется внешнеполитическая деятельность Европейского Союза в регионе Центральная Азия. Определены ключевые аспекты по развитию взаимодействия между ЕС и странами Центральноазиатского региона. В ходе исследования были изучены итоги реализации совместных проектов в рамках соглашений о партнерстве. На основе критического анализа определены основные факторы, которые могут сдерживать эффективное развитие отношений между ЕС и государствами Центральной Азии в сфере транспорта и коммуникаций. Авторами был проведен структурный анализ концептуальных документов относительно развития отношений со странами Центральноазиатского региона и Европейского Союза в двустороннем, а также многостороннем формате. В рамках статьи изучены четыре основных этапа формирования нормативной и правовой базы сотрудничества. С учетом проведенных исследований авторами были разработаны индивидуальные рекомендации и предложения, способствующие повышению эффективности сотрудничества между государствами.

Ключевые слова: Европейский Союз, Центральная Азия, сотрудничество, нормативно-правовая основа, транспортная сфера, стратегии, энергетика, ТРАСЕКА, Китай, ТАСИС

<https://doi.org/10.48081/BGQF1880>

Ноа Такер¹, *Г. М. Раздыкова²

¹Центр исследований терроризма и политического насилия Handa, Великобритания, г. Сент-Эндрюс;

²Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1769-3824>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6537-3463>

*e-mail: gulnazkz@list.ru

ФАКТОРЫ РАДИКАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНЕ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Статья посвящена политологическому анализу факторов радикализации современной молодежи в Республике Казахстан в условиях трансформации общества, глобализации и цифровизации информационного пространства. Автор исходит из того, что радикализация молодежи приобретает выраженное социально-политическое значение, поскольку именно молодежная среда находится на этапе формирования ценностных ориентаций, гражданской идентичности и политического сознания, а потому отличается повышенной восприимчивостью к идеологическим воздействиям, включая радикальные и экстремистские нарративы. В работе подчеркивается, что современные формы радикализации все чаще реализуются не в офлайн-среде, а в виртуальном пространстве, где механизмы вербовки, пропаганды и манипуляции существенно ускоряются и усложняют профилактику.

Отмечается фрагментарность существующего научного дискурса: значительная часть исследований сосредоточена на правовых и силовых мерах противодействия, тогда как политологический подход, ориентированный на выявление структурных, институциональных и социокультурных детерминант, остается недостаточно разработанным. Для преодоления данной ограниченности предлагается рассматривать радикализацию как результат взаимодействия

политических, социально-экономических, идеологических и психологических факторов.

В качестве методологической рамки используется классификация «факторов давления» и «факторов притяжения» с их проявлением на макро-, мезо- и микроуровнях. Макроуровень включает социально-политические и экономические проблемы (безработица, маргинализация, дефицит образования, дискриминация, нерешенные конфликты), мезоуровень – межгрупповую напряженность, виктимизацию и изоляцию общин, микроуровень – индивидуально-психологические предпосылки (поиск идентичности, отчуждение, стигматизация, слабые связи). Отдельно анализируются ксенофобия, языковой радикализм и доктринальные механизмы искажения религиозных текстов как факторы формирования религиозно-идеологического насилия.

В работе также выделяются внешние и внутренние факторы радикализации, включая трансграничную интернет-пропаганду, миграционные риски, обучение за рубежом и социально-экономические проблемы внутри страны. В заключении обоснована необходимость комплексной профилактики радикализации в рамках молодежной политики и институтов гражданского общества с учетом компонентов национальной безопасности: политической, общественной, информационной, экономической и военной.

Ключевые слова: радикализация молодежи, религиозный экстремизм, Казахстан, политологический дискурс, факторы давления, факторы притяжения, макро-/мезо-/микроуровни, информационная безопасность, социальная справедливость.

Введение

В условиях трансформации современного общества процессы радикализации молодежи приобретают все более выраженное социально-политическое значение. Молодежь, находясь на этапе формирования ценностных ориентаций, гражданской идентичности и политического сознания, становится особенно восприимчивой к идеологическим воздействиям, включая радикальные и экстремистские нарративы. В этом контексте проблема радикализации молодежи рассматривается не только как вопрос безопасности, но и как комплексный социально-политический феномен, требующий междисциплинарного научного осмысления.

Для Республики Казахстан данная проблематика приобретает особую актуальность в силу сочетания внутренних и внешних факторов: процессов глобализации, цифровизации информационного пространства,

трансформации традиционных институтов социализации, а также влияния транснациональных идеологий. Современные формы радикализации все чаще реализуются не в офлайн-среде, а в виртуальном пространстве, где молодежь сталкивается с альтернативными интерпретациями социальной справедливости, идентичности и политического участия. Это усложняет механизмы выявления и профилактики радикальных настроений, а также требует переосмысления существующих политических и социальных стратегий.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составили системный и структурно-функциональный подходы, многоуровневый анализ факторов радикализации (макро-, мезо- и микроуровни), методы концептуального и сравнительно-политологического анализа, контент-анализ научных и нормативных источников, причинно-следственный анализ, а также классификационные и типологические методы. Исследование выполнено с использованием междисциплинарного подхода. Несмотря на наличие значительного массива исследований, посвященных вопросам экстремизма и радикализма, в научном дискурсе по-прежнему наблюдается фрагментарность подходов к анализу факторов радикализации именно молодежной среды в Казахстане. Значительная часть работ сосредоточена на правовых и силовых аспектах противодействия радикализму, тогда как политологический анализ, ориентированный на выявление структурных, институциональных и социокультурных детерминант радикализации, остается недостаточно разработанным.

В этой связи особую научную значимость приобретает обращение к политологическому дискурсу, позволяющему рассматривать радикализацию молодежи как результат взаимодействия политических, социально-экономических и идеологических факторов. Такой подход способствует более глубокому пониманию причин вовлечения молодежи в радикальные практики и формированию научно обоснованных рекомендаций по профилактике радикализации в рамках государственной молодежной политики и общественных институтов.

Современная политологическая литература фиксирует, что религиозный экстремизм проявляется, прежде всего, в формах нетерпимости, направленной как против сторонников различных конфессий, так и внутри одной конфессии. При этом религиозный экстремизм нередко используется соответствующими организациями в политических целях — для борьбы с принципами светского государства или с целью установления власти представителей определённого религиозного течения.

Если обратиться к исследованиям в странах ближнего зарубежья, российский эксперт А. Журавский в собственной формулировке отмечает, что окружающая среда во многом предопределяет общественные процессы, а политические лидеры используют верующих и религиозные группы в своих интересах. Он также подчёркивает значимость экономических факторов, называя их экономико-политической основой религиозных изменений. В целом, с такой позицией можно согласиться [1]. Если рассматривать утверждение о доминирующей роли социальной среды, то она действительно формируется как совокупность политических, правовых, моральных, этических, религиозных и иных норм.

Социальная среда формируется динамично – в условиях государства, общества, национальных и общественных институтов. Однако не каждое этническое или религиозное явление в стране обязательно связано с прямыми политико-экономическими причинами. В частности, религиозные дискуссии, если они не посягают на права человека, не провоцируют религиозную рознь и не порождают вражду, не подпадают под уголовно-правовую, административную, гражданско-правовую или дисциплинарную ответственность.

Вышеизложенное можно рассматривать как гипотетическую модель в контексте общественной критики. Вместе с тем религиозная дискуссия, как форма выражения мнений, должна соответствовать научным, правовым и этическим стандартам.

Если опираться на научную концепцию казахстанского исследователя Е. Т. Бекбосынова, то в основе возникновения феномена религиозного экстремизма лежит переход от тактико-стратегической перспективы к конкретным потенциальным действиям, а также к скрытым детерминирующим причинам и их последствиям. В качестве ключевых факторов он выделяет: организацию создания официально зарегистрированных религиозных объединений, тайную подготовку «доверенных» лиц, а также выделение финансовых ресурсов для тесного взаимодействия и сотрудничества с религиозными организациями и духовными учебными заведениями за рубежом [2]. Помимо выполнения религиозных функций в рамках законодательства, такие структуры могут вести коммерческую деятельность под видом курсов языков, благотворительности и других общественно полезных инициатив.

По мнению российского политолога Ф. Н. Ильясова, в основе большинства современных радикальных идеологий лежит трансформированная идея социальной справедливости, сложившаяся в конце XX века. Несмотря на то что идеологи радикальных религиозных течений провозглашают

своей основной ценностью «социальную справедливость»[3], она чаще всего остается на уровне лозунгов. Реализация истинной идеи справедливости требует значительных усилий, правдивости, объективности и реальной самоотдачи. Более того, необходима системная, комплексная и беспристрастная оценка происходящих событий, основанная на доказательствах и аргументации. Радикальные идеологи же убеждены, что действующий политический режим сознательно игнорирует реализацию принципов справедливости. В некоторых мусульманских странах, например, осуществляется целенаправленная провокационная работа- выдвигаются заявления о выплатах за каждого новорождённого ребёнка, что используется как инструмент манипуляции и сравнения с внутренней социальной политикой других стран, включая Казахстан.

Политолог М. Азильханов в статье «Современные вызовы и факторы риска религиозного экстремизма в Республике Казахстан» указывает на необходимость анализа причин радикализации, предлагая при этом использовать две основные категории, активно применяемые в академических кругах: «факторы давления» и «факторы притяжения». Он подчёркивает, что такой подход позволяет более точно определить, какие именно обстоятельства и условия способствуют вовлечению граждан в радикальные религиозные течения, а также понять, почему они готовы переходить к активным действиям[4].

Исследователь указывает, что в научных исследованиях анализ провоцирующих и притягивающих факторов радикализации осуществляется на трёх уровнях: макро-, мезо- и микроуровне.

Далее М. А. Азильханов даёт характеристику каждому из этих уровней. По его мнению, макроуровень включает в себя структурные факторы, оказывающие прямое воздействие на все сферы общества. К числу таких факторов относятся социально-политическая ситуация в стране, низкий уровень образования, безработица, маргинализация, дискриминация, нарушения прав человека, нерешённые социальные конфликты и иные системные проблемы[4]. Эти факторы рассматриваются как провоцирующие, поскольку они способствуют росту социальной нестабильности и повышают риск радикализации.

На мезоуровне автор выделяет социальные и культурные факторы, играющие особую роль в процессе религиозной радикализации. К ним относятся:

- виктимизация (угнетённое положение) религиозных групп;
- напряжённые межгрупповые и межконфессиональные отношения;

– изоляция религиозных групп от общества и связанное с этим чувство несправедливости по отношению к своей общине.

Что касается микроуровня, то он, по мнению исследователя, связан с личностными психологическими особенностями индивида. Среди основных факторов названы: поиск собственной идентичности, чувство отчуждённости, стигматизация (наличие устойчивых негативных стереотипов со стороны общества), слабые социальные связи и подверженность влиянию радикальных групп. Эти факторы, как правило, относятся к категории притягивающих, поскольку напрямую способствуют вовлечению человека в радикальную среду.

При этом Азильханов А. подчёркивает условность предлагаемого деления, поскольку указанные уровни тесно взаимосвязаны и нередко пересекаются. Например, слабая социально-экономическая интеграция может проявляться одновременно на всех трёх уровнях — макро-, мезо- и микроуровне.

Таким образом, приведённую классификацию факторов, способствующих религиозной радикализации, можно признать обоснованной. Исследователю удалось последовательно и убедительно раскрыть основные аспекты данной проблемы. Во-первых, он дал краткую характеристику как провоцирующих, так и притягивающих факторов; во-вторых, выделил три уровня, на которых осуществляется воздействие этих факторов; в-третьих, предложил методический подход к выявлению признаков и рисков религиозного экстремизма.

Наряду с этим, необходимо учитывать и религиозно-политические, психологические причины, которые в совокупности формируют причинно-следственные связи, определяющие появление, распространение и развитие религиозного экстремизма как социального явления.

В научной работе «Экстремизм и его причины» отдельное внимание уделено понятию «ксенофобия». Авторы данного коллективного исследования, среди которых криминологи, психологи, социологи и другие специалисты, определяют ксенофобию как страх или неприязнь к тем, кто воспринимается как «чужой». По их мнению, этот страх, в свою очередь, порождает неприятие, враждебность и ненависть по отношению к «другим» [5].

В пятой главе работы психолог Е. Н. Юрасова представила результаты эмпирического исследования, направленного на изучение психологических причин экстремизма. В процессе анкетирования лиц, склонных к ксенофобии и экстремистским установкам, были выявлены восемь типичных агрессивных и враждебных реакций: физическая агрессия, косвенная агрессия, раздражительность (в форме ненависти), агрессия негативизма,

подозрительность, вербальная агрессия, а также ложное чувство вины и «пытка совести» [5, с.77].

Известный отечественный ученый-востоковед А. Муминов в своей научной статье, посвященной основным причинам религиозного экстремизма, сделал следующий вывод: «Религиозный экстремизм как социальное явление имеет три взаимосвязанных аспекта – доктринальный, организационный и деятельностный, каждый из которых обладает своим содержанием. Таким образом, в содержательной плоскости деятельности проявляется совокупность следующих элементов: субъекты и объекты религиозного экстремизма, мотивация, экстремистская деятельность»[6, с.21].

Действительно, основным источником религиозного экстремизма являются именно доктринальные установки. При этом данные формулировки условно можно разделить на две категории: «общие» и «специальные».

К «общим» доктринальным установкам относится тот тип религиозно-радикальных выводов, который возникает вследствие неправильного толкования Священных писаний и религиозных источников, а также их личного недопонимания. Подобные формы религиозно-психологического восприятия характерны для большинства религиозных радикалов, независимо от конфессии.

В свою очередь, «специальное» религиозно-доктринальное утверждение представляет собой умышленную интерпретацию, при которой радикальные идеологи, прямо или косвенно, сознательно искажают смысл Священных писаний и последующих источников, а затем распространяют свои интерпретации среди верующих. То есть здесь речь идет уже не об ошибке, а о целенаправленной идеологической работе.

Таким образом, основу причинно-следственных факторов религиозного фанатизма, радикализма и, как следствие, религиозного экстремизма, составляют:

- религиозно-радикальные идеи;
- религиозно-организационная идеология;
- совокупность радикальных доктринальных утверждений.

Ошибочное понимание, намеренное искажение или неправильное толкование смысла Священных писаний и последующих источников представляют собой идеологические причины, обуславливающие формирование и развитие религиозного экстремизма.

В этом контексте важную роль играет феномен языкового радикализма, который оказывает влияние на формирование радикальных религиозных убеждений, мировоззрения и идеологии у отдельных лиц- идеологов

деструктивных религиозных течений и их последователей. Радикализм способствует закреплению ошибочных, радикализованных представлений, интерпретаций и установок в религиозном сознании индивида.

Кроме внутренних факторов, большое влияние на организацию экстремистской и террористической деятельности, а также на привлечение новых участников в состав преступных группировок оказывают внешние силы.

С момента обретения Республикой Казахстан суверенитета в страну прибыло значительное количество иностранных граждан, преследовавших цель организации и формирования религиозных радикальных и экстремистских организаций и групп. Можно утверждать, что провоцирующими причинно-следственными факторами религиозного фанатизма, радикализма и экстремизма в Казахстане стали: активизация миссионерской деятельности, начавшаяся после распада СССР, отсутствие полноценного религиозного прозелитизма и контроля за деятельностью иностранных религиозных проповедников, а также недостаточный опыт ряда государственных органов в сфере профилактики религиозного радикализма и экстремизма.

В рамках реализуемых мер по противодействию религиозному экстремизму, проведенными специальными и правоохранительными органами, были выявлены как внешние, так и внутренние факторы, оказавшие влияние на формирование и распространение радикальных религиозных настроений.

К внешним факторам относятся:

- 1) географическая близость Казахстана к регионам с активными вооружёнными конфликтами, включая зоны деятельности религиозно-радикальных организаций;
- 2) уязвимость и недостаточная защищённость национальной миграционной системы, что способствовало проникновению экстремистских элементов;
- 3) трансграничная интернет-пропаганда религиозного экстремизма и терроризма через социальные сети и медиа-платформы;
- 4) наличие подготовительных террористических лагерей в ряде зарубежных стран;
- 5) вовлечение казахстанских граждан, проходивших обучение в религиозных учебных заведениях за рубежом, в идеологию экстремизма и терроризма.

К внутренним факторам относятся:

- 1) наличие острых социально-экономических проблем;

2) низкий уровень религиозной грамотности среди значительной части населения;

3) недостаточная эффективность нравственно-этического и патриотического воспитания среди молодежи;

4) коррупционные действия отдельных государственных служащих, вызывающие негативную реакцию у молодежи;

5) распространение экстремистских религиозных материалов среди населения;

6) объединение в местах лишения свободы представителей религиозно-радикальных группировок и криминальных авторитетов, а также отсутствие должного контроля за их взаимодействием.

Участие граждан Казахстана в вооружённых конфликтах в Сирии, Ираке, Афганистане и других странах стало одним из тревожных проявлений вышеуказанных факторов. Известный казахстанский учёный И. Ш. Борчашвили в своих исследованиях отмечал: «Ввиду отсутствия правовых механизмов привлечения к ответственности лиц, принимавших участие в боевых действиях за границей, в уголовное законодательство была введена норма, предусматривающая ответственность за участие в вооружённых конфликтах на территории иностранного государства. Такая необходимость была обусловлена реальной активностью международных террористических организаций, привлекавших казахстанских граждан к боевым действиям на территории Сирии» [7, с. 219].

Учёный указывает, что участие граждан Казахстана в вооружённых конфликтах за рубежом, как правило, мотивировано религиозными и идеологическими убеждениями. Особую опасность, по мнению автора, представляет то, что после возвращения на родину лица, прошедшие диверсионно-террористическую подготовку, начинают готовиться к организации вооружённого джихада на территории страны. С подобной позицией трудно не согласиться, поскольку в международных конфликтах принимают участие не только идеологически мотивированные боевики, но и наёмники, движимые личной выгодой.

Обратимся к тексту справочника, изданного ООН: «Основные причины совершения актов воинствующего экстремизма могут быть разделены на три категории, однако также существует ряд факторов, способных побудить людей к применению насилия.

Типы идеологического насилия:

а) политические идеологии, такие как национализм, неонацизм, идеи превосходства белой расы и ненависти, провоцирующие насилие;

б) экстремистские интерпретации религиозных идеологий и убеждений, побуждающие к применению насилия;

в) негативные анархистские и радикальные идеологии, которые напрямую связаны с насилием» [8].

Таким образом, в приведённом документе даны обобщённые разъяснения о причинах возникновения воинствующего экстремизма. В справочнике чётко выделены основные виды насильственных действий, сопровождающих идеологический экстремизм.

С нашей точки зрения, наибольшую угрозу среди форм насильственного экстремизма представляет идеологическое насилие. Основания для такого утверждения следующие: идеологическое насилие формируется посредством искажения базовых религиозных, политических, социальных, расовых и иных традиционных систем ценностей, что вступает в противоречие с общечеловеческими, межкультурными, цивилизационными нормами, принципами и установками.

Особое внимание заслуживают причины религиозно-идеологического насилия. Такие проявления начинаются с того, что члены радикальных группировок, прошедшие соответствующую подготовку на основе экстремистских материалов, вовлекаются в процесс трансформации личности через стадии подавления воли, внушения, психологической зависимости. При этом религиозно-экстремистское идеологическое насилие имеет свойство намеренно искажать интерпретации традиционных политических, этнокультурных и религиозных текстов, в отличие от идеологий, базирующихся на политическом или националистическом экстремизме. По своей сути, религиозно-экстремистское идеологическое насилие напрямую связано с ошибочными религиозно-радикальными доктринами и идеологиями.

Изучив указанные подходы и рассматривая комплекс причинно-следственных факторов, обуславливающих распространение, становление и развитие религиозного экстремизма как явления, можно выделить следующую обобщённую структуру:

Комплекс причинно-следственных факторов, определяющих формирование и развитие религиозного экстремизма, включает:

1 Политико-социальные причины: международное геополитическое противостояние, двойные стандарты во внешней политике, эксплуатируемая идея социальной справедливости и др.

2 Психологические причины религиозно-политического характера: религиозная ксенофобия, отчуждение и изоляция представителей иных

конфессий, параноидальные установки, отказ от признания иной позиции и т. д.

3 Религиозно-идеологические причины: преднамеренное искажение смыслов религиозных текстов, манипулятивная интерпретация религиозных источников, формирование ошибочных религиозных радикальных взглядов.

4 Экономико-финансовые причины: захват территорий религиозно-политическими экстремистскими организациями, эксплуатация экономически значимых объектов, использование религиозных текстов в целях финансирования экстремистских структур.

5 Факторы информационной безопасности в условиях глобализации: уязвимость национального киберпространства, распространение экстремистского контента через интернет и соцсети, подрыв международной и национальной информационной безопасности.

6 Криминологические и уголовно-правовые факторы: транснациональный характер преступной деятельности, вовлечение лиц в террористические сети, реальная причинно-следственная взаимосвязь между криминальными и идеологическими мотивами.

Данный комплекс причинно-следственных факторов соотносится с пяти ключевыми компонентами национальной безопасности, закреплёнными в Законе Республики Казахстан «О национальной безопасности»[9].

К ним относятся:

- политическая безопасность,
- общественная безопасность,
- информационная безопасность,
- военная безопасность,
- экономическая безопасность.

Таким образом, условно весь комплекс факторов, способствующих религиозному экстремизму, можно классифицировать по трём основным уровням:

1 Идеологический уровень – включает причины, связанные с ошибочными доктринами, религиозной пропагандой, манипуляциями и психологическим воздействием;

2 Социально-экономический уровень – охватывает внутренние проблемы общества, включая бедность, безработицу, слабую религиозную и гражданскую грамотность;

3 Политико-правовой уровень – охватывает вопросы внешнего вмешательства, международной преступности, геополитических вызовов и недостатков правового регулирования.

Проведённый анализ показал, что радикализация молодёжи в Республике Казахстан формируется как многоуровневый социально-политический процесс, в котором взаимно усиливаются структурные деформации, социокультурная напряжённость и индивидуально-психологические уязвимости. В отличие от узко правового подхода, рассматривающего радикализацию преимущественно через призму угроз безопасности, политологическая оптика позволяет выявить механизмы, через которые социальные проблемы трансформируются в идеологическую восприимчивость и готовность к радикальным практикам.

Результаты и обсуждение

Во первых, факторы радикализации имеют смешанную природу и проявляются на трёх уровнях. Результаты теоретико-аналитического обобщения подтверждают продуктивность разграничения факторов на «факторы давления» и «факторы притяжения» при одновременном их рассмотрении на макро-, мезо- и микроуровнях. Существенным выводом является не просто наличие факторов, а их кумулятивный эффект: структурные проблемы усиливают межгрупповую напряжённость, а последняя облегчает персональное вовлечение через психологические механизмы принадлежности и «миссии». Следовательно, профилактика должна быть не точечной, а многоуровневой.

Во-вторых, идеологический компонент радикализации часто опирается на трансформированную идею «социальной справедливости». В качестве значимого результата выявлено, что радикальные религиозные нарративы нередко используют переопределённую идею социальной справедливости: она подаётся как простое и эмоционально убедительное решение сложных проблем (неравенство, коррупция, «унижение», отсутствие перспектив). При этом содержание справедливости подменяется лозунговой конструкцией и противопоставлением существующему политико-социальному порядку. Этот вывод важен для политологического анализа, поскольку демонстрирует: радикализация – это не только религиозный феномен, но и форма политизации недовольства. Если государственная политика и общественные институты не предлагают убедительных каналов участия, солидарности и «социального лифта», радикальный дискурс может восприниматься как «альтернативная политика».

В-третьих, внешние факторы усиливают внутренние уязвимости. Выявлено, что внешние детерминанты (трансграничная пропаганда, влияние зарубежных радикальных центров, обучение части граждан в религиозных учреждениях за рубежом, а также наличие конфликтных зон в регионе) не

действуют изолированно. Они становятся эффективными тогда, когда внутри страны присутствуют социальные и институциональные «точки уязвимости».

Следовательно, внешнее воздействие следует рассматривать как фактор-мультипликатор, а не как первопричину. Это принципиально меняет логику профилактики: приоритетом становятся укрепление социальных связей, повышение доверия к институтам, работа с молодёжной занятостью и гражданским участием.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что радикализация молодежи и, в частности, религиозный экстремизм в Республике Казахстан представляет собой многоуровневый и комплексный социально-политический феномен, формирующийся под воздействием совокупности внутренних и внешних факторов. Данная проблематика выходит за рамки узкоправового или силового противодействия и требует системного политологического осмысления, учитывающего взаимосвязь идеологических, социально-экономических, психологических, информационных и политико-правовых детерминант.

В статье показано, что молодежь как социально-демографическая группа обладает повышенной уязвимостью к радикальным идеологиям вследствие незавершённости процессов формирования идентичности, ценностных ориентиров и гражданского самосознания. В условиях глобализации и цифровизации именно виртуальное пространство становится ключевым каналом распространения экстремистских нарративов, что существенно осложняет их выявление и профилактику. Радикальные религиозные идеологии, апеллируя к искажённым трактовкам социальной справедливости, идентичности и веры, нередко выступают инструментом политической и геополитической борьбы.

Особую научную значимость представляет рассмотрение факторов радикализации через призму макро-, мезо- и микроуровней, а также разграничение «факторов давления» и «факторов притяжения». Такой подход позволяет выявить структурные причины радикализации (социально-экономические проблемы, институциональные деформации, внешнеполитические вызовы), социокультурные условия (изоляция религиозных групп, межконфессиональная напряжённость) и индивидуально-психологические предпосылки (поиск идентичности, отчуждённость, ксенофобия). При этом подчёркивается их взаимосвязанность и способность усиливать друг друга.

Выводы

Таким образом, религиозный экстремизм следует рассматривать не как изолированное явление, а как результат сложного взаимодействия

глобальных и национальных процессов. Научно обоснованная классификация причинно-следственных факторов, представленная в статье, может служить методологической основой для дальнейших политологических исследований и разработки комплексных профилактических стратегий, направленных на снижение рисков радикализации молодежи и укрепление социальной стабильности в Республике Казахстан.

Список использованных источников

- 1 Журавский, А. Религиозный экстремизм: реальность или фикция? // Религия и СМИ. – 2020. – С. 25–36.
- 2 Бекбосынов, Е. Т. Некоторые аспекты сравнительно-правового анализа законодательства иностранных государств по противодействию религиозному экстремизму // КазНУ, серия «Международные отношения и право». – № 5(55). – 2011. – С. 66–72.
- 3 Ильясов, Ф. Н. Терроризм – от социальных оснований до поведения жертв // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С. 78–86.
- 4 Азильханов, М. Факторы современных вызовов и рисков религиозного экстремизма в Казахстане // КазахстанСпектр. – 2022. – № 1. – С. 58–70.
- 5 Экстремизм и его причины : монография / под ред. Ю.М. Антонян. – М. : Логос, 2010. – 288 с.
- 6 Муминов, А. Основные причины религиозного экстремизма. – [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru> (Дата обращения: 28.10.2020).
- 7 Борчашвили, И. Ш. Комментарий к Особенной части УК РК. Т. 2. – Алматы : Жеті жарғы, 2021. – 1152 с.
- 8 Справочник по работе с заключёнными из числа воинствующих экстремистов и предотвращению радикализации в тюрьмах. UNODC. (дата обращения: 28.10.2020).
- 9 Закон «О национальной безопасности» от 6 января 2012 г. № 527IV; последняя редакция. [Электронный ресурс]. – adilet.zan.kz (дата обращения: 28.10.2020).

References

- 1 Zhuravskiy, A. Religiozniy ekstremizm: real'nost' ili fiktsiya? [Religious extremism: reality or fiction?]. – Religiya i SMI. – 2020. – P. 25–36.
- 2 Bekbosynov, E. T. Nekotorye aspekty sravnitel'no-pravovogo analiza zakonodatel'stva inostrannykh gosudarstv po protivodeistviyu religioznomu ekstremizmu [Some aspects of comparative legal analysis of foreign legislation on

countering religious extremism]. KazNU. Seriya «Mezhdunarodnye otnosheniya i pravo». – 2011. – № 5(55). – P. 66–72.

3 **Pyasov, F. N.** Terrorism – ot sotsial’nykh osnovanii do povedeniya zhertv [Terrorism: from social foundations to victims’ behavior]. Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2007. – № 6. – P. 78–86.

4 **Azil’khanov, M.** Faktory sovremennykh vyzovov i riskov religioznogo ekstremizma v Kazakhstane [Factors of modern challenges and risks of religious extremism in Kazakhstan]. Kazakhstan Spektr. – 2022. – № 1. – P. 58–70.

5 **Antonyan, Yu.M. (ed.)**. Ekstremizm i ego prichiny [Extremism and its causes]. – Moscow : Logos Publ., 2010. – 288 p.

6 **Muminov, A.** Osnovnye prichiny religioznogo ekstremizma [Main causes of religious extremism]. CyberLeninka, available at: <https://cyberleninka.ru> (Accessed 28 October 2020).

7 **Borchashvili, I. Sh.** Kommentarii k Osobennoi chasti Ugolovno kodeksa Respubliki Kazakhstan. Vol. 2 [Commentary on the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Vol. 2]. – Almaty : Zheti Zhargy Publ., 2021. – 1152 p.

8 Spravochnik po rabote s zaklyuchennymi iz chisla voinstvuyushchikh ekstremistov i predotvrashcheniyu radikalizatsii v tyur’makh [Handbook on the management of violent extremist prisoners and the prevention of radicalization in prisons]. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), available at: <https://www.unodc.org> (Accessed 28 October 2020).

9 Zakon Respubliki Kazakhstan «O natsional’noi bezopasnosti» ot 6 yanvarya 2012 g. No. 527-IV [Law of the Republic of Kazakhstan «On National Security» of January 6, 2012, No. 527-IV]. Adilet. Legal information system, available at: <https://adilet.zan.kz> (accessed 28 October 2020).

Поступило в редакцию 29.01.26.

Поступило с исправлениями 11.02.26.

Принято в печать 20.03.26.

Ноа Такер¹, Г. М. Раздыкова²

¹Handa терроризм және саяси зорлық-зомбылықты зерттеу орталығы, Ұлыбритания, Сент-Эндрюс қ.;

²Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ. 29.01.26 ж. баспаға түсті.

11.02.26 ж. түзетулерімен түсті.

20.03.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ РАДИКАЛДАНУ ФАКТОРЛАРЫ: САЯСИ ДИСКУРС

Мақала Қазақстан Республикасындағы қазіргі жастардың радикалдану факторларын қоғамның трансформациясы, жаһандану және ақпараттық кеңістіктің цифрлануы жағдайында саяси ғылым тұрғысынан талдауға арналған. Автор жастардың радикалдануы әлеуметтік-саяси маңызға ие құбылыс екенін негіздейді, себебі жастар құндылық бағдарларын, азаматтық бірегейлігін және саяси санасын қалыптастыру кезеңінде идеологиялық ықпалға, соның ішінде радикалды және экстремистік нарративтерге ерекше сезімтал келеді. Зерттеуде радикалданудың қазіргі формалары көбіне офлайн ортада емес, виртуалды кеңістікте жүзеге асатыны көрсетіледі: әлеуметтік желілер мен медиа-платформаларда үгіт-насихат, манипуляция және вербовка тетіктері жылдам таралып, алдын алу шараларын күрделендіреді.

Автор ғылыми дискурстағы фрагментарлыққа назар аударады: көптеген еңбектер құқықтық және күшітік қарсы іс-қимылға басымдық береді, ал радикалданудың құрылымдық, институционалдық және әлеуметтік-мәдени детерминанттарын ашатын саяси талдау жеткіліксіз дамыған. Осы олқылықты толтыру үшін радикалдануды саяси, әлеуметтік-экономикалық, идеологиялық және психологиялық факторлардың өзара ықпалдасуының нәтижесі ретінде қарастыру ұсынылады.

Әдіснамалық тұрғыдан «қысым факторлары» және «тартылыс факторлары» ұғымдары қолданылады және олардың макро-, мезо-, микро деңгейлерде көрініс табуы ашылады. Макро деңгейге жұмыссыздық, маргиналдану, білім деңгейінің төмендігі, дискриминация, құқық бұзушылықтар, шешілмеген әлеуметтік қақтығыстар сияқты жүйелік мәселелер енгізіледі. Мезо деңгейде топаралық және конфессияаралық шиеленіс, діни топтардың виктимизациясы мен әлеуметтік оқшаулануы талданады. Микро деңгейде жеке тұлғаның психологиялық алғышарттары – бірегейлікті іздеу, жатсыну, стигматизация, әлеуметтік байланыстардың әлсіздігі және радикалды топ ықпалына бейімділік қарастырылады. Қосымша түрде ксенофобия, тілдік радикализм және діни мәтіндерді әдейі бұрмалау арқылы идеологиялық зорлықты қалыптастыру механизмдері сипатталады.

Қорытындыда жасстар радикалдануын алдын алу үшін мемлекеттік жасстар саясаты мен азаматтық қоғам институттары шеңберінде кешенді, көпдеңгейлі тәсіл қажет екені негізделеді. Бұл тәсіл ұлттық қауіпсіздіктің негізгі құрамдас бөліктерімен – саяси, қоғамдық, ақпараттық, экономикалық және әскери қауіпсіздікпен – өзара байланыста іске асырылуы тиіс.

Кілтті сөздер: жасстар радикалдануы, діни экстремизм, Қазақстан, саяси дискурс, қысым факторлары, тартылыс факторлары, макро/мезо/микро деңгейлер, ақпараттық қауіпсіздік, әлеуметтік әділеттілік.

Noah Tucker¹, G. Razdykova²

¹The Handa Centre for the Study of Terrorism and Political Violence, United Kingdom, St. Andrews;

²Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 29.01.26.

Received in revised form 11.02.26.

Accepted for publication 20.03.26.

FACTORS OF RADICALIZATION OF MODERN YOUTH IN KAZAKHSTAN: A POLITICAL SCIENCE DISCOURSE

This article provides a political science-oriented analysis of the factors driving youth radicalization in the Republic of Kazakhstan amid ongoing social transformation, globalization, and the rapid digitalization of the information environment. The author argues that youth radicalization has gained pronounced socio-political relevance because young people, while shaping their value orientations, civic identity, and political consciousness, are particularly susceptible to ideological influence, including radical and extremist narratives. The paper emphasizes that radicalization increasingly unfolds not in offline settings but within virtual spaces, where recruitment, propaganda, and manipulation operate faster, more covertly, and with broader reach, thereby complicating early detection and prevention.

The study highlights the fragmentation of existing academic discourse: many works focus primarily on legal or security-oriented countermeasures, whereas systematic political analysis aimed at identifying structural, institutional, and socio-cultural determinants remains underdeveloped. To address this gap, the author conceptualizes radicalization as the

outcome of interactions among political, socio-economic, ideological, and psychological drivers.

Methodologically, the article employs the widely used distinction between «push» and «pull» factors and situates them across macro-, meso-, and micro-levels. Macro-level drivers include systemic socio-political and economic problems such as unemployment, marginalization, low educational attainment, discrimination, human rights concerns, and unresolved social conflicts. Meso-level conditions involve cultural and group dynamics, including perceived victimization of religious communities, intergroup and interconfessional tensions, and social isolation that can foster injustice narratives. Micro-level determinants relate to individual psychological vulnerabilities: identity search, alienation, stigmatization, weak social ties, and susceptibility to radical group influence. The paper additionally discusses xenophobia, linguistic radicalism, and doctrinal manipulation – particularly the deliberate distortion of religious texts – as factors contributing to religious-ideological violence.

The article distinguishes between external and internal radicalization drivers in Kazakhstan, including cross-border online propaganda, migration vulnerabilities, foreign religious education influences, and domestic socio-economic challenges. The conclusion substantiates the need for comprehensive prevention policies within youth policy frameworks and civil society institutions, aligned with national security components: political, public, informational, economic, and military security.

Keywords: youth radicalization, religious extremism, Kazakhstan, political science discourse, push factors, pull factors, macro/meso/micro levels, information security, social justice.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна, саяси ғ.к., профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Атымтаева Ақниет Жақанқызы, Философия бакалавры, Ғылыми кітапхананың ғылыми қызметкері, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: atymtaevaa@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2273>

Аубакиров Ерлан Жанайдарович, «Философия» мамандығы бойынша докторант, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев Атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aubakirov-85@internet.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9729-3120>

Аубакиров Махсат Нурсаинович, Саясаттану магистрі, оқытушы, Торайғыров университетінің жоғары колледжі, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aubakirovmaksat777@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3222-0517>

Әбіғай Динара Мұхаметсабырқызы, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: mailto:abitaydinara@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1387-9793>

Әлмұханов Серік Хабдылкәкімұлы, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Ғабитов Тұрсын Хафизович, философия ғылымдарының докторы, мәдениеттану профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Философия кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: tursungabitov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1330-1799>

Джалмагамбетова Самал Мұратбекқызы, PhD докторанты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: muratvekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-2862-4606>

Ельмуратов Гани Жұмабайұлы, Саясаттану ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы,

e-mail: ganielmuratov71@gmail.com, e_gani_g@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0958-9387>

Жиренова Айгүл Төлеуханқызы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті сениор лекторы, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul2010713@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1349-7772>

Иманбекова Гульвира Медетбековна, аға оқытушы, «Философия және саясаттану» кафедрасы, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080016, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulvira_02.75@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7498-9695>

Кабдрахманова Файна Канатовна, Философия ғылымдарының кандидаты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, гуманитарлық факультеті, тарих және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушы-дәріскері, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: faikab@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6412-3323>

Капшасова Гульсара Маданиевна, PhD, қауымдастырылған профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Карпова Наталья Ивановна, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті сениор лекторы, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nikarpova@list.ru, <https://orcid.org/0009-0001-4134-9685>

Кикимбаев Мейрам Жумабекович, Философия кафедрасының аға оқытушысы, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар жоғарғы мектебінің декан орынбасары, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kikimbayev.meiram1983@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4157-3302>

Куандыкова Эльмира Джамбуловна, аға оқытушы, «Философия және саясаттану» кафедрасы, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080016, Қазақстан Республикасы, e-mail: e-kuandykova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2855-5430>

Құлымжанов Нұржан Еркенұлы, PhD докторы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: kunizhanov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7673-7162>

Құлынтай Ғазиз Жәкенұлы, Аймақтану кафедрасының докторанты, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kulyntaykz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3620-4115>

Мезенцев Сергей Дмитриевич, Философия ғылымдарының докторы, Профессор, Құрылыс және жылжымайтын мүлік саласындағы экономика, басқару және коммуникациялар институты, Ұлттық зерттеу Мәскеу мемлекеттік құрылыс университеті, Мәскеу қ., 129337, Ресей Федерациясы, e-mail: perevolochnoe@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6532-0943>

Муканов Малик Рсбаевич, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ИМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының бастығы, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы, <https://orcid.org/0000-0002-4615-7666>

Мумджи Абибулла Асанұлы, «Философия және дінтану» мамандығы бойынша PhD-кандидат, Докуз Эйлюл университеті, Измир қ., Түркия, e-mail: abibullamumdzhi@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9448-2447>

Мусабекова Гаухар Курманбековна, аға оқытушы, «Философия және саясаттану» кафедрасы, М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ., 080016, Қазақстан Республикасы, e-mail: mgm_7@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9896-6847>

Ноа Такер, PhD докторант, Nanda терроризм және саяси зорлық-зомбылықты зерттеу орталығы, Сент-Эндрюс университеті, Ұлыбритания, e-mail: nt73@st-andrews.ac.uk, <https://orcid.org/0009-0004-1769-3824>

Нұрқабекұлы Сәкен, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты, Философия кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nekas.s60@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-6731-5468>

Озкан Али Рафет, т.ғ. докторы, профессор, Анкара университеті, Анкара қ., Түркия, <https://orcid.org/0000-0002-1470-8945>

Орынбасар Дін-Мұхаммед Шәкімұлы, «Тарих және құқық» факультетінің докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dimashorynbasar2018@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-3473-1569>

Оспанова Айгерим Нуралиқызы, Аймақтану кафедрасының профессоры, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ospanovaa@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0985-1883>

Раздыкова Гүлназ, Қазақстан тарихы кафедрасының профессор-практигі, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnazkz@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6537-3463>

Рамазанова Адия Чапайқызы, философия кафедрасының аға оқытушысы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ramazanova.a.ch@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8871-1477>

Рахимшикова Мавюда Каримжанқызы, философия ғылымының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, философия кафедрасы, Шымкент қ., 160002, Қазақстан Республикасы, e-mail: mrximshikova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2860-3044>

Сейлхан Балауса, Аймақтану кафедрасының оқытушысы, PhD, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: balausa_95_07@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5640-9222>

Смагулова Бахыт Таскеновна, философия магистрі, аға оқытушы, «Торайғыров университеті», Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Султанова Гульнара Шаихьяновна, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Сыздыкова Даметай Темербулатовна, Философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар кафедрасы, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: syzdykovadametay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0939-0557>

Тарлаубай Майра Шуршитбайқызы, PhD докторы, «Алтайтану» ғылыми зерттеу орталығының директоры, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: shurshitbai_maira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3541-3783>

Турбаева Жадра Алтынбековна, магистрант, «Мәдениеттану» мамандығы, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Zhadyraa2002@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-2470-3587>

Тұмашбай Талғат, PhD доктор, аға оқытушы, Ташенов университеті, философия кафедрасы, Шымкент қ., 160002, Қазақстан Республикасы, e-mail: tumashbai@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1653-9935>

Шалдарбекова Айша Бахташқызы, философия ғылымының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, философия кафедрасы, Шымкент қ., 160002, Қазақстан Республикасы, e-mail: aishashaldar1975@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1694-8811>

Шамахай Сайра, PhD (Doctor of Philosophy), доцент м.а., Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев Атындағы Еуразия

Ұлттық Университеті, Астана қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sh.saira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7143-0062>

Шыныбеков Болат Шамкенович, Экономика ғылымдарының магистрі, Психология және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Тұран университеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bolat2008_65@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3828-2797>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абитай Динара Мухаметсабыркызы, докторант кафедры иностранной филологии и переводческого дела Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: <mailto:abitaydinara@gmail.com>, <https://orcid.org/0000-0002-1387-9793>

Алтыбасарова Мейрамгуль Армяновна, к.полит.н., профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Альмуханов Серик Хабдылькакимович, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Атымтаева Акниет Жаканкызы, Бакалавр философии, научный сотрудник Научной библиотеки, Евразийский национальный университета имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: atymtaevaa@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2273>

Аубакиров Ерлан Жанайдарович, докторант по специальности «Философия», Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010008, Республика Казахстан, e-mail: aubakirov-85@internet.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9729-3120>

Аубакиров Махсат Нурсаинович, Магистр политологии, преподаватель, «Высший колледж НАО «Торайғыров университет», г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aubakirovmaksat777@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3222-0517>

Габитов Турсун Хафизович, доктор философских наук, профессор культурологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, кафедра философии, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: tursungabitov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1330-1799>

Джалмагамбетова Самал Мұратбеккызы, докторант, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, e-mail: muratvekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-2862-4606>

Ельмуратов Гани Жумабаевич, кандидат политических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: ganielmuratov71@gmail.com, e_gani_g@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0958-9387>

Жиренова Айгуль Толеухановна, сениор лектор Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: aigul2010713@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1349-7772>

Иманбекова Гульвира Медетбековна, старший преподаватель, кафедра «Философия и политология», Таразский университет имени М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз, 080016, e-mail: gulvira_02.75@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7498-9695>

Кабдрахманова Фаина Канатовна, кандидат философских наук, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, факультет гуманитарных наук, кафедра истории и социально-гуманитарных дисциплин, г. Талдыкорган, Республика Казахстан, e-mail: faikab@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6412-3323>

Каппасова Гульсара Маданиевна, PhD, ассоциированный профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Карпова Наталья Ивановна, сениор лектор Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: nikarpova@list.ru, <https://orcid.org/0009-0001-4134-9685>

Кикимбаев Мейрам Жумабекович, Старший преподаватель кафедры философии, заместитель декана Высшей школы журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: kikimbayev.meiram1983@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4157-3302>

Куандыкова Эльмира Джамбуловна, старший преподаватель, кафедра «Философия и политология», Таразский университет имени М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз, 080016, e-mail: e-kuandykova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2855-5430>

Кулумжанов Нуржан Еркенович, Доктор PhD, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: kunizhanov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7673-7162>

Кулынтай Газиз Жакенович, докторант кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: Kulyntaykz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3620-4115>

Мезенцев Сергей Дмитриевич, доктор философских наук, профессор, Институт экономики, управления и коммуникаций в сфере строительства и недвижимости, Национальный исследовательский Московский государственный строительный университет, г. Москва, 129337, Российская Федерация, e-mail: perevolochnoe@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6532-0943>

Муканов Малик Рсбаевич, доктор философии (PhD), начальник кафедры уголовно-исполнительного право Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4615-7666>

Мумджи Абибулла Асанович, PhD-кандидат по специальности «Философия и религиоведения», Университет Докуз Эйлюль, г. Измир, Турция, e-mail: abibullamumdzhi@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9448-2447>

Мусабекова Гаухар Курманбековна, старший преподаватель, кафедра «Философия и политология», Таразский университет имени М. Х. Дулати, Республика Казахстан, г. Тараз, 080016, e-mail: mgm_7@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9896-6847>

Ноа Такер, Докторант (PhD), Центр исследований терроризма и политического насилия Handa, Университет Сент-Эндрюс, Соединённое Королевство, e-mail: nt73@st-andrews.ac.uk, <https://orcid.org/0009-0004-1769-3824>

Нуркабекулы Сакен, докторант кафедры философии Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: nekas.s60@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-6731-5468>

Озкан Али Рафет, профессор, университет Анкара, г. Анкара, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-1470-8945>

Орынбасар Дін-Мұхаммед Шәкімұлы, Докторант факультета «история и право», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: dimashorynbasar2018@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-3473-1569>

Оспанова Айгерим Нуралиевна, профессор кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: ospanovaa@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0985-1883>

Раздыкова Гульназ, Профессор-практик кафедры Истории Казахстана, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulnazkz@list.ru, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-6537-3463>

Рамазанова Адия Чапаевна, старший преподаватель кафедры философии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: ramazanova.a.ch@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8871-1477>

Рахимшикова Мавлюда Каримжановна, кандидат философских наук, доцент, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, кафедра философии, г. Шымкент, 160002, Республика Казахстан, e-mail: mrximshikova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2860-3044>

Сейлхан Балауса, преподаватель кафедры регионоведения, PhD, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: balausa_95_07@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5640-9222>

Смагулова Бахыт Таскеновна, магистр философии, старший преподаватель, «Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Султанова Гульнара Шаихьяновна, старший преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Сыздыкова Даметай Темербулатовна, кандидат философских наук, ассоциированный профессор, кафедра социально-гуманитарные науки, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: syzdykovadametay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0939-0557>

Тарлаубай Майра Шуршитбайқызы, доктор медицинских наук, директор Научно-исследовательского центра «Алтайтану» Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: shurshitbai_maira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3541-3783>

Тумашбай Талгат, PhD доктор, старший преподаватель, Университет Ташенов, кафедра философии, г. Шымкент, 160002, Республика Казахстан, e-mail: tumashbai@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1653-9935>

Туребаева Жадыра Алтынбековна, магистрант по специальности «Культурология», Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: Zhadyraa2002@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-2470-3587>

Шалдарбекова Айша Бахташовна, кандидат философских наук, доцент, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, кафедра философии, г. Шымкент, 160002, Республика Казахстан, e-mail: aishashaldar1975@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1694-8811>

Шамахай Сайра, PhD (доктор философии), и.о. доцента, Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010008, Республика Казахстан, e-mail: sh.saira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7143-0062>

Шыныбеков Болат Шамкенович, магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры психологии и социально-гуманитарных дисциплин, университет Туран, Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: bolat2008_65@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3828-2797>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abitay Dinara Mukhametsabyrkyzy, Doctoral student, Department of Foreign Philology and Translation Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: <mailto:abitaydinara@gmail.com>, <https://orcid.org/0000-0002-1387-9793>

Almukhanov Serik Khabdykakhimovich, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Altybassarova Meiramgul Armiyanovna, candidate of political sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mika_al68@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0415-339X>

Atymtaeva Akniet, Bachelor of Philosophy, Research Fellow, Scientific Library, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: atymtaevaa@inbox.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3676-2273>

Aubakirov Mahsat Nursainovich, Master of Political Science, Lecturer, “Higher College of the NJS C “Toraighyrov University”, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aubakirovmaksat777@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-3222-0517>

Aubakirov Yerlan Zhanaydarovich, PhD student in Philosophy, Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010008, The Republic of Kazakhstan, e-mail: aubakirov-85@internet.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9729-3120>

Gabitov Tursyn Khafizovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of Cultural Studies, Chair of Philosophy, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: tursungabitov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1330-1799>

Imanbekova Gulvira Medetbekovna, Senior Lecturer, Department of Philosophy and Political Science, Taraz University named after M. H. Dulati, Republic of Kazakhstan, Taraz, 080016, e-mail: gulvira_02.75@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-7498-9695>

Jalmagambetova Samal Muratbekkyzy, PhD Doctoral Student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: муратбеккова@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-2862-4606>

Kabdrakhmanova Fayina Kanatovna, Philosophy of gylymdaryn candidates, I. Zhansugirov atyndagy Zhetisu university, humanities faculty, and other women aleumettik-humanitarians pander departments, Taldykorgan,

Kazakhstan Republics, e-mail: faikab@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6412-3323>

Kappassova Gulsara Madanievna, PhD, associate Professor (Associate Professor), Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulsara_k@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4656-1861>

Karpova Natalya Ivanovna, senior lecturer of the Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nikarpova@list.ru, <https://orcid.org/0009-0001-4134-9685>

Kikimbayev Meiram, Senior Lecturer, Department of Philosophy, Deputy Dean, Graduate School of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kikimbayev.meiram1983@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4157-3302>

Kuandikova Elmira Dzhabulovna, Senior Lecturer, Department of Philosophy and Political Science, Taraz University named after M. H. Dulati, Republic of Kazakhstan, Taraz, 080016, e-mail: e-kuandykova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2855-5430>

Kulumzhanov Nurzhan Erkenovich, Doctor PhD, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: kunizhanov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7673-7162>

Kulyntay Gaziz Zhakenuly, Doctoral student of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations at L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kulyntaykz@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-3620-4115>

Mezentsev Sergey Dmitrievich, Doctor of Philosophy, Professor, Institute of Economics, Management and Communications in the Field of Construction and Real Estate, National Research Moscow State University of Civil Engineering Moscow, 129337, Russian Federation, e-mail: perevolochnoe@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6532-0943>

Mukanov Malik Rsbayevich, Doctor of Philosophy (PhD), Head of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylybaev. Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4615-7666>

Mumdzhi Abibulla, PhD-candidate in Philosophy and Religious Studies, Dokuz Eylul University, Izmir, Turkey, e-mail: abibullamumdzhi@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9448-2447>

Musabekova Gaukhar Kurmanbekovna, Senior Lecturer, Department of Philosophy and Political Science, Taraz University named after M. H. Dulati,

Republic of Kazakhstan, Taraz, 080016, e-mail: mgm_7@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9896-6847>

Noah Tucker, PhD Candidate, The Handa Centre for the Study of Terrorism and Political Violence, University of St Andrews, United Kingdom, e-mail: nt73@st-andrews.ac.uk, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1769-3824>

Nurkabekuly Saken, Doctoral student, Chair of Philosophy, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: nekas.s60@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-6731-5468>

Orynbassar Din-Mukhammed, Doctoral student of the Faculty of History and Law, Abai Kazakh National pedagogical university, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dimashorynbasar2018@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-3473-1569>

Ospanova Aigerim Nuraliyeva, Professor, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ospanovaa@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-098>

Ozkan Ali Rafet, Professor, Ankara University, Ankara, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-1470-8945>

Rakhimshikova Mavlyuda, candidate of philosophical sciences, ass. professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Department of Philosophy, Shymkent, 160002, Republic of Kazakhstan, e-mail: mraximshikova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2860-3044>

Ramazanova Adiya, Senior Lecturer, Department of Philosophy, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ramazanova.a.ch@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8871-1477>

Razdykova Gulnaz, Professor of Practice, Department of History of Kazakhstan, Toraighyrov University, Pavlodar 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnazkz@list.ru, <https://orcid.org/my-orkid?orkid=0000-0001-6537-3463>

Seilkhan Balasa, Lecturer, PhD, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: balasa_95_07@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5640-9222>

Shaldarbekova Aisha, candidate of philosophical sciences, ass. professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Department of Philosophy, Shymkent, 160002, Republic of Kazakhstan, e-mail: aishashaldar1975@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1694-8811>

Shamakhay Saira, PhD, Acting Associate Professor, Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana,

010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sh.saira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7143-0062>

Shynybekov Bolat, Master of Economics, Senior Lecturer, Department of Psychology and Social and Humanitarian Disciplines, Turan University, Astana, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bolat2008_65@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-3828-2797>

Smagulova Bakhyt, Master of Philosophy, Senior lecturer Toraighyrov University Faculty of Humanities and Social Sciences. Pavlodar, 140008 Republic of Kazakhstan, e-mail: bahitsmagulova977@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6332-3534>

Sultanova Gulnara Shaikhyanovna, Senior Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0060-2269>

Syzykova Dametai Temerbulatovna, Candidate of Philosophical Sciences, associate professor, Innovative Eurasian University, Department of Social and Humanitarian Sciences, Pavlodar, 140008 Republic of Kazakhstan, e-mail: syzykovadametay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0939-0557>

Tarlaubai Maira Shurshitbaykyzy, PhD Doctor, Director of the Scientific Research Center “Altaitanu”, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: shurshitbai_maira@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3541-3783>

Tumashbay Talgat, PhD, Senior Lecturer, University of Tashenev, Department of Philosophy, Shymkent, 160002, Republic of Kazakhstan, e-mail: tumashbai@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1653-9935>

Turebaeva Zhadyra Altynbekovna, master’s student in «Culture Studies», Faculty of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Zhadyraa2002@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-2470-3587>

Yelmuratov Gani Zhumabaevich, Candidate of Political Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, 140008, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, e-mail: ganielmuratov71@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0958-9387>

Zhirenova Aigul Toleukhanovna, senior lecturer of the Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigul2010713@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1349-7772>

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 01 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках; ORCID;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем *не менее 10 не более чем*

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspі.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZZKX К6е 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-1111-1111>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2222-2222>*e-mail: samal_antikeeva@mail.ru**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомым компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса [1, с. 58].

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных [2, с. 48–69].

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель [8; 9].

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации [10].

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

- 3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 **Каропа, Г. Н.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.
- 5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.
- 6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

- 7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.
- 8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.
- 9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.
- 10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КҮЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс

ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
<p>Антикеева Самал Канатовна, «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Антикеева Самал Канатовна, докторант по специальности «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Samal Kanatovna Antikeeva, doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>
<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
научных журналов НАО «Торайғыров университет»
«Вестник торайғыров университета»

Редакционная коллегия научного журнала НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» в своей профессиональной деятельности придерживается принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участниками процесса публикации: принцип равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, принцип однократной публикации, принцип авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принципы объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционной коллегии научного журнала НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» определены СО СМК 8.12.4-23 Управление научно-издательской деятельностью https://tou.edu.kz/ru/?option=com_docs

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научного журнала «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора (-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора (-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом (-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом, должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией, опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования заключается в том, что рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом главного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи, должен незамедлительно сообщить об этом главному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование, должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны главного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом (-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников состоит в том, что рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание главного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержатся плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и должен проинформировать главного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор (-ы) гарантируют, что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в несколько журналов /

изданий неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлекцией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи / статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор (-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикация, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор (-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он (-и) использовал (-и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и / или заимствования утверждений другого автора (-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора (-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников, не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, главного редактора, члена (-ов) редколлекции журнала возникают сомнения в подлинности и достоверности результатов исследования, автор (-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом главному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор (-ы) должен (-ны) отозвать рукопись / статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и / или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлекции имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлекции, и, как результат, на решение редколлекции относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлекции и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлекции должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора (-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор (-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор (-ы) в письме при наличии конфликта интересов могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на

всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикации недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Инструкция по отзыву или исправлению статей

Отзыв, исправление статей, извинения, опровержения осуществляются в соответствии с публикационной этикой.

Теруге 20.03.2026 ж. жіберілді. Басуға 30.03.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

1,96 МБ RAM

Шартты баспа табағы 16,1.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № *4519

Сдано в набор 20.03.2026 г. Подписано в печать 30.03.2026 г.

Электронное издание

1,96 МБ RAM

Усл.печ.л. 16,1. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4519

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz